
ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV. ANG.
SIGILLVM
VE RI TAS
CHRISTO ET ECCLESIAE

THOMAE VALLAVRII

HISTORIA CRITICA

LITTERARVM LATINARVM

EDITIO OCTAVA

accedit πάρεργον aliquot monumentorum
latini sermonis vetustioris

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX OFFICINA ASCETERII SALESIANI
AN. M. DCCC. LXXII.

EDIZIONI DELLA STESSA TIPOGRAFIA

Vendibili presso la Libreria dell'Orat. di s. Francesco di Sales in Torino e presso i principali librai d'Italia.

Bosco. Storia d'Italia raccontata alla gioventù . . . . . . L.	2 50
— Storia sacra ad uso delle scuole . . . . »	1 00
— Storia ecclesiastica ad uso della gioventù . . . . »	0 80
Cuffia. Aritmetica ragionata ed elementi d'algebra . . . . »	2 00
Pellico. Le mie prigioni . . . . »	0 60
— Epistolario . . . . »	1 00
— Dei doveri degli uomini . . . . »	0 30
— Cantiche e poesie varie . . . . »	1 10
— Tragedie . . . . »	1 20
Rayneri. Letture famigliari . . . . »	0 80
Raccolta di poesie in varii metri . . . . »	0 35
Durando. Nuovo donato o principii di grammatica latina 8. ediz. »	0 70

Per la prima e seconda classe di grammatica non conosciamo altro libro più utile che il Nuovo Donato, pubblicato in Torino da C. Durando.

(T. Vallauri, nelle note alla *Novella XI*).

— Compendio di sintassi semplice e figurata . . . . »	0 30
Vallavrii. Epitome historiae graecae . . . . »	0 80
— Epitome historiae romanae . . . . »	1 20
— Epitome historiae patriae . . . . »	0 70
— Latinae exercitationes, editio quarta . . . . »	0 80
— Orationes habitae in auditorio Athenaei Taurinensis . . »	25
— De praecipuo scriptorum nostri temporis officio Acroasis. »	0 40
— De libris anthologicon Acroasis . . . . »	0 25
— De utilitate ex latinis scriptoribus petenda etc. . . . . »	0 40
— Inscriptiones : . . . . »	2 50
Pechenino. Exercitationes in usum tironum lib. I. . . . . . »	0 70

HISTORIA CRITICA

LITTERARVM LATINARVM.

THOMAE VALLAVRII

HISTORIA CRITICA

LITTERARVM LATINARVM

EDITIO OCTAVA

accedit πάρεργον aliquot monumentorum
latini sermonis vetustioris

AVGVSTAE TAVRINORVM
EX OFFICINA ASCETERII SALESIANI
AN. M. DCCC. LXXII.

Le dernier siècle, qui s'acharna sur tout ce qu'il y a de sacré ou de vénérable, ne manqua pas de déclarer la guerre au latin.

J. DE MAISTRE.

Ce ne sont pas seulement des mots qu'on apprend aux enfants en leur apprenant le grec et le latin: ce sont des nobles et sublimes choses, c'est l'histoire de l'humanité sous des images simples, grandes et ineffaçables.

A. THIERS.

Attachons-nous plus que jamais aux méthodes éprouvées par le temps, consacrées par l'expérience, et qui produisirent ces grands hommes dont la littérature, les sciences, la philosophie chrétienne, la politique, l'église ont pu, à si juste titre, se glorifier depuis trois siècles.

F. DUPANLOUP.

Nous ne perdons rien à rester en un pieux commerce de langage et de pensée avec les peuples anciens, auxquels nous rattachent toutes nos traditions religieuses, politiques et littéraires.

E. EGGER.

Que le maître s abreuve aux sources de l'antiquité; qu'il y puise ce qu'il y a de meilleur.

C. MATHIEU.

THOMAS VALLAVRIVS

DIDACO VITRIOLIO SVO

S. D.

Cum primum accepi, tuum de Xiphia Carmen amplissimis honoribus et praemio apud Belgas fuisse decoratum (1), equidem maxima sum affectus voluptate, quod ea demum Italiae laus hodieque constaret, quam superiore memoria Sannazarus, Flaminius, Fracastorus aliique tuerentur. Quum autem per litteras animum meum tibi testatum voluissem, tu eximia honoris et voluntatis tuae significatione (2) ita me devinxisti, ut ex eo tempore te semper in oculis ferrem. Nunc vero ut aliquod tandem exstaret testimonium amoris in te mei, constitui perbrevem hunc Commentarium de litteris latinis ad te mittere, quem nuper concinnavi, quo faciliorem subalpinis adolescentibus viam ad latinam eloquentiam munirem. Sed antequam venio ad res romanas, haud ingratum tibi fortasse continget, me paucis narrare, quibusnam casibus, post renatas litteras, eloquentiae disciplina apud nos fuerit iactata.

Iam primum ineunte saeculo quintodecimo (3) quum Ludovicus ab Achaia, annuente imperatore Sigismundo,

(1) Xiphias, Carmen Didaci Vitrioli, Amstelodami sumptibus Instituti Belgici excusum, typis C. A. Spin et filii apud Ioannem Muller, an. 1845.

(2) Didaci Vitrioli Epistola ad Thomam Vallaurium... Neapoli, ex typis Fibrenianis, 1847, in-8°.

(3) Anno MCCCCXII. — V. *Fasti della R. Casa di Savoia e della Monarchia descritti da Tommaso Vallauri, e corredati d'incisioni eseguite da valenti artisti sui disegni di G. Zino.* Torino, G. Pomba, e Comp. 1845, in 8°, a pag. 41 e seg.

Taurinense Athenaeum aperuisset, atque adhibitis exteris doctoribus gentis mores emollire esset aggressus, litteris etiam politioribus palaestra patuit, a qua, veluti a fonte, humanitatis rivuli in omnes subalpinae ditionis partes manarent. At quemadmodum fieri consuevit, nostri homines propulsandis belli periculis unice intenti, militaria studia quam mansuetiores artes malebant. Quapropter etiamsi circa illa tempora, aut paullo posteriore memoria nonnulli apud nos enumerarentur litteris graecis iuxta ac latinis eruditi (1); attamen hi pauci admodum fuerunt, neque litterarum cultus tam late patuit, ut civitas a bellandi studiis ad urbanitatem quamdam videretur traducta.

Iurisprudentia postmodum prae caeteris doctrinis a nostris excoli coepta est, qua nimirum ad honores potissimum niterentur. Itaque maxima copia iuris interpretum apud Subalpinos provenit, qui ingenii acumen in aliorum sententiis dispiciendis ostentarent. At in illorum operibus orationis nitor desiderabatur; plane ut eloquentiae studia conticescere apud nos viderentur. Neque id aliter fieri poterat. Quo enim pacto ad excultam elegantiam adsurgerent maiores nostri? Unus videlicet, idemque ignoti saepe nominis doctor, graecas, latinas atque italicas litteras in Taurinensi Archigymnasio profitebatur, in cuius disciplinam perpauci omnino convenirent. Quum vero alter postea, labentibus annis, accessisset, ita docentium vices fuerunt divisae, ut unus oratores, poëtas alter quotannis interpretaretur.

Ita se habebant in Subalpinis studia humanitatis et litterarum saeculo XVI, quum Emmanuel Philibertus, Allobrogum Dux, profligatis Gallis ad Augustam Veromanduorum (2), regiones nostras ab externo dominatu

(1) Huiusmodi fuerunt Petrus Cara, Hubertinus Clericus, Domitius Macaneus, Coelius Secundus Curio, Paulus Cerratus (V. VALLAURI, *Storia della Poesia in Piemonte*, Torino, Chirio e Mina, 1841, in-8°, Tom. I, pag. 66, 82 e seg., 115 e seg., 276).

(2) An. MDLVII.

liberavit, quo triginta iam ferme annos premerentur. Quum prudentissimus hic Princeps, militiae pariter ac domi clarus, omne disciplinarum genus vellet instaurare, quae, saeviente bello, iam defloruerant, doctissimos undique viros, maximis propositis praemiis ornamentisque, ad docendum invitavit (1). His adnumerandus est praesertim Cynthius ille Giraldius, Ferrariensis, humaniorum litterarum doctor, cuius ingenii et praeclarae eruditionis complura exstant monumenta. Et ne graeco etiam sermoni suus deesset honor, Theodorus Rhendius, domo Chius, fuit arcessitus, qui omnium aetatis suae graecarum litterarum peritissimus haberetur (2).

Nunquam antea profecto Subalpinorum expolitioni tam insigniter prospectum fuerat; iamque omnes, qui aliquid de litteris poterant iudicare, cives nostros non minus quam bello, pacis artibus claros aliquando futuros confidebant. Sed fortuna subito bonorum spes intercepit. Quum enim Calvinianorum doctrina finitimas iam regiones infecisset, Emmanuel Philibertus veritus, ne forte in nostras etiam irrumperet, nihil antiquius habuit, quam ut viros pietate insignes advocaret, quorum opera patrum religio incolumis servaretur; hisque munus etiam demandavit subalpinae sobolis iis artibus formandae, quae ad humanitatem pertinent. Ratus vero, litterariam hanc palaestram satis esse ad civitatem excolendam, latinae atque italicae eloquentiae scholam ex Athenaeo sustulit, et Giraldium, qui hasce partes strenue sustineret, dimisit (3). Quo factum est, ut nostris adolescentibus aditus quidem ad litteras non intercluderetur; sed ex ea disciplina, quae in privatis sodalium religiosorum aedibus erat retrusa, iam illa commoda in universam gentem non proficiscerentur, quae antea ex publica eloquentiae schola profluxissent. Restabant graecae litterae, quae, uti supra memoravi, a Theodoro

(1) V. Vallauri, *Storia delle Università degli studi del Piemonte*, Torino, Stamp. Reale, 1845, in-8°. Vol. I, cap. II, pag. 150 e seg.
(2) Op. cit. Vol. II, cap. I, pag. 9 e seg.
(3) Op cit. Vol. II, cap. I, pag. 19 e seg.

Rhendio cum laude traderentur. At paullo post eae temporum difficultates supervenerunt, ut hoc quoque magisterium, veluti supervacaneum, ex Athenaeo arceretur. Rem pene incredibilem narro, cui segnior Subalpinorum in litteris progressus acceptus est referendus. Nimirum per ducentos et amplius annos illa artium regina eloquentia in Athenaeo Taurinensi penitus obmutuit. Tunc videlicet illae opinionum perversitates ortae sunt, quae saeculo XVII italicas litteras vitiarunt. Forte etiam accidit, ut monstrosum illud Marinii ingenium per id tempus in haec loca adventaret, eiusque vitia homines nostros, veluti tabes, invaderent (1). Quum autem in Athenaeo desideraretur eloquentiae doctor, cuius auctoritas in litteris valeret, nullus iam acerrimi iudicii vir deerrantes ad rectum tramitem revocabat. Quapropter Subalpinorum litterae penitus pessumdatae; atque illa scriptorum portenta exstiterunt, qui ea tempestate ad coelum tollebantur, nunc vero risum cum indignatione excitare consueverunt.

Hactenus narratis si addantur externa bella, quibus identidem maiores nostri afflictarentur, et interna dissidia, quae publicam rem misere labefactarent, nemini profecto mirum videbitur, hominibus nostris ad eam diem non licuisse cum reliquis gentibus de litterarum gloria in contentionem venire.

Illuxit tandem saeculum XVIII; quumque Victorius Amadeus, huiusce nominis secundus, post foedus ictum Traiecti ad Rhenum (2) pacem Subalpinis attulisset, omnes curas et cogitationes suas convertit ad provehendam civium humanitatem. Tunc enimvero, ex prudentissimorum virorum consilio, optimas leges sanxit liberalioribus disciplinis fovendis; quodque caput est, peritissimos uniuscuiusque scientiae viros allexit, quorum doctrina in civitate expolienda uteretur (3). Tunc videlicet hu-

(1) V. Vallauri, *Il Cavalier Marino in Piemonte.* Torino, Stamp. Reale, 1847, in-8°.
(2) An. MDCCXIII.
(3) *Storia delle Università degli studi del Piemonte*, Vol. III, cap. 1, pag. 7 e seg.

maniorum litterarum institutiones in Athenaeum tandem fuerunt revocatae. Et primo quidem Bernardus Lama, neapolitanus, homo sane in graecis et latinis litteris probatus et nobilis (1); mox Dominicus Regolottius, romanus; tum Hieronymus Taliazucchius et Iosephus Bartolus, prior quidem Mutina, alter vero Patavio fuerunt acciti, quibus eloquentiae tradendae munus permitteretur. Inter quos Taliazucchius praesertim et Bartolus egregie de Subalpinorum studiis meriti sunt. Namque Mutinensis italicarum litterarum cultum primus impense fovit, quae antea negligerentur; atque optimis propositis exemplaribus, nostrorum aures italici sermonis venustati assuefecit. Patavinus autem, eximia eruditione praeclarus, hoc in primis est laudandus, quod disciplinae litterarum ampliores quam antea fines esse voluit. Siquidem duo, uti nuper aiebam, fuerunt ea tempestate eloquentiae doctores in Taurinensi Academia, quos studiosi per triennium audirent. Ad doctorem qui latinam eloquentiam profiteretur, pertinebat agere quotannis de oratoria institutione, optimos scriptores latinos expendere, atque alios aliis componere. Illius vero, qui italicam eloquentiam traderet, praecipuum munus fuit poëticam Aristotelis, graecos italosque scriptores interpretari. Bartolus, quem non lateret, quantum incommodi ex hac studiorum ratione proficisceretur, ostendit (2), male agi cum eloquentiae alumnis, qui trium annorum spatio eadem semper docerentur. Cur autem, aiebat, ex politiorum litterarum institutionibus expungi artem criticam, veteris et recentioris aevi historiam, tum civilem, tum litterariam, inscriptiones, nomismata, aliaque id genus, quae turpe sit virum ignorare, qui litterarum curriculum sit emensus? Quapropter rei litterariae moderatores enixe hortabatur, ut, disciplina immutata, eloquentiae studiosis commodius consulerent.

(1) V. Bernardi Andreae Lamae, neapolitani, eloquentiae professoris in Academia Taurinensi, Orationes (novem). Aug. Taurinorum, 1728, in 8° picc.
(2) *Storia cit.* Vol. III, cap. 6, pag. 128 e seg.

Nescio quo litterarum fato, quae proposuisset Bartolus publica auctoritate confirmata non fuerunt. Nihilominus saniorem hanc rationem in docendo ipse secutus, eloquentiae scholam aliquantulum erexit, ex qua egregii sane viri prodierunt. Professor Patavinus Carolum Deninam (1) ad historiae studium praesertim excitavit. Hic Tenivellium edocuit, ex cuius disciplina exstitit Carolus Botta, qui memoria nostra historiae principatum Subalpinis asseruit. Quare verissime de Denina scripsit Carolus Boucheronus (2): « Primus doctrinae suae alumnos a verborum angustiis in medias res deduxit; primus historiam uberius audentiusque tractavit. » Nemo autem inficiabitur, Deninam, praestantissimum omnium habendum esse, qui usque ad illa tempora eloquentiam in Taurinensi Archigymnasio tradidissent. Siquidem acerrimo ingenio donatus, idemque laboris patientissimus, illam sibi doctrinam comparavit, ex qua sententiarum et verborum copia efflorescit. Hoc autem se totum litteris abdiderat, quod in animum sibi induxisset, virum, qui antiquitati unice deditus recentiora negligeret, ineptum eloquentiae magistrum fore; e contrario ex eius schola, qui Italorum litteris leviter tinctus atque a veterum doctrina vacuus, elegantioribus dictionibus et sententiolis aucupandis omnino esset intentus, ieiunos homines exstituros, qui verborum lasciviis contenti ad germanam eloquentiam nunquam assurgant.

Quum igitur Bartolus, eiusque sectator Denina, uterque doctissimus, optimam disciplinam in Subalpinos intulissent, castior ex illo tempore fluxit nostrorum oratio: multi enituerunt in expolita latinitate diserti, in litteris etiam graecis non mediocriter versati. Atque ut caeteros omittam, floruerunt illa tempestate Iosephus Barettius,

(1) Carolus Denina a Revello apud Salutienses, obiit annos natus duos et octoginta, idib. decembr., anno MDCCCXIII. — V. *Stor. cit.* Vol. III, cap. 10, pag 197 e seg.

(2) Boucheroni de Thoma Valperga Calusio, Taurini, 1823 in - 8°.

Franciscus Regis (1), Thomas Calusius, et Victorius ille Alferius, qui italicae Melpomenes vindex, veterum tragicorum gloriam est consecutus.

Hisce litterarum ornamentis fulgebat natio subalpina; quum exeunte saeculo XVIII atque annis insequentibus maximae rerum publicarum conversiones, et sub externo dominatu peregrinitatis studium litteris graecis, latinis atque italis non parum offecerunt. Sed humanitatis semina semel inducta, etiamsi ad tempus deflorescant, non penitus tamen exarescunt; et, si modo favens adspiret fortuna, facile reviviscunt. Quod quidem memoria nostra factum est, quum duo excellentis ingenii et doctrinae viri lecti sunt, qui litterarum decus in Taurinensi Academia tuerentur. Spectant haec verba ad Iosephum Biamontium et Carolum Boucheronum, viros plane singulares, qui nuper in litteris subalpinae gentis nomen renovarunt (2). Neque velim, quempiam fortasse existimare, me hic magistros meos ultra quam deceat laudare, quasi ipsorum praeconia in laudantem etiam recidant. Quamquam enim eo sum animo erga immortales illos viros, ut, quoad vita suppeditabit, eodem quo parentes honore eorum memoriam sim prosecuturus, nunquam tamen iudicio amor officiet. Quum autem dixero, perpaucos omnino aetatem hanc nostram tulisse aut Biamontio doctiores, aut Boucherono elegantiores, omnes iam mihi facile assensuros confido. Caeterum hoc praesertim laudandos arbitror, quod unus etiamsi italicam tantum eloquentiam doceret; attamen tanta fuit in he-

(1) Franciscus Regis, natus Altoduni in Subalpinis an. MDCCXLIX, litteras graecas atque ital. docuit in Taurin. Academia usque ad annum huius saeculi XII. — V. *Storia cit.* III, cap. 11, p. 209.

(2) Iosephus Biamontius, natus Albii Intemelii apud Ligures anno superioris saeculi LXII, decessit an. MDCCCXXIV; Carolus autem Boucheronus, Taurinensis, ereptus est anno MDCCCXXXVIII, quum nondum attigisset aetatis annum sextum et sexagesimum. Huius vitam vide in libro qui inscribitur: Caroli Boucheroni inscriptiones perpetuis animadversionibus auxit Thomas Vallaurius. Aug. Taurin., ex offic. Reg., MDCCCL., in-8°.

braicis, in graecis et latinis litteris praestantia, ut animatam bibliothecam merito dixisses: alter vero, cui graecae et latinae eloquentiae tradendae munus esset demandatum, tanta cura italica etiam studia secutus fuerat, ut dum omnium sententia, latinorum sui temporis scriptorum nobilissimus habebatur, de italicis operibus verissime iudicaret; ex quo fiebat, ut dicendi facultas in iis non esset ieiuna et nuda, sed adspersa et distincta multarum rerum iucunda quadam varietate; in utriusque vero acroasibus nunquam veterum sapientia a recentiorum doctrina seiungeretur. Iuvat interdum, Didace mi, animo repetere, quoties divinus ille senex Biamontius italicos poëtarum cantus cum exquisitissimis Homeri, Pindari, Sophoclis, aut Horatii carminibus compararet, quorum lectissimos locos pro re nata memoriter recitabat; quoties illustriores Macchiavelli et Guicciardinii narrationes cum Thucydideis, cum Sallustianis et Livianis componeret. Neque minus delectabamur quum Boucheronus Virgilianas atque Horatianas sententias suavissimis Aligherii, Petrarcae, aut Ariosti luminibus hilararet.

Caeterum quum elegantiorum litterarum disciplina latissime pateat, vix fieri poterat, ut duo tantum viri, licet praestantissimi, studiosos intra quadriennium commode instituerent. Quapropter optimo sane consilio, abhinc decem annos, auctis magisteriis, novaque doctrinarum facta partitione, quaterni doctores in Taurinensi Athenaeo exstiterunt, quorum unus historiam veterum populorum per biennium enarraret, reliqui tres in litteris graecis, latinis atque italis tantummodo elaborarent. Qua quidem accessione quum discentium commodis nondum satis fuisse consultum videretur, nuperrime cautum est (1), ut litterarum curriculum quinquennio contineretur, atque in ipso statim disciplinae limine is esset, qui rhetoricas illas praeceptiones fusius traderet, quas

(1) V. *Regolamento del Magistrato della Riforma sopra gli studi pel corso di Belle Lettere nella R. Università di Torino, del* 28 *di luglio* 1847; *art.* 1.

alumni in puerili institutione iam percepissent (1); tum vero septemviri graecas, latinas atque italicas litteras docerent cum historia critica scriptorum, antiquissimarum et recentiorum gentium historiam, archaeologiam, grammaticam generalem atque historiam veteris philosophiae; postremo, ad haec omnia, veluti cumulus (2), accederet μεθοδική, quam terni seorsum viri sic tractarent, ut a maximis ad minima illa se demitterent, quibus pueruli educari, eorumque studia vel a prima aetatula formari consueverunt.

Quid sentiam de hac novissima studiorum ratione, qua plurimum praeceptionibus (3) atque eruditioni, minimum optimorum exemplarium imitationi datum est, iam dixi in quadam scriptiuncula, quam evulgavi abhinc paucos menses (4). Hoc unum in praesens satis sit notare, absurde omnino sanctum fuisse, ut anno quinto politiorum litterarum studiosi, quorum est publicum latinae atque italicae scriptionis specimen dare tum soluta tum numeris adstricta oratione, a schola italicae et latinae eloquentiae penitus abstineant, aliis disciplinis operam daturi, nihil sane ad sermonis elegantiam et venustatem pertinentibus (5). Quorsum tandem res sit

(1) V. *Regolamento cit.*, *art.* 6.

(2) Eadem lege cautum est, ut eloquentiae studiosi, qui praeter caeteras disciplinas μεθοδικὴν etiam arripuerint, laurea donati, Politiorum Litterarum Doctores renuntientur; qui vero rem methodicam praetermiserint, tamquam imi subsellii viri, Rhetoricae Professores tantummodo nominentur! — *Regolamento citato, articoli* 16, 21.

(3) V. *Regolamento cit., art.* 6, 9.

(4) *Osservazioni critiche di* Tommaso Vallauri *sul Regolamento pel corso di Belle Lettere, del* 28 *di luglio* 1847. Torino, Stamperia Reale, 1848, in-8°.

(5) V. *Regolamento cit., art.* 13, 16. — *Osservazioni crit. cit.* — Huic tandem incommodo obviam itum est Regiis Litteris, datis III. nonas octobres, an. MDCCCLI, quibus decretum est, ut, immutata studiorum ratione, alumni elegantioris nostrae doctrinae per quadriennium strenuam operam dent litteris italicis, latinis et graecis, historiae vetustioris et recentioris aevi, postremo archaeologiae tum graecae tum romanae. Quo facto eloquentiae studiosi in posterum vacabunt a schola rhetori-

evasura, penes acutos atque elegantes viros iudicium sit. Equidem nostros, qui hanc disciplinam nuper invexerunt, qua studiosi in multa eademque diversa distracti, rerum pondere obruuntur, admonebo, ut a recentioribus, quos unice colunt et observant, ad Quintilianum (1), doctorem gravissimum, identidem animum advertant, cuius haec sunt verba: Pueris quae maxime ingenium alant, atque animum augeant, praelegenda; caeteris, quae ad eruditionem modo pertinent, longa aetas spatium dabit. Quod quidem Fabii monitum eo spectat, ut adolescentes e nostris scholis eloquentes et ornati scriptores prodeant, non inepti, non rudes, non sermone barbari, non ardeliones, non denique eruditulі, aut inanibus tantummodo praeceptis imbuti (2).

En habes, Vitrioli, vir doctissime idemque amicissime, historiae quoddam specimen politioris Subalpinorum humanitatis. Nunc vero ut historiam criticam litterarum latinarum aequi bonique facias etiam atque etiam rogo. Vale.

Scripsi Augustae Taurinorum III. cal. Sextiles an. M. DCCC. XXXXVIIII.

carum institutionum, rei methodicae et historiae veteris philosophiae. Iuvat hic exscribere ipsa verba, quibus Rex saluberrimum hoc decretum est exorsus: *L'esperienza di alcuni anni avendo dimostrato, come la moltiplicità delle materie, prescritte pel corso di Belle Lettere col Regolamento del 28 di luglio* 1847, *tolga agli studenti il tempo necessario per lo studio dei classici e per l'esercizio dello scrivere,* ecc.

(1) De Instit. orat. I, 8. 8.

(2) Rumor est, fore ut anno proximo (MDCCCLXI), nova studiorum ratione proposita, politioris nostrae disciplinae alumni ad philosophiam pariter et litteras animum adiungant. Quod quidem prudentissimo cuique probatum iri confidimus. Ingeniose enim et vere eloquentia definitur a Tullio copiose loquens sapientia. Id unum exoptamus, ut a nostris scholis illi absint philosophi, qui suis se acuminibus compungunt, quique nimia subtilitatis affectatione frangunt et concidunt quidquid est in oratione generosius, et omnem succum ingenii bibunt. Hoc enim siquis probabit, ita probabit, ut eloquentiae tamen aptum non esse fateatur.

HISTORIA CRITICA
LITTERARVM LATINARVM

OPERIS DIVISIO.

Quum, vel a pueris, romanorum scriptorum nitori assuescamus, qui Augusteo praesertim saeculo provenerunt, in iis plerique conquiescimus, quin unquam latini sermonis incunabula, aut deteriorem illius aetatem persequamur. Hinc autem fit, ut complura nos deficiant litterarum praesidia ad romanam antiquitatem penitus cognoscendam. Si enim parumper animo cogitemus, quam arcta cognatione populorum mores et litterae devinciantur, iam illud est perspicuum, nunquam fore ut nobis de romanae gentis humanitate verissime liceat iudicare, quin ad litterarum latinarum originem primo assurgamus; tum vero, notata earum progressione atque amplitudine, senescentes quoque et ad nihilum ferme venturas, per varias rerum mutationes

contemplemur. Quapropter adolescentibus, latinae eloquentiae studiosis, in brevi veluti tabella, litterarum latinarum vices spectandas exhibere constitui; ratus me optimum facturum, si meam commentationem in quatuor potissimum partes digererem. Et primo quidem historiam criticam breviter perstringerem latinae linguae et latinorum scriptorum ab antiquissimis temporibus ad Syllae dictatoris obitum; deinde auream illam aetatem expenderem, quae inter Syllae et Augusti mortem intercessit; tum sequioris aevi conditionem spectarem, quod ab Augusti excessu ad Hadrianum pertinet; postremo in illud spatium inquirerem, quod inter Hadrianum et Odoacrem effluxit; qua nimirum tempestate Romanorum litterae ad occasum vergere visae sunt.

LIBER PRIMVS.

AB ANTIQVISSIMIS TEMPORIBVS AD SYLLAE OBITVM, QVI FVIT ANNO POST VRBEM CONDITAM DCLXXVI.

CAPVT I.

DE ORIGINE LINGVAE LATINAE.

De primordiis latini sermonis dicturo ea primum perdifficilis quaestio occurrit, quae iamdiu doctos homines torquet, de primis Italiae incolis. Namque in linguarum originem frustra inquiras, nisi prius populorum migrationes et fata iam animo fueris assecutus. Quum autem complures hac de re, eaedemque discrepantes sententiae fuerint prolatae (1), illorum opinio nobis maxime probatur, qui contendunt, Pelasgos, Tyrrhenos, Iberos aliosque ex Asia in Graeciam pariter atque in Italiam fuisse profectos (2).

(1 Hanc sententiarum discrepantiam vide apud DIONYS. HALIC., Antiq. rom., lib. I et II — I. N. FUNCCIUM, De origine et pueritia linguae latinae etc. Marburgi Cattorum 1735, in-4°, cap. VI, VII, VIII, pag. 96-134. — Cf. FRÉRET, *Recherches sur l'origine et l'ancienne histoire des différens peuples de l'Italie* (*Vol.* VIII. *de l'Hist. de l'Acad. des Inscriptions et BB. LL.*). HEYNE, Origines, vestigia et memoria artium et litterarum in Italia antiqua etc. (Vol. V. opuscul. academic.) — SCHOEL, *Histoire abrégée de la littérat. romaine.* Paris 1815, in-8° *Tom. I. Introduction, Origine de la population de l'Italie, pag. 7 et suiv.).* — G. GALVANI. *Delle genti e delle favelle loro in Italia dai primi tempi storici sino ad Augusto. Firenze, tipografia Galileiana,* 1849, in-8°.

(2) V. HERODOT., 1, 94. — C. VELLEII PATERC., Hist. rom., I, 1. — PLIN. H. N., III, 5. — Cf. CHR. CELLARII, De fatis linguae

Huiusmodi sententia, qua docemur, Graeciae atque Italiae populos eodem genere fuisse prognatos, acerrimum vindicem habuit Theodorum Ryckium (1), virum olim apud Batavos maximae existimationis, quem complures ex recentioribus (2) secuti sunt. Hinc autem necessario conficitur, linguam graecam et latinam uno eodemque fonte fluxisse, et sororio inter se vinculo contineri.

Iam illud quoque verisimillimum videtur, latinam linguam, perinde ac graecam, dialectis diversorum populorum fuisse conflatam (3), qui in unam gentem coaluerunt. Quemadmodum vero dialecti citius fuerunt expolitae in graeca regione, ingeniis expromendis aptissima; ita apud Italos diutius incultae atque horridae permanserunt inter vitae pastoralis simplicitatem, inter agrestes incolarum mores (4), qui a finitimis bello continenter vexati, innumeris rerum conversionibus iactarentur. Ex his autem dialectis ea potissimum praevaluit, quae in tractu regionis erat, quam Tiberis finit, cuique postea Latio nomen fuit.

Per aliquot saecula, tum graeca tum latina lingua sic viguit, ut neutra quidpiam a sorore mutuaretur, et suis unaquaeque viribus tantummodo cresceret. At dum graeca, elegantissimis iam scriptoribus florens, suis ipsa vestigiis insisteret, latina, cuius perpauca exstarent monu-

latinae, pag. 457. — Andr. Borrichii, De fatis et aetatib. variis ling. lat., pag. 2, 3. — I. G. Walchii, Hist. crit. lat. ling. Lipsiae 1761, in 8°, cap. I, § 4, pag. 28 et seq. — Chr. Walz, De religione romanorum antiquissima, partic. I. Tubingae 1845. — Galvani, op. cit., pag. 32 e seg., 229 e seg. 270.

(1) V. Theodori Ryckii Dissertatio de primis Italiae colonis et Aeneae adventu. Lugduni Batavorum 1684, in-fol.

(2) Lanzi, *Saggi di lingua etrusca e di altre antiche d'Italia ecc.* Roma 1789, 3 vol. in 8°. — *Degli Etruschi, Dissertazione dell'abate* G. B. Zannoni, Firenze 1810, in-8°. — A.E. Egger, Latini sermonis vetustioris reliquiae selectae etc. Parisiis 1843, in-8° (V. Praefat., pag. xI et seq.) aliique passim.

(3) Galvani, op. cit., pag. 48 e seg., 98.

(4) Ille rudis, ille pastorius populus vereque terrester. Flor., I, 2. — Cf. Propert., iv. *I.* — Sall., Catil., vI.

menta, maioribus mutationibus obnoxia, a pristina illa forma sic desciit (1), ut qua tempestate Pyrrhus in Italiam cum copiis venit, Romani atque Epirotae diverso penitus sermone iam uti viderentur.

Sed postquam humaniore cultu expoliti in litterarum originem Romani coeperunt inquirere, tunc enimvero ex utriusque linguae collatione ipsarum affinitas patuit; tunc demum cognitum est, latinam linguam ad aeolicam praesertim rationem accedere (2), atque opinionem illam de Orientalibus in Italiam traiectis, iam populi sermone et poëtarum figmentis late celebratam, inter aniles fabulas non esse amandandam.

Caeterum communem hanc graeci et latini sermonis originem quatuor praesertim argumenta confirmant; quorum primum eruitur ex ipsis litterarum formis, quibus utraque gens uteretur (3); alterum ex etymologia; tertium ex multis vocibus, Graecorum et Latinorum communibus atque idem plane significantibus; quartum denique ex grammatica ratione, quam σύνταξιν Graeci vocant. Qua quidem posita linguarum cognatione, hoc praesertim intelligi volo, frustra niti latinarum litterarum studiosos ut aliquam doctrinae praestantiam consequantur, si graecas ne leviter quidem attigerint.

(1) Τηλικαύτη γὰρ ἡ διαφορὰ γέγονε τῆς διαλέκτου, καὶ παρὰ Ῥωμαίοις, τῆς νῦν πρός τὴν ἀρχαίαν ὥστε τοίς συνετωτάτους ἔνια μόλις ἐξ ἐπιστάσεως διευκρινεῖν. POLYB. III, 22.

(2) Ῥωμαῖοι δὲ φωνὴν μὲν οὔτ' ἄκραν βάρβαρον, οὐδ ἀπηρτισμένως Ελλάδα φθέγγονται μικτὴν δὲ τινα ἐξ ἀμφοῖν ἧς ἐστιν ἡ πλείων' Αιολίς. DION. HAL., Antiq. rom., I, 90. — Cf. QUINTIL., Inst. orat., I 6, 31. — SCALIG., De causs., l. I., cap. 63, 78. — SCHARDAMI, thes. quae inscribitur: Latina lingua est dialectus linguae graecae. Leydae 1776. — RHUNKEN, *Eloge d'Hemsterhuis.*

(3) DION. HAL., Antiq. rom., IV, 26. — TAC., Ann., XI, 14: Et formae, ait, litteris latinis, quae veterrimis Graecorum. Haud aliter PLIN. H. N., VII, 1: Veteres (litteras) graecas fuisse easdem paene, quae nunc sunt latinae, indicio erit delphica tabula antiqui aeris, quae est hodie in palatio, dono Principum Minervae dicata in bibliotheca cum inscriptione tali: Ναυσικάτης Τισαμένου' Αθηνασῖς ἀνέθικεν.

CAPVT II.

DE VETVSTIORIBVS LATINAE LINGVAE MONVMENTIS.

Si in antiquissimam latini sermonis aetatem inquiramus, omnia tenebris circumfusa nobis obversantur quamdiu regnum Albanum stetit. Nulla enim supersunt monumenta, ex quibus vagientis illius latinae linguae conditio nobis innotescat. Quare hoc tantum licet assequi coniectura, priscam videlicet italicorum populorum linguam agrestibus ipsorum moribus apprime respondisse.

Post Romam vero conditam, usque ad annum urbis ducentesimum quartum et quadragesimum, quo reges fuerunt exacti, perpauca etiam exstant monumenta, quae latini sermonis vultum atque indolem nobis exhibeant. In his porro enumerantur carmina, quae pertinebant ad ritus religiosos atque ad invocationes deorum immortalium. Quum enim, uti habet Plato in Phaedone (1), nihil sit tam cognatum mentibus nostris quam numeri, quorum summa vis carminibus est aptior et cantibus; ita apud Romanos haud aliter atque apud Graecos, in sacris mature usurpari coepti sunt hymni, quibus deorum laudes celebrarent.

Huc accedunt carmina, quae vel assa voce (2) vel ad fides et tibiam canerentur in epulis aut in funeribus (3), ad clarorum virorum virtutes praedicandas; tum vero ballistea et saltatiunculae, quas milites et tunicata plebs in duces triumphantes ioculariter iactactarent (4).

(1) Cf. Tull., de orat., III, 51.
(2) V. Non. ad vocem assa. — Tull., Tuscul. disput., I, 2; IV, 2. — De orat., III, 51. — Brut., XIX. — Quintil., De instit. orat., I, 10, 20. — Valer. Max., II, 1; III, 1, 10.
(3) Tull., De leg. II, 24;
(4) V. Liv., IV, 20, 53; V, 49., VII, 10, 38; X, 30; XXIV, 29. — Versus ludicri in Romanorum Caesares priores olim compositi. Ed. G. H. Bernstein. Halis Saxon. 1810, in 8°. — Huiusmodi fuit vulgatissimum illud carmen, quod Iul. Caesaris

Omnium quidem vetustissimum latinae linguae monumentum, ex communi eruditorum sententia, est *Carmen Fratrum Arvalium*, quod nonnulli ad Romuli, plerique vero ad Numae aetatem referunt. Hoc sane, ad linguam quod attinet, adeo distat a reliquis vetustioris aevi monumentis, ut hactenus praestantissimi philologi vix probabilem inde sensum exsculperent (1).

Ad Numae aetatem pertinent etiam *Hymni Saliares* (2),

milites in gallico triumpho, eius currum prosecuti canerent (SVET., Iul., XLIX):

Gallias Caesar subegit,
Nicomedes Caesarem:
Ecce Caesar nunc triumphat,
Qui subegit Gallias:
Nicomedes nunc triumphat,
Qui subegit Caesarem.

Huius etiam modi fuere cantilenae in divum Aurelianum compositae, quibus, uti ait Fl. Vopiscus, pueri, bellicam Imperatoris virtutem celebrantes, diebus festis militariter saltitabant:

Mille, mille, mille, mille,
Mille, mille decollavimus.
Unus homo mille, mille,
Mille, mille decollavimus,
Mille, mille, mille vivat,
Qui mille, mille occidit.
Tantum vini habet nemo,
Quantum fudit sanguinis.

(1) V. Acta Fratrum Arvalium sub Imp. M. Aur. Antonino Elagabalo, ex marmoribus modo in urbe repertis descripta. Romae 1778, in-fol. — C. MARINI, *Gli atti e monumenti dei Fratelli Arvali scolpiti già in tavole di marmo, ed ora raccolti, diciferati e commentati*. Roma 1795, vol. 2 in-4° — LANZI, *Saggio di lingua etrusca*, 1, 8, § I, tom. 1, pag. 141 et seq. — G. HERMANN, Elementa doctrinae metricae, lib. III, c. 9, § 6, ubi conf, grammaticor. loc. pag. 608 et seqq. — SCHOEL, *Hist. abr. de la littér. rom.* Paris 1815, tom. I. pag. 14 — M. G. F. GROTEFEND, *Gröss, latein. grammat. für. Schulen*, tom. II, pag. 290. — M. KLAUSEN, De carmine Fratrum Arvalium. Bonnae 1836, in-8° — Cf. AE. EGGER, Latini sermonis vetust. reliquiae selectae. Paris 1843, pag. 68 et seqq. — GALVANI, op. cit. (*Studio 10, di alcune conghietture sul carme.., dei Fratelli Arvali*) a pag. 407 e seg.

(2) V. I. N. FUNCC., De orig. et puerit, lat. linguae. Marburgi Cattor. 1735, in-4°, cap. III, § XIII, pag. 289 et seqq. — EGGER,

qui mense martio a Saliis, Martis sacerdotibus (1), canerentur. Hi quidem cantus, quos passim veteres scriptores commemorant (2), temporis iniuria interciderunt, si brevissima tantum fragmenta excipias, et singularia quaedam vocabula, quae apud grammaticos occurrunt (3). Qua tamen in re est animadvertendum, nobis non esse exploratum, utrum huiusmodi reliquiae ad vetustiorem aetatem pertineant, an fuerint temporis lapsu interpolatae. Hoc unum constat inter omnes, tum cantus Fratrum Arvalium et Saliorum, tum reliqua carmina, de quibus supra commemoravi, horrido illo Saturnio numero fuisse conscripta, cuius formam nobis olim tradidit Terentianus Maurus (4), nuperrime vero Ioannes Galvanius (5), cuius ingenio et doctrina, maxima italicis originibus lux fuit admota.

op. cit. pag. 78. — Inter hymnos Saliares sunt etiam recensenda axamenta seu assamenta, hoc est priva poëmata in Ianum, Iunonem et Minervam conscripta, de quibus disserit SCALIGER in Coniectan. ad Varr. L. L. VI.

(1) V. apud POLENUM Supplem, antiq. rom.; TOB. GUTBERLETH, De Saliis, Martis sacerdotibus apud Romanos lib. sing. v. 685.

(2) V. DIONYS. HALIC., Antiq. rom., II, 70 et seqq. — PLUTARCH. in Numa Pompil., XIII. — VARRON., De ling. lat., VI, 1, 14, 45; VII, 2, 3, 26; IX, 60. — TULL., De orat., III, 51. — HORAT., Ep. II, 86. — QUINTIL., De instit. orat., I, 10. — MACROB., Saturn., I 12. — SERV. ad Aeneid., II, 186.

(3) FESTUS, De verborum significatione ad v. Molucrum, Manuos, Pescia, Salias virgines. — PAUL. DIAC., Epit. Festi ad v. axamenta. — MACROB., Saturn., I, 15.

(4) De litteris, syllabis, pedibus et metris tractatus, cap. IV, v. 2497. — Cf. HERMANN, De metris, pag. 403 et seqq. — ATIL. FORTUNATIAN., De metris, cap. VIII, pag. 323. — LAMBIN. ad Horat., Ep. II, 1 157. — MAFFEI, Diplom., p. 177, et Art. crit., I, 1, 2, pag. 33. — MORCELL., De stilo inscript., vol. II, p. 185 et seqq., edit. 1820: — DÜNTZER et LERSCH, De versu quem vocant Saturnio. Bonnae 1838, in-8°. — EDÉLESTAND DU MÉRIL, *Poësies populaires latines*. Paris 1843, in-8°.

(5) Op. cit, (*Studio 9, della poesia ritmica presso gli antichi Romani, pag.* 388 *e seg.*. — *Studio* 12, *Del verso Saturnio*, *d* 454 *e seg.*) Ibi gravissimis argumentis confirmat vir eruditissimus, in vetustioribus illis Romanorum carminibus, rhyth-

Haec breviter de vetustioribus monumentis, quae numeris essent adstricta; gradum facturus ad ea, quae soluta oratione fuerunt exarata, et primo quidem ad regiarum legum fragmenta (1), quae antea diffusae et dissipatae, postea vero a Caio quodam Papirio (2) in unum coactae, *iuris civilis Papiriani* nomine fuerunt donatae.

Ad regiarum legum aetatem pertinent etiam *Annales maximi*, qui memoriae publicae retinendae causa a pontificibus maximis perscribebantur (3), quique post urbem a Gallis captam, anno ferme trecentesimo, sexto et sexagesimo, incendio fuerunt absumpti (4).

Hactenus de latinae linguae monumentis, quamdiu Romani regibus paruerunt (5). Exactis autem regibus, translatoque ad consules imperio, Romani bella bellis serendo adversus Sabinos, Latinos, Hernicos, Volscos atque Aequos, rei militari potiusquam litteris intenti, per aliquod tempus humaniorem cultum neglexerunt.

mum potius quam metrum esse spectandum; ita ut ad aurium tantummodo mensuram exacta, similiter decurrentibus spatiis continerentur. Ex illis autem carminibus contendit, italicae poëseos primordia esse repetenda. Quum enim Itali recentiores rhythmicis versibus voces in fine addidissent similiter desinentes, illud italici carminis genus ortum est, cui nomen fecimus *verso rimato*.

(1) Regiae leges passim commemorantur a TULLIO in oratione pro Rabirio, V; in lib. de republ., II, 14; V, 2 - ab A. GELLIO IX, 3 - a SERVIO ad Aeneid., VI, 860; XII, 836 - a FESTO ad voc. pellices - ab AUREL. VICTORE in Numa - ab AUGUSTINO, Civ. Dei, II, 16. Cf. BACH, Hist. iurisprud. rom., I, 1. — SCHEIBNER, Excurs. ad Tacit., Ann., III, 26, sive de legibus rom. regiis. Erford. 1824, in-8°.

(2) Fuit Caius hic Papirius aequalis Tarquinii Superbi. V. POMPON., De orig. iuris, § 2 (Dig. I, 2).

(3) TULL., De orat., II, 12.

(4) LIV., Hist. rom., VI, 1. — Huc accedunt Libri pontificum vel pontificii, Libri augurales (TULL., De nat. Deor., I, 30; de rep., II, 31), Libri magistratuum (LIV. IV, 7; IX, 18), Libri lintei (LIV. IV, 8, 13, 20 et 23; X, 38; PLIN., H. N., XIII, 21), ad quos adierunt vetustiores historici romani.

(5) TULL., De orat., I, 9.

Quare ab initio consularis imperii usque ad annum urbis trecentesimum secundum, quo decemviri fuerunt creati, nullum exstat litterarum romanarum monumentum.

Post creatos decemviros, primo sese nobis offerunt fragmenta legum xII Tabularum, quas amplissimis laudibus effert Tullius in libris de Oratore (1). Nimirum quum gravissima certamina inter Patres et plebeios perpetuo exardescerent, nec regiae leges ad quaslibet lites dirimendas, atque ad rem publicam rite administrandam iam satis esse viderentur, Romani de novis legibus ferendis tandem cogitarunt, quae ad aequandam civium libertatem pertinerent. Itaque ex senatusconsulto tres consulares (2) in Graeciam miserunt, qui Solonis leges describerent, et graecarum civitatum instituta, mores iuraque noscerent. Quum post triennium legati cum atticis legibus Romam rediissent, placuit creari decemviros, quibus cura novi iuris condendi mandaretur. Hi, adhibito in consilium Hermodoro quodam Ephesio (3), philosopho tunc forte in Italia exsulante, ius omne publicum privatumque in xII Tabulas digesserunt (4).

(1) Tull., De orat., I, 43 et 44.

(2) Missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus.

(3) Liv., III, 31 et seqq. — Plin., H. N., xxxiv, 5, testatur, Hermodoro huic Ephesio statuam in comitio publice positam fuisse, propterea quod decemviris leges Solonis esset interpretatus. Huic sententiae suffragatur Gratama (Oratio de Hermodoro Ephesio, vero xII Tab. auctore). Ann. acad. Groning. ann. 1816-1817, Groning. 1818, in-4°. — Cf. Haeckermann, Vindiciae antiqq. rom., fasc. I, De legislatione decemvirali. Gryphiae 1843, in-8°.

(4) Livianae huic narrationi de legatis romanis in Graeciam missis fidem detrahere conati sunt Vicus, Niebuhrus, Lelièvre, Commentat, de leg. xII Tab. Lovanii 1827. — Ex adverso huiusce veritatem tuentur Zimmern, Hugus, Seb. Ciampius, Novum examen loci liviani de legatis rom. Athenas miss. etc. Vilnae 1821. — Cosman, Disput. hist. iurid. de origine et fontibus leg. xII Tab. Amstelod 1829, in-8° — Gravert, De xII Tabul. fontibus atque argumento, Lingen 1836, in-4°. — Roulez, *Sur l'envoi d'une députation en Grèce lors de la législation des* xII *Tables*, Belge 1834.

Dolendum quidem, hoc corpus legum romanarum temporis iniuria intercidisse. Caeterum fragmenta quae hodieque supersunt, ex M. Tullii, Dionysii Halicarnassei, Livii, A. Gellii, aliorumque operibus collecta (1) abunde testantur, Romanos non solum sub regio et consulari imperio, sed et decemvirorum aetate, hoc est usque ad initium saeculi quarti, agresti et rudiori adhuc lingua usos fuisse.

Quam quidem linguae asperitatem nondum fuisse emollitam saeculo insequenti, apertissime ostendunt duo epitaphia (2), quae essent in Scipionum monumento extra portam Capenam; quorum unum eruditi referunt ad annum urbis quadringentesimum septuagesimum (3), alterum vero ad annum quingentesimum tertium (4). A quibus non est seiungenda inscriptio Columnae Rostra-

(1) V. Iacob. Gothofredi, Quatuor fontes iuris civilis, lib. I. - Leges xII Tabular. suis fragmentis restitutae, illustratae a N. Funccio. Rinteln 1744, in-fol. — A. Terrasson, *Hist. de la jurisprud. romaine;* 1750, in-fol. — Bouchaud, *Commentaire sur la loi des* xII *Tables;* vol. II in-4°, 1803. — T. P. Boulage, *Conclusions sur les lois des* xII *Tables;* 1 vol. in-8°, Troyes 1804. — L. Valeriani. *Le leggi delle* xII *Tavole esaminate secondo i principii della politica.* Lucca 1820. in-8°. — Fragmenta xII Tabul., ed. Car. Zell. Friburgi 1825, in-4° — Valraven Engelen, Specimen iurid. selecta sistens de Decemviris, eorumque legib. Groning. 1826, in-8°. — Mackeldeu, *Hist. des sources du droit romain traduite par M. Poncelet;* 1 vol. in-12°, Paris 1829. — Ch. Giraud, *Éléments du droit romain par Heineccius, traduits, annotés, etc.* Paris 1835, in-8°. — Blondeau, *Institutes de Justinien, etc.* Paris 1839, in-8°

(2) Praeter hasce duas inscriptiones, Scipionum monumento insculptas, quinque aliae afferuntur a cl. viro Egger (Lat. serm. vetust. reliquiae), pag. 129,, 134, 136.

(3) T. Liv., xxxvIII, 56. — Iacob. Facciol., Comment. de lingua lat. Patavii 1729, in-8°. — Fr. Piranesi, *Monumenti degli Scipioni.* Roma 1785, in-fol. — Lanzi, *Saggi di lingua etrusca,* 1789, in-8°. — Orell., Inscript, latin. n. 550, 551. — Niebuhr, Hist. rom., I, pag. 362 et seqq, — Visconti, *Opere varie*, I, pag. 1 et seqq. — Dutens, *Œuvres mêlées;* 1784,

(4) V. Sirmond. apud Graevium, Antiq. tom., IV. col. 1836. — Funccius, De orig. ling. lat., pag. 325. — Orell, Inscr. lat. n. 552.

tae (1), quae, anno urbis conditae quadringentesimo, quarto et nonagesimo, Caio Duilio consuli posita fuit in foro, propterea quod primo punico bello maxima cum laude navalem victoriam de Carthaginiensibus retulisset. Nimirum insolita litterarum forma, discrepantium casuum nexus, et obsoletae illae voces, quae in hisce inscriptionibus occurrunt, puerilem latini sermonis aetatem produnt, qua grammaticae studio in urbem nondum invecto (2), una scribendi loquendique lex erat populi consuetudo.

Ex dictis iam illud conficitur, Romanos perpetuis bellis iactatos, usque ad annum urbis conditae quingentesimum decimum, quo primum punicum bellum fuit confectum, parum aut nihil ferme de litteris cogitasse. Hinc videlicet humanioris cultus initia apud Romanos sunt repetenda. Huius autem vestigia iam deprehendimus tum in senatusconsulto de Bacchanalibus, quod pertinet ad annum quingentesimum, septimum et sexagesimum (3), tum vero in romanis illius aevi scriptoribus, de quibus sumus dicturi.

(1) Ciaccon. apud Graevium, Antiq. rom., iv, pag. 310. — Lips., Antiq. lect., II, 14. — Ganges de Goze, De columna rostr. C. Duilii. Romae 1635. — Funcc., op. cit., pag. 297. — Lanzi, op. cit., I, p. 145 et seqq. — Le Clerc, *Des journaux chez les Romains*, pag. 79.

(2) V. huiusce libri caput. XII,

(3) Liv., XXXIX, 8 et seqq. — Senatusconsulti de Bacchanalibus sive aeneae vetustae tabulae musaei Caesarei vindobonensis explicatio, auctore Matthaeo Aegyptio, Neapoli 1729, in-fol.. — Eadem apud Poleni Nova Supplementa utriusque thesauri antiquitatum romanar. et graec., tom. I, pag. 751. — Endlicher, *Catalogue des manuscrits de la bibliothèque de Vienne*, tom. I. Vienne 1836, in-4°. — Haubold, Antiq. rom. monum. leg. n. 3. — Grotefend, *Gross lateinische grammatik für Schulen*, tom. II, pag. 297 et seqq. — Egger, op. cit.. pag. 126 et seqq.

CAPVT III

DE POËSI DRAMATICA.

§ 4.

L. Livius Andronicus. — Cneus Naevius. — Quintus Ennius, aliique vetustiores comici et tragici poëtae, quorum ópera desiderantur.

Ludos scenicos in urbem pestis induxit anno trecentesimo, primo et nonagesimo ad deorum iram placandam. Ex Hetruria vero primos histriones Romam accitos fuisse constat, qui saltantes ad tibicinis modos populum oblectarent (1). Hetruscos ludiones postea imitati sunt iuvenes romani in festis quibusdam solemnibus post messes, iocularia inter se inconditis versibus fundentes, quos *fescenninos* a Fescennia, Hetruriae oppido, dixerunt (2). Ex fescenninis hisce versibus, quibus romani iuvenes se invicem carperent, profluxit *satyra*, mordacis comoediae genus, quod varia argumenta complectebatur (3). Postquam vero ludi scenici paullatim in artem

(1) V. TULL., Brut., XVIII; Tuscul. disput., I, 1. — LIV., VII, 2, — VALER. MAX., Factor. dictor. memorab., II, 4. — TACIT., Annal,, XIV; 21. — A. GELL., XVII, 21. — VOSS., Instit. poët., II., 2.

(2) HORAT., Ep. II, 1, 139-165. — SERV. ad Aeneid., VII, 695.

(3) De satyra consule VOSSIUM, Inst. poët., III, 9. — CASAUBON., De satyrica Graecorum poësi, et Romanorum satyra. Parisiis 1605, in-8°. — VULPIUM, de satyrae natura eiusque scriptoribus. Patavii 1744, in-8°. — DACIER, *Discours sur la satyre (vol.* II *des mémoires de l'Acad. des inscript. et BB. LL.)*. — KOENIG, De satyra romana eiusque auctoribus praecipuis. Oldenb. 1795, in-8°, — CHERBULIEZ, *Essai sur la satyre latine.* Genève 1829, in-8°. — SCHÖNTAL, De satyrae rom. indole, eiusdemque de ortu et occasu. Heilbronn 1844, in-4°. — LABITTE, *La satyre, la comédie à Rome (Revue des deux mondes,* tom. XVI, pag. 548*)*.

verterunt, romana iuventus, aliarum fabularum actu histrionibus relicto, *atellanas* (1) tantum egit, ab Oscis acceptas, quas ab histrionibus pollui passa non est (2).

Omnium autem primus *L. Livius Andronicus*, genere graecus (3), Tarenti natus, et libertus M. Livii Salinatoris, relictis satyris, quae aliquot iam annos Romanorum studia tenuerant, comoedias et tragoedias (4) ex graeco in latinum sermonem versas (5) conscripsit, idemque in scena actitavit (6) iam inde ab anno urbis conditae quingentesimo quartodecimo, post Sophoclis et Euripidis mortem fere centesimo et sexagesimo.

Quinque post annos (7) Livii exemplum secutus *Cneus*

(1) Atellanae fabulae, sic dictae ab Atella Oscorum municipio, aliquam similitudinem habuisse videntur cum Graecorum dramate satyrico: unde exodia atellana dixerunt Romani quasdam fabulas, quae maioribus peractis succederent. Atellanae olim fiebant subito ab actoribus ipsis coram populo spectante. Omnium primus fortasse eas litteris consignavit L. POMPONIUS bononiensis, quem idcirco Velleius Paterculus (II, 9) atellanarum inventorem dicit. Huiusce Pomponii, qui fuit Syllae aequalis, octo et quinquaginta comoediae enumerantur, quarum extant fragmenta. In hanc rem vide librum EDUARDI MUNKII, qui inscribitur: De Lucio Pomponio bononiensi, atellanarum poëta, etc. Glagoviae 1826. in-8°. — De atellanis generatim vide Voss., Instit. poët., II, 35.

(2) TIT. LIV., loc. cit. — VALER. MAX., loc. cit.

(3) Graecam poëtae originem arguit nomen ipsum Ἀνδρόνικος, quod latine sonat virorum victor. — V. A. L. DÖLLEN, de vita L. Andronici dissert. Dorpati 1838, in-8°.

(4) Extant hi comoediarum tituli: Gladiolus-Lydius-Virgo. Tragoediarum vero huiusmodi: Achilles-Adonis-Aegisthus-Aiax-Andromeda-Antiopa-Centauri Equus troianus-Elena-Hermiona-Ino-Laodamia-Protesilaus-Tereus-Teucer. Harum reliquia vide apud REUVENS, Collectan. litter., pag. 30. — Inter fragmenta veterum poëtarum latin. Parisiis 1554, in-8° — apud DELRIUM, Syntagna tragoed. latin. Lutetiae Parisiorum 1618, p. 93 et seqq. - in Collect. veterum tragicorum cum notis Scriverii et Vossii: 1693, in-8° — BOTHE, Poëtae scenici Latinorum. Halberstad 1823, in-8° — DÜNTZER, L. Livii Andronici fragm., etc. Berolini 1835, in-8°, pag. 18.

(5) SVET., De illustr. grammat., I.

(6) LIV., loc. cit.

(7) GELL., XVII, 21,

Naevius, natione Campanus (1), animum appulit ad tragoedias (2), comoedias (3) et satyram, quarum legimus fragmenta apud Gellium, Servium, Macrobium aliosque (4). Aiunt fuisse Naevium plenum facetiarum et mirae dicacitatis in scribendo (5): quumque acerrime inveheretur in principes civitatis, in vincula coniectus est (6), et tandem Roma pulsus Uticae obiit anno urbis conditae quingentesimo, nono et quadragesimo (7).

Sapientia (8) et poëtica facultate Livium et Naevium longe superavit *Quintus Ennius*, quem vulgo poëseos romanae parentem vocant, praesertim quod relicto Saturnio numero, versum heroicum aliaque Graecorum metra primus apud Romanos usurpavit (9). Natus est Rudiis

(1) Gell., I, 24. Klussmannus tamen Naevium Romae natum testatur. V. Cnei Naevii vita. Descrips. et edid. E. Klussman. Ien. 1843, in-8°.

(2) En tragoediarum titulos, quarum exstant apud grammaticos fragmenta: Alcestis-Danäe-Equus troianus-Hector-Hesiona-Iphigenia-Lycurgus Phoenissae-Protesilaus seu Laodamia.

(3) Comoediarum tituli hi sunt: Acontizomenos-Agido vel Agato-Agitatoria-Agryptiuntes Apella-Assitogiola-Carbonaria-Clastidium-Colax-Corollaria-Cosmetria-Dementes-Demetrius-Diobolaria-Erularia Figulus-Glaucoma-Gymnasticus-Hariolus Lampadio-Lupus-Nautae-Pacilius-Pellex philemporos-Proiectus-Pulli-Quadrigemini-Sanniones-Stalagmus-Stigmatias Tarentilla-Testicularia-Thermus-Triphallus-Tunicularia.

(4) Hermann, op. cit., § 30-37, pag. 638. — Bothe, Poëtae scenici Latinorum, tom. v, pag. 79 et seqq. — Egger, op. cit., xiv, pag. 123 et seqq.

(5) Tull., De orat., II, 63, 70.

(6) Plaut., Mil. glor., II, 2, 57.

(7) Tull., Brut., xv, — Hieronym. in Euseb. Chron.

(8) V. Horat.. Epist. II, 1, 50: Ennius et sapiens et fortis et alter Homerus. Cf. Gell., xvII, 17, ubi noster laudatur, quod linguas tres, graecam, oscam et latinam apprime calleret.

(9) Hoc gloriatur Ennius ipse apud Tull. in Brut., xvIII, et in Orat., LI. — Cf. Lucret., De rerum nat., I, 188; Hier. ColumN. ad Ennii fragmenta. Amstelodami 1707, in-4°, adnot. Hessel, pag. 9 et 10.

in oppido Calabriae, anno post urbem conditam DXV (1) Adolescens meruit primum bello aetolico, postea vero in Sardinia, unde in urbem venit a Catone deductus (2). Septuagesimum annum natus, articulari morbo absumptus est, eiusque statua e marmore in sepulcro Scipionum fuit constituta (3).

Plurima scripsit Ennius (4), inter quae octo et viginti tragoediae, et comoediae quinque enumerantur (5). Hoc autem fere convenit inter viros elegantiores, qui de Ennianis operibus scripserunt, Rudium poëtam plus ingenio atque inveniendi facultate, quam arte valuisse (6). Quamquam vero Ennius dictus est ab Horatio (7) sermonem patrium ditasse; in universum tamen eius stilus horridior est, incomtaque lingua. Hinc acerrimo sane iudicio Quintilianus: Ennium, aiebat, sicut sacros vetustate lucos adoremus, in quibus grandia et antiqua robora non tantam habent speciem, quantam religionem (8).

(1) TULL., Orat. pro Arch. poëta, IX; Tusc. disp., I, 1; Brut., XVIII. — SIL., XII, 396.
(2) CORN. NEPOS in vita M. Porc. Catonis, I.
(3) TULL., loc. cit. — LIV., XXXVIII, 56. — PLIN. H. N., VII, 30, 31. — VALER. MAX., VIII, 14, 11. — OVID., Art. amat., III, 409.
(4) Ennius primus dicitur illius satyrae generis auctor, quam Lucilius subinde limatiorem fecit. Vide in hanc rem HORAT., Satyr. I, 10, 66. — DIOMED., III., 2, pag. 402 (ed. Putsch.).
(5) Tragoediarum tituli hi sunt: Achilles-Aristarchi-Aiax-Alcestis-Alcmaeon-Alexander Andromacha-Andromeda-Antiopes-Athamas-Cresphontes-Dulorestes-Erechtheus-Eumenides-Hectorislytra-Hecuba-Iliona-Iphigenia-Medea-Medus-Melanippa-Nemea-Neoptolemus-Phoenix-Scipio-Telamon-Telephus-Thyestes. Comoediarum vero: Ambracia-Asotus-Capruncium-Celestis-Pancratiastes. Harum reliquiae leguntur apud H. BOTHE, Poëtae scenici latin., tom. V. Lipsiae 1842, in-8° — PLANK, Fragmenta Medeae. Gottingae 1867, in-4° — OSANNUM, Analecta crit. poësis rom. scenicae reliquas illustrantia. Berolini 1816, in-8°. — EGGER, op. cit., XX., pag. 144 et seqq.
(6) HORAT., Ep. ad Pis., 259 et seqq. — OVID., Trist., II, 424, Amor., I, 15, 19.
(7) Ep. ad Pis., 56 et seqq.
(8) De inst. orat., X, 1, 88.

Post Ennium suppari aetate floruerunt complures alii comici et tragici poëtae, quorum pauculae reliquiae ad nos pervenerunt. Horum agmen ducit *P. Licinius Tegula*, seu *Imbrex*, cuius *Neaeram* comoediam memorat Aulus Gellius (1). Hunc subsecuti sunt *M. Pacuvius* Brundusinus, et *L. Attius* Pisaurensis, tragoediae scriptores, clarissimi gravitate sententiarum, verborum pondere, auctoritate personarum. Caeterum nitor, et summa in excolendis operibus manus magis videri potest temporibus, quam ipsis defuisse. Virium tamen Attio plus tribuebant veteres; Pacuvium videri doctiorem volebant, qui esse docti affectabant (2). Hic septemdecim tragoedias scripsit et duas comoedias, quarum nonnulla exstant fragmenta (3) et tituli (4); Attio autem tribuuntur tres et quinquaginta tragoediae (5).

(1) XIII, 21. — Cf. LIV., XXI, 12; unde patet, Licinium hunc poëtam carmen condidisse a ter novenis virginibus canendum.

(2) QUINTIL., op. cit., X, 1, 97. — Cf. HORAT., Ep. II, 1, 55 et seqq. — VELL. PATERC., II, 9. — De Pacuvio vide etiam TULL. De orat., I, 58; II, 37; De divinat., I, 57; II, 64; Brut., LXIII, LXIIV; De finib., I, 2; VII. — De Attio OVID., Am., I, 15, 19.

(3) Apud TULL. De divin., I; 57; II, 61; De finib., V, 22; De nat. Deor., II, 36. — VARR., NON., FEST. aliosque. — V. ROB. et HENR. STEPH., Fragm. vet. poëtar. latin. Parisiis 1564, in-8°. — DELR. Syntagma trag. lat. Parisiis 1620, in-4°, SCRIVER., Collect. vet. tragic. Leydae 1610, in-4°. — FRID. H. BOTHE, poëtar. lat. scenic. fragm., tom. V, p. 98, 155. — Cf. STIEGLITZ, De Pacuv. Duloreste, Lipsiae 1826, in-8°. — NAEKE, Opuscula philolog., tom. I, p. 83-93. Bonn. 1842. — EGGER, op. cit., XXIV, p. 171-176.

(4) Tragoediarum hae sunt inscriptiones: Anchises - Antiopa - Armorum iudicium - Atalanta - Chryses - Dulorestes - Hermiona - Iliona - Medus vel Medea - Niptra - Paulus - Periboea - Pseudo - Tantalus - Tarentilla - Teucer - Thyestes. Comoediarum vero: Mercator - Tunicularia.

(5) Achilles - Aegisthus - Aeneadae seu Decius - Agamemnonidae - Alcestis - Alcmaeon Alphesiboea - Amphitruo - Andromacha - Andromeda - Antenoridae - Antigona - Argonautae

Longe infra Pacuvii et Attii laudem in tragoedia substiterunt *Attilius, C. Titius* et *C. Iulius*. Prioris enim *Electram* memorat Tullius (1), e Sophocle male conversam; in altero parum tragicas argûtias notat (2); in tertio lenitatem sine nervis (3).

At nobiles ea tempestate inter comoediarum scriptores ferebantur *Quintus Caecilius Statius* (4) insuber, quem a gravitate laudat Horatius (5), *Q. Trabeas* (6), *Dossenus* (7); praeterea *L. Afranius* (8), *Vettius Ti-*

seu Medea - Armorum iudicium - Astyanax Athamas - Atreus - Authomedia - Bacchae - Brutus - Chrysippus - Clytaemnestra - Deiphobus - Diomedes - Electra - Epigoni - Epinausimache - Erigona - Eriphyla - Eurysaces - Fidicinae - Hecuba - Hellenes - Iliona - Io seu Minotaurus - Menalippa seu Menalippus - Meleager - Myrmidones - Neoptolemus - Nyctegersia - Oenomaus - Paris - Pelopidae - Persidae - Philoctetes - Phoenissae - Prometheus - Stasiastae seu Tropaeum - Telephus - Tereus Thebais - Trachiniae - Troades. Harum fragmenta vide apud EGGER, op. cit., pag. XXVIII, 191-199.

(1) De finib., I, 2; Ep. ad Attic., XIV, — Cf. SVET. in Iul. Caesare, LXXXIV. VOLCAT. SEDIGIT. apud Gell., XV, 24. — VARRON, De ling. lat.. lib. IV et VI.

(2) Brut., XLV.

(3) Ibid., XLVIII.

(4) Huius poëtae memorantur praesertim duae comoediae, Plocium et Synephebi. — V. TULL., Brut., LXIV; Ep. ad Attic., VII, — QUINTIL., X, 1, 99. — A. GELL., II, 23. — Cf. SAGITTAR., Vita Stat. Caecilii., Altenb. 1672. in 8°. — Eius fragmenta leguntur apud TULL., De nat. deor., III, 39; Tuscul. disp., IV, 32. — A. GELL., II 23. — ALMELOVEEN, Fragm. comicor. Londini 1713, in-fol., t. III. — BOTHE, op. cit., t. V, pag. 125 et seqq. — SPENGEL, Caecil. Stat. deperd. fabular. fragm. Monach. 1829, in-4°.

(5) Ep. II, 1, 59.

(6) TULL., De finib., II, 4; Tuscul. disp., IV, 31. — A. GELL., XV, 24.

(7) HORAT., Ep., I, II, 172. — SENEC., Ep. LXX.

(8) TULL., Brut., LXV; De finib., I, 3. — HORAT., Ep.. II, 1, 57. — VELL. PAT., I, 17. — QUINTIL., I, 100.

tinius (1), *T. Quintius Atta* (2), *C. Aquilius* et *Turpilius*.

Poëtae comici et tragici, quos hactenus memoravi, si perpaucos excipias, fabulas docuerunt de Graecis sumtas ac versas; quod vel ipsae fabularum inscriptiones ostendunt. Hinc autem duplex apud Romanos tragoediae et comoediae genus. Nimirum tragoediae, quae graeco fonte manarent, *crepidatae* dictae sunt; quae vero in romano argumento versarentur *praetextatae* (3). Haud aliter comoediae vel *palliatae* vel *togatae* appellabantur, prout graecos vel romanos mores referrent (4).

Quamvis autem vetustiores illi poëtae romani ab ae-

(1) Huius reliquiae leguntur apud Non., CHARIS. PRISCIAN. et SERV. En comoediarum titulos: Barbatus-Caecus-Ferentinas-Fullones-Gemina-Hortensius-Illecebra-Iurisperita-Proelia-Privigna-Psaltria-Quintus-Setina-Tibicina-Varus-Veliterna.

(2) Quintii Attae fabulae passim memorantur a grammaticis, quarum hae sunt inscriptiones: Aedilicia-Aquaecaldae-Conciliatrix-Epigrammata-Lucubratio-Matertera - Megalensia seu Megarensia - Socrus Supplicatio-Tyro proficiscens. — V. HORAT., Ep. II, 1, 79. — A GELL., VII, 9.

(3) Tragoediae crepidatae a crepidis dictae fuerunt, quibus actores in graeca tragoedia utebantur. Constat autem, hunc crepidarum usum a Sophocle esse repetendum. Praetextatae vero nomen duxerunt a toga praetexta, quam romani magistratus et principes viri usurpabant. Vide in hanc rem Diomedem grammaticum et REUVENS, Collect. litter., cap. IV, sect. I, § 2.

(4) Palliatae et togatae commoediae nomen fecerunt pallium et toga. Vide REUVENS, loc. cit., § 2. — In togatis excelluit praesertim Afranius. V. ORAT., Ep. II, 1 57. — VELL. PATERC., II, 9. — Togatae vero distinguebantur in trabeatas, tabernarias, motorias etc. — Hic haud abs re erit notare, Romanos, praeter tragoediam et comoediam, habuisse etiam mimos, qui ad comoediam propius accederent, hoc praesertim discrimine, quod in comoedia hominum vitia a pluribus personis perstringebantur, in mimis ab una tantum persona. Quemadmodum vero mimi prò diverso argumenti genere alia etiam donarentur appellatione, Vide apud REUVENS, loc. cit., § 5 et 6. — Idem in sect. III agit de fabula Rhintonica, cuius auctor fertur Rhinton tarentinus.

qualibus laudentur; in universum tamen constat, graecarum fabularum interpretationem tam parum feliciter eis cessisse, ut Quintiliano (1) sermo ipse patrius nativum illud atque elegans Atticorum genus recipere non videretur. Neque id mirum, qua tempestate Romanorum ingenium ab omni graeco lepore abesset quam longissime, et scena Romae primum per Etruscos homines osce (2) peragi coepta, aliquid etiam priscae severitatis retineret (3). Caeterum horum praesertim poëtarum opera factum est, ut Romani asperitatem paullatim exuerent, eorumque litterae exeunte saeculo sexto (4) post urbem conditam sese aliquantulum erigerent. Exinde spes tandem coepit illucescere, futurum ut romana gens aliquando ad Graecorum gloriam in litteris adsurgeret.

§ 2.

M. Attius Plautus.

Hactenus de antiquioribus poëtis scenicis, quorum opera nobis tempus invidit. Venio nunc ad illos, qui ex communi naufragio enatarunt, et doctorum manibus etiamnum teruntur. Horum princeps, si temporis rationem habeamus, est *M. Attius Plautus*, qui Sarsinae natus in Umbria anno urbis conditae DXXVII, vix tertium et quadragesimum aetatis annum ingressus decessit (5). Hic quum admodum adolescens ad comoedias scribendas

(1) De inst. orat., x, 1, 100.

(2) STRABO, I, V. — Cf. TURNEBI Adversaria, I, XII, c. postr.: Osci ludi et fabulae oscae et mimi lingua romana non flebant, Romanis tamen intellecta. Etsi enim ea gens deleta erat, tamen etiamnum vigebat sermo, et comoediae agebantur Romae osca lingua.

(3) BOUCHERON., praef. ad comoed. Terent. August. Taurin. MDCCCXXV.

(4) Sub idem tempus, hoc est anno DLXX, qui fuit alter post Ennii obitum, prima bibliotheca in urbe Roma publice patuit. V. REUSCH., Dissert. de biblioth. roman.

(5) TULL., Brut, XV.

animum appulisset, mox divitiarum studio ductus ad mercaturam se contulit. Sed adversa usus fortuna, pauper Romam rediit, ibique, ut quotidianum sibi victum pararet, ad circumagendas molas manuarias seu trusatiles, quas vocabant, pistori operam suam locare coactus fuit. Quumque molam in pistrino versaret, horis subsecivis, quibus ab eo labore otium erat, ad intermissum comici poëtae officium dicitur sese revocasse (1).

De numero fabularum, quas Plautus exaravit, mirum quantum dissentiant critici inter se. Alii enim unam et viginti enumerant, alii quinque et viginti, pars quinque et triginta, vel quadraginta; nec desunt qui centenas et triginta (2). Quum autem in tanta opinionum discrepantia nihil omnino certi possimus affirmare, satis sit dicere, aetate nostra viginti superesse fabulas, quae omnium consensu a Plauti ingenio profectae fuisse creduntur. In singulis enim eadem ratio apparet. Harum vero tituli sunt: *Amphitruo*, *Asinaria*, *Aulularia*, *Bacchides*, , *Captivi*, *Casina*, *Cistellaria*, *Curculio*, *Epidicus*, *Menaechmi*, *Mercator*, *Miles gloriosus*, *Mostellaria*, *Persa*, *Poenulus*, *Pseudolus*, *Rudens*, *Stichus*, *Trinumus*, *Truculentus* (3).

Festivissimi ingenii vir fuit Plautus, et totius latinae comoediae parens iure a doctissimis semper habitus est. Quamquam vero pleraque comoediarum argumenta graeco fonte derivavit; ita tamen Philemonem, Diphilum, Apol-

(1) A. Gell., III, 3. — De vita, obitu et scriptis M. Attii Plauti dissertationem edidit I. Phil. Pareus in sua Plautina fabularum editione. Francof. 1641, in-8°. — Vide etiam Gasp. Sagittar., De vitis Plauti, Terentii etc. Altenb. 1671, in-8°. — Roquefort, *Dissertation sur Plaute et ses ouvrages, dans le Magasin Encyclopédique de Millin*, 1815, tom. v.

(2) A. Gell., loc. cit.

(3) Praeter viginti hasce fabulas nonnulla exstant deperditarum fragmenta apud Georgium Fabricium, Taubmannum, Phil. Pareum; et memoria nostra Frid. Osann. scripsit Analecta critica, poësis Romanorum scenicae reliquias illustrantia, ubi leguntur Plauti fragmenta ab Ang. Maio in cod. Ambros. reperta. Berolini 1816, in 8°.

lodorum, Epicharmum aliosque est imitatus, ut ab eorum vestigiis pro opportunitate recederet. Quod sane Umbro poëtae haud difficile fuit, qui singulari excogitandi vi atque acumine esset donatus. In fabularum oeconomia, praesertim vero in nodi solutione interdum claudicat noster; at spectatores dialogi lepore, et subitariis quibusdam casibus afficit, quos coniectura nondum prospexerant. Praeterea hominum ingenia et mores graphice depingit, omniaque venustissimis iocis adspergit (1).

Ad illius dictionem quod attinet, adeo pura et elegans visa est, ut Marcus Varro scribere non dubitaverit, Musas Plautino sermone locuturas fuisse, si latine loqui voluissent (2). Quamvis autem eae locutiones apud Sarsinatem nostrum identidem occurrant, quas ἀρχαϊσμοὺς Graeci appellant (3); nativus tamen ille sermonis candor in eius fabulis elucet, quem alibi nequicquam quaeras.

Nec facit quod Horatius (4) plautinos numeros et sales improbaverit. Horatiana haec reprehensio aetati magis consentanea dicenda est quam vera. Quum enim tunc temporis, per otia pacis, graeca elegantia animadverti coepta fuisset, mirum quantum immutati civitatis mores in linguam influxerint. Quum autem quidpiam summe expolitum in poëtis requireretur, quod recentioris aetatis cultum referret, Plautinae comoediae in calumniam inciderunt.

§ 3.

Publius Terentius.

Quemadmodum vi comica et sermonis festivitate excellit Plautus; sic arte potissimum laudatur (5) *Publius*

(1) Tull., De offic., I, 29. — Gell., l. cit. — Macrob., Saturn., II, 1.
(2) Quintil., De inst. orat., X, 1, 99.
(3) V. Henr. Stephani de Plauti latinitate dissertationem, quam subtexuit libello: De latinitate falso suspecta. Parisiis 1578, in-8°. — Cf. Torneros, Diss. de ingenio sermonis Plautini. Upsal 1833, in-4°.
(4) Ep. ad Pis., 270 et seqq.
(5) Horat., Ep. II, 1, 59.

Terentius, qui Carthagine ortus anno urbis ferme quingentesimo, secundo et sexagesimo, variis belli casibus Romam fuit delatus. Ibi servitutem serviit Terentio Lucano senatori, qui, cognito illius ingenio, artibus liberalibus erudiendum curavit, et mox manumisit (1). Vita usus est admodum brevi. Namque vix quinque et triginta annos natus, quum in Arcadiam se contulisset, Graecorum mores inspecturus, nunquam postea est visus. De ipsius morte alii alia per coniecturam scripserunt (2). Caeterum quamdiu Romae vixit, familiarissime utebatur Scipione Africano et Caio Laelio. Unde factum est, ut nonnulli existimarent, ipsum in comoediis condendis ab hisce doctissimis viris adiutum fuisse (3). Hanc vero suspicionem fovit exquisita Terentiani sermonis elegantia, quam hominem, natione afrum, vix consequi posse putabant Romani.

Terentii comoediae sex adhuc supersunt: *Andria* videlicet, *Eunuchus, Heautontimorumenos, Adelphi, Hecyra, Phormio*. Harum quidem argumenta ex Menandro et Apollodoro noster expressit; nodum tamen atque οἰκονομίαν quam vocant, sic immutavit, ut e penu suo depromptae videantur (4).

In describendis hominum studiis plane singularis dicendus est Terentius. In eius fabulis maxima urbanitas praesertim spectatur, mira orationis venustas et munditiеs (5), dialogus artificio quodam et varietate distin-

(1) De Terentii patria et conditione docte disseruerunt S. Bettius *(tom.* CXLV *del Giorn. Arcad.)* et C. Cavedonius *(tom.* I *degli Opusc. relig. letter. stampati in Modena)*.

(2) SVET. in Vita P. Terentii. — Cf. QUINT., Decl., IX, 20.

(3) TULL., Ep. ad Attic., VII, 3. — QUINTIL., De instit. orat., X, 1, 99. — Cf. prologum Terentianae comoediae, quae inscribitur Adelphi.

(4) V. I. KÖNIGHOFF, De ratione quam Terentius in fabulis graecis latine convertendis secutus est. Comment. Colon. 1843, in-4°.

(5) V. apud SVET. (Vita P. Terentii, V.) carmina de Terentio, quae vulgo C. Caesari tribuuntur. — VELL. PATERC., I, 17. — IUL. SCALIG., Poët., III, 97.

ctus, acerrimum iudicium, plenissima communis naturae cognitio. Siqua vero in Terentianis comoediis culpantur, ea temporibus potius quam poëtae vitio tribuenda, qui veterum mores et instituta diligenter effinxit (1).

CAPVT IV.

DE POESI EPICA.

L. Livius Andronicus. - Cn. Naevius. - Q. Ennius.

Livius ille *Andronicus,* quem primum diximus Romae fabulas docuisse, Odysseam quoque latinam condidit (2), quam ex Homero videtur interpretatus. Huius reliquias ex veteribus grammaticis collegit, et cum locis Homericis, unde profectae sunt, diligenter contulit Hermannus, vir doctissimus (3). In his autem, non secus atque in fabularum fragmentis, horridus ille occurrit et illepidus sermo iam ab Horatio notatus (4); quo factum est, ut Cicero (5) Livianam Odysseam cum rudi aliquo Daedali opere compararet.

At omnium primi res romanas epicis versibus cecinerunt *Cneus Naevius* et *Q. Ennius.* Ille enim carmen historicum (6) luculente quidem, ex Tullii sententia (7),

(1) V. I. H. HUBMANN, De comoedia graeca et rom., item de Terentii comoediis. Amberg. 1839, in-8°. — Caussas nonnullas neglectae apud Romanos comoediae Graecorum vet. et med. ex ipsa civitatis romanae forma eruere conatus est BUGGE. Christian. 1823. — L. VAUCHER, *Dissert., sur la comédie latine,* 1829, in-8°.

(2) Heroici huiusce carminis mentio occurrit apud Gell., III, 16; VII, 7; XVIII, 9. — Priscian., VI, 4, 8; VII, 6, 8; VIII, 11; IX, 6. — Praeterea passim apud Non., Fest., Diomed. aliosque veteres grammaticos. — V. EGGER., op. cit., pag. 116.

(3) Elementa doctr. metr., III, 9, § 11-29, pag. 617-628.

(4) Ep. II, 1, 69-75.

(5) Brut., XVIII,

(6) Naevii librorum de bello punico fragmenta edidit E. Spangenberg. Lipsiae 1825, in 8°.

(7) Brut., XIX.

sed minus polite exaravit de primo punico bello, in quo stipendia fecerat. Hic vero praeter poëma de bello punico secundo, quod digessit versibus trochaicis, cuique *Scipioni* nomen fecit, annalium libros XVIII panxit carmine heroico (1), in quibus Romanorum historiam ab antiquissimis temporibus ad aetatem suam ita est persecutus (2), ut ingenio quidem nobilis, sed arte carens poëta merito dictus sit.

CAPVT V.

DE POESI DIDACTICA.

T. Lucretius Carus.

Per haec ferme tempora ad poësin didacticam, quam Ennius primum apud Romanos excogitaverat, animum adiunxit *T. Lucretius Carus*, natus ex familia equestri romana, anno urbis conditae DCLIX. Huic, florenti adhuc aetate, memoriae proditum est, amatorium poculum ab uxore aut Lucilla amica fuisse propinatum, quo in furorem actus semetipsum interfecit, quum annum aetatis ageret quartum et quadragesimum.

Epicureae doctrinae sectator Lucretius, hanc poëmate suo complexus est *De rerum natura*, quod sex libris continetur, carmine heroico exaratis. In quorum primo et secundo docet quae et qualia sint rerum primordia, qui-

(1) De Ennii operibus vide QUINTIL., De inst. orat., X, 1, 88.
(2) De huiusce operis argumento vide PROPERT., Eleg. III, 3, 5 et seqq. — Cf. TULL., Tuscul. disput. 1, 15. — Ennii fragmenta, quae passim leguntur apud Varronem, Tullium, A. Gellium aliosque, vide apud Hieron. Columnam. Neapoli 1590, in 4°. — Eadem curante P. Merula. Lugduni Batav. 1595, in-4°. — Hoch, de Ennianorum annalium fragmentis a P. Merula auctis. Bonn. 1839, in-8°. — Amstelodami, adnotante Hessel, 1707, in-4°. — Opera et studio E. Spangenberg. Lipsiae 1825, in-8°, — EGGER, op. cit., pag. XX, 137 et seqq. — In fragmenta Liv. Andronici, Q. Ennii, Cn. Naevii, M. Pacuvii, L. Attii vide castigationes et notas G. Ioann. Vossii. Amstelodami 1699, in-fol.

bus figuris distincta, quo motu ferantur, et quonam modo caetera procreent. In tertio animae naturam fusius explicat; in quarto agit de imaginibus, quibus homines tum vigilantes, tum dormientes affici consueverunt. In quinto totus est ut confirmet, solem, terram, mare, hanc denique mundi compagem neque ab aeterno fuisse, neque aeternum duraturam; in sexto demum diligentissime veterum opiniones persecutus de meteoris, deorum providentiam totis viribus oppugnat; tum vero quaedam disputat de morbis et peste; et poëma suum claudit eleganti pestilitatis illius descriptione, quae, exardescente bello peloponnesiaco, Athenas vastavit.

Lucretianum carmen elegans est (1), non multis ingenii luminibus distinctum, sed multa quidem arte expolitum (2). Quamquam vero obsoletis verbis abundat, non parum tamen ipsius lectio confert ad linguae latinae ubertatem ac proprietatem (3). Huic iudicio suffragatur acutissimus ille harum elegantiarum arbiter Carolus Boucheronus, quum ait: Lucretium, interioris doctrinae poëtam, eum esse, ut qui semel adamarunt, nunquam fere e manibus dimittant, ob reconditos sensus et antiquitatis effigiem, quam in asperiore adhuc lingua, necdum emollitis numeris, retinuit (4).

Ne cui vero mirum sit, Lucretianum opus paucioribus, quam reliqua Romanorum carmina, altioris poëseos luminibus nitere. Hoc enim non tam scriptoris ingenio, quam ipsi rei naturae est tribuendum, quam noster tractandam suscepit. Siquidem vel ingeniosissimo viro vix licebit locos, ex intima quaestionum naturalium subtilitate petitos, poëticis amoenitatibus exornare. Ad haec quum doctrina

(1) QUINTIL., x, 1, 87.
(2) TULL., Ep. ad Quintum fratrem, II, 11. Cf. OVID., Amor., 1, 15, 23.
(3) V. EICHSTAD, De T. Lucretii vita et carmine (in Lucret. edit. Vol. I). — A. G. REIN, Disputat. de studiis humanitatis. Gerae 1831, in-4°. — VILLEMAIN, *Du poëme de Lucrèce*, Mélanges, tom. II, pag. 250 (ed. IV Bruxell.).
(4) In Praefat. ad Lucret., edit. Taurin., an. MDCCCXXXI.

epicurea, quam Lucretius profitetur, deorum providentiam atque animorum immortalitatem respuat, ac propterea nunquam adsurgat ad ea, quae sub sensus non cadunt, sublimes illos spiritus exstinguit, qui orationem attollunt. Ex quo iam patet, quanto platonica doctrina, et christiana sapientia ad poësin excolendam magis conferant, quam illa philosophorum placita, quae potiusquam mortalium mentem ad coelum erigant, humi defigere consueverunt.

CAPVT VI.

DE SATYRA.

Caius Lucilius.

Rudioris aetatis notam non minus quam scenici atque epici poëtae praeseferunt *Caii Lucilii* satyrae, quem aiunt Suessae ortum fuisse in oppido Campaniae, ineunte saeculo septimo (1). Hic primus insignem laudem est adeptus in eo satyrae genere (2), quam Ennius et Pacuvius invexerant, quaeque postea summam expolitionem accepit ab Horatio, Persio et Iuvenale. Sed quum triginta satyrarum libri, quos versu hexametro condidit Lucilius, praeter perpaucas reliquias (3), nunc plane desiderentur, veterum iudicio nobis est acquiescendum.

(1) De Luciliana aetate mirum quantum dissentiant critici inter se. Vide in hanc rem HORAT., Satyr. II, 1, 32 — VELL. PATERC., II, 9. — Cf. BAYLE, *Dict. hist.*. art. *Lucilius*. — VARGES, Specimen quaestionum Lucilianarum in Reinisches museum; 1835, p. 42 et seq.

(2) QUINTIL., De inst. orat., X, 1, 93, 94. — Inter Enniaṇam et Lucilianam satyram hoc interest, quod illa, uti ait Diomedes (III, pag 482), variis poëmatis constaret, haec autem versu hexametro esset conscripta (V. cap. III).

(3) V. DOUSA, Fragm. vett. poëtar. latin. Lugduni Batav. 1597, in-4°. — Cura Antonii Vulpii; 1735, in-8°. — Apud Havverkampium in editione Censorini; 1743, in-8°. — Cum Persio et Iuvenale; Bipont. 1785, in-8°. — In Persii editione; Parisiis 1812. — REUVENS in Collectaneis litterariis; Lugd. Batav. 1815.

Quamquam vero in contrarias sententias abeunt (1); inde tamen hoc videtur colligi posse, in Lucilio ingenium atque urbanos sales fuisse laudandos, quibus homines perstringeret; duriusculos autem atque impolitos versus, et caetera vitia, quae in eo notabantur, ex doctrinae defectu et quadam negligentia manasse, qua ille in scribendo uteretur. Cuius rei caussam affert Tullius (2), quum ait, non tam doctos tunc fuisse Romanos, ad quorum iudicium Lucilius elaboraret.

CAPVT VII.

DE HISTORIA.

Q. Fabius Pictor. — L. Cincius Alimentus. — M. Porcius Cato, aliique rerum gestarum narratores.

A scriptoribus, qui primum apud Romanos poësin tractarunt, iam venimus ad illos, qui soluta oratione usi, suo quodam iure nomen historicorum (3) sibi vindicare videntur. Horum princeps memoratur *Q. Fabius Pictor*, quem T. Livius scriptorum antiquissimum vocat (4). Hic circa tempora belli punici secundi libros quinque annalium (5) dicitur exarasse, et rerum naturalium libros XVI, qui temporis iniuria exciderunt. Eadem ferme tempestate Hannibalis historiam aliaque complura,

(1) TULL., De orat., II, 6; de finib.. I, 3; ep. ad Attic., XII, 5, de orat., I, 6. — HORAT., Satyr., I, 4, 1-13; Satyr. I, 10, 1 et seqq. — QUINTIL., X, 1, 93, 94.
(2) De finib., I, 3.
(3) Iam Naevius atque Ennius, de quibus supra memoravimus, annales condiderant numeris adstricta oratione.
(4) Lib. I; 44. — Passim a Livio memoratur. Vide lib. I; 55; II, 40; VIII, 30; X, 37, XX, 7. Cf. E. BAUMGART., De Q. Fabio Pictore, antiquiss. rom. hist. P. I. Vratislav. 1842, in-8°.
(5) Horum reliquiae exstant in libro Ant, Riccoboni de historia, cum fragmentis historicorum veter. latin. Basileae 1579, in-8°. — Item in fragmentis historicorum ab Aus. Popma collectis atque illustr. Amstelod. 1620, in-8°.

quae nunc desiderantur (1), scripsit *L. Cincius Alimentus,* qui a T. Livio laudatur tamquam diligens auctor (2) veterum monumentorum.

Sed omnibus huiusce aetatis historicis longe excelluit *M. Porcius Cato* Censorius, a quo primum aliquod artis criticae lumen romanae historiae fuit admotum. Celeberrimus hic vir, ortus municipio tusculo, anno urbis conditae DXX, obiit octogenario maior ineunte bello punico tertio, quod ipse persuaserat. In omnibus rebus singulari fuit prudentia et industria. Nam et agricola solers, et reipublicae peritus, et iurisconsultus, et magnus imperator, et probabilis orator, et cupidissimus litterarum fuit. Quarum studium etsi senior arripuerat; tamen tantum in eis progressum fecit, ut non facile reperire possis neque de graecis, neque de italicis rebus quod ei fuerit incognitum. Ab adolescentia confecit orationes. Senex scribere historias instituit, quarum fuere libri septem. Primus continebat res gestas populi romani: secundus et tertius unde quaeque civitas orta sit italica; ob quam rem omnes libros *Origines* videtur appellasse; in quarto autem bellum punicum primum; in quinto secundum. Reliqua bella pari modo persecutus est usque ad praeturam Ser. Galbae, qui diripuit Lusitanos (3). Scripsit praeterea librum de re militari (4), narrationem de expeditione hispanica, apophthegmata, seu dicta memorabilia (5), et carmen *De moribus* (6).

(1) Praeter Hannibalis historiam graeco sermone exaratam, uti narrat Dionysius Halicarn. lib. I, scripsit latine historiam de Gorgia Leontino, librum de fastis, de comitiis, de consulum potestate, de officio iurisconsulti, mystagogicon libros duos, librum unum de verbis priscis, denique libros sex de re militari.

(2) Lib. VII, 3. — Cf. lib. XXI, 38.

(3) CORN. NEPOS in vita Catonis, III. — LACHMANN, De fontib., Liv. I, § 23, p. 42; II, § 9, p. 17. — HEEREN, De fontib. Plutarchi, p. 126.

(4) V. PLIN. in praefat. hist. nat.

(5) TULL., De offic., I, 29.

(6) Huiusce carminis, quod rhytmo potius quam metro constabat, fragmentum exstat apud A. GELL. N. A., XI, 2
Avaritia' — omnia vitia — habere putabant:

Haec autem omnia, praeter nonnulla fragmenta (1), nunc desiderantur. Quare ubi velimus de iisdem iudicium proferre, ad veteres tantummodo est adeundum, qui ea legere. Ex his Tullium potissimum audiamus, cuius haec sunt verba: Catonem quis nostrorum oratorum, qui quidem nunc sunt, legit? aut quis novit omnino?... Quis illo gravior in laudando? acerbior in vituperando? in docendo edisserendoque subtilior? Refertae sunt orationes amplius centum quinquaginta (quas quidem adhuc invenerim et legerim) et verbis et rebus illustribus. Licet ex his eligant ea, quae notatione et laude digna sint, omnes oratoriae virtutes in eis reperientur. Iamvero *Origines* eius quem florem, aut quod lumen eloquentiae non habent?... Ornari orationem Graeci putant, si verborum immutationibus utantur, quas appellant τρόπους, et sententiarum orationisque formis, quas vocant σχήματα. Non verisimile est, quam sit in utroque genere creber et distinctus Cato (2)... Intelliges, nihil illius lineamentis, nisi eorum pigmentorum, quae inventa nondum erant, florem et colorem defuisse (3).

Sumptuosus, cupidus — elegans, vitiosus,
Irritus qui habebatur — is laudabatur.

(1) Catoniana, sive M. Catonis quae supersunt fragmenta, nunc primum seorsum auctius edidit H.A. Lion. Gottingae 1826, in-8°. — Fragmenta oratorum romanorum ab Appio inde Caeco et M. Porcio Catone usque ad Q. Aurelium Symmachum collegit atque illustravit H. Meyer. Turici 1832, in-8°. — Parisiis 1837. — Turici 1842. — Cf. Wilms, M. P. Catonis Cens. vita et fragm. Dortmund. 1839-43, in-4°.

(2) In Brut., xvii.

(3) Ibid., lxxxvii. — Catonem passim laudat Tullius, praesertim vero in libro De senectute, De orat., iii, 33. — Cf Plutarch. in vita Caton., Liv. xxxix, 40; Plin. H. N., vii 27; Valer. Max. aliosque. Inter recentiores autem iuvabit adire G. C. Brillenburg., Dissert. litter. in M. Porc. Catonis quae supersunt scripta et fragmenta. Utrecht 1816, in-8°. — Ellendt, Hist. eloquentiae roman., § xiii. Koenisberg 1825, in-8°. — G. E. Weber, Commentatio de M. Porc. Catonis Censorii vita et moribus. Brême 1831. — A. Krause, Vitae et frag. vett. historicor. roman. Berolini 1833, in-8°, p. 89-125.

Extremis Catonis temporibus editi fuerunt Romae annales *L. Scribonii Libonis*, *Auli Postumii Albini*, qui consul fuit paullo ante bellum punicum tertium, atque haud ita multo post *L. Calpurnii* et *C. Calpurnii Pisonum*.

Hos subsecuti sunt L. *Cassius Hemina,* qui libros quatuor annalium conscripsit; tum *C. Fabius Maximus Servilianus*, *Caius Fannius*, *C. Sempronius Tuditanus* et *L. Coelius Antipater*, quorum opera historica passim a veteribus memorantur.

Ad eandem ferme aetatem pertinent *Sempronius Asellio*, *Clodius Licinius, Cn. et Sext. Gellii, Iunius Gracchanus*, *P. Rutilius Rufus*, *Q. Lutatius Catulus*, *L. Cornelius Sylla*, *L. Ottacilius Pilutus*, *Manilius Senator*, *L. Cornelius Sisenna*, *Q. Claudius Quadrigarius* (1), *Acilianus*, *Q. Valerius Antias, C. Licinius Macer*, *Pompilius Andronicus*, aliique nonnulli, quorum libri interciderunt.

Verum si *Antipatrum* excipias, quem constat maiorem vocis sonum historiae addidisse, et *L. Sisennam*, qui dicitur a Tullio (2) superiores omnes historicos facile superasse, caeteri quos hactenus enumeravimus, sine ullis ornamentis monumenta solum temporum, hominum, locorum gestarumque rerum reliquerunt; et dum intelligeretur quid dicerent, unam dicendi laudem putabant esse brevitatem (3). Quamquam vero alius alio plus habet virium; attamen non exornatores rerum, sed tantummodo narratores dicendi sunt (4).

(1) Q. Claudii Quadrigarii reliquiae exstant apud A. Gellium lib. II, 1; III, 8; IX, 1; XV, 1.

(2) De legib., I, 2.

(3) Quanta fides historiae romanae vetustioris huiusce aetatis sit adiungenda, fusius disseruerunt POULLY et SALLIER. *Mém. de l'Acad. des Inscr.*, VI, p. 14; VIII, p. 64; L. DE BEAUFORT, *Sur l'incertitude des cinq. prem. siécl. de l'hist. rom.;* Utrecht 1738; BECK, Epicrisis quaestionis de hist. rom. antiq. fontibus et veritate; 1812, in-4°; NIEBUHR, *Stor. rom.*, tom. 1.

(4) TULL., De orat., II, 12; De legib., loc. cit.; in Brut. passim. — Vide KRAUSE, Vitae et fragm. veterum historicorum romanor. Berolini 1833, in-8°.

CAPVT VIII.

DE ELOQUENTIA.

Quum Romae, post exactos reges, omnia quae ad rempublicam pertinebant populi arbitrio regerentur, mature eloquentia excoli debuit, cuius est populi voluntates impellere quo velit, unde autem velit deducere. Hinc factum est, ut, quamdiu populare imperium Romae stetit, nemo ferme fuerit acutioris ingenii vir, quin summo studio ad eloquentiam niteretur. Sed, uti pleraque mortalium habentur, exiguis etiam initiis profecta romana eloquentia est; ut primo satis videretur, siquis naturali quadam dicendi vi esset instructus, nulla doctrinae habita ratione (1).

Romanae eloquentiae historiam nobis exhibet Tullius in libro, qui inscribitur *Brutus* (2), ubi enumeratis breviter graecis oratoribus, ad romanos accedit (3). *Marcum* vero *Cornelium Cethegum* primum memorat, de quo sit memoriae proditum fuisse eloquentem (4); tum *M. Catonem* Censorium, cuius orationes cum Lysianis comparat (5). Post hunc complures recenset, qui cum eo grandiores natu vixerunt (6); in quibus *Scipionem Africanum* eiusque filium. Deinde minores aetate *C. Sulpicium Gallum*, *L. Cottam*, *L. Paulum Macedonicum*, praesertim vero *C. Laelium*, *P. Africanum* iuniorem et *Serv. Sulpicium Galbam* (7), quos doctos atque eloquentes in

(1) TULL., Tusc. disput., I, 3.
(2) Cf. SVET., De clar. rhet. — Dialog. de causs. corrupt. eloq. — FR. ELLENDT, Succincta eloq. rom. hist. in edit. Brut. Tull.
(3) Brut., XIV.
(4) Ibid., XV.
(5) Cf. E. SCHOBER, Diss. de M. Porc. Catone Censor. oratore. Neiss. 1825, in-4°.
(6) Brut., XX.
(7) Ibid., XXI. — Cf. Tuscul. disput., I, 3. — De orat., III, 7. — De offic., I, 33.

primis appellat. Huius tamen orationes queritur fuisse exiliores, et redolentes magis antiquitatem, quam aut Laelii aut Scipionis (1).

At superioribus eloquentia praestiterunt *M. Aemilius Lepidus*, cognomento *Porcina, C. Carbo, Tiberius* et *Caius Gracchi*. Et in Lepido quidem Graecorum lenitatem et verborum comprehensionem et artificem stylum laudat Tullius (2); Carbonem et Tib. Gracchum in summis oratoribus habitos fuisse testatur, eorumque orationes memorat nondum satis splendidas verbis, sed acutas prudentiaeque plenissimas (3); Caium denique oratorem dicere non dubitavit grandem verbis, sapientem sententiis, genere toto gravem, et iuventuti praesertim legendum, propterea quod non solum acuere, sed etiam alere ingenium posset (4).

Hos autem aliosque passim memoratos in Bruto (5) aetate consecuti sunt *M. Antonius* (6) et *L. Licinius Crassus* (7), quorum uterque propter egregiam dicendi facultatem una cum Sulpicio, Scaevola, Catulo et Cotta loquens inducitur a Tullio in libris *De Oratore*.

Eiusdem ferme aetatis fuit *C. Titius* eques romanus, qui, teste Cicerone (8), eo pervenisse videtur, quo potuit fere latinus orator sine graecis litteris et sine multo usu pervenire. Huius orationes tantum argutiarum, tantum exemplorum, tantum urbanitatis habent, ut pene attico stylo scriptae esse videantur.

Denique ut nonnullos omittamus, quorum mentionem iniicit Tullius (9), duobus illis summis Crasso et An-

(1) Brut., ibid.
(2) Ibid., xxv; Tuscul. disput., I, 3.
(3) Ibid., xxvII; Tuscul. disput., loc. cit.
(4) Brut., xxxIII.
(5) Cap. xv, xvI, xvIII, xxxIII.
(6) De Antonio vide in Brut., xxxvII, et xxxvIII; De orat., II, 1; III, 8.
(7) Crassi laudes vide in Brut., xxxvIII et xLIV. — Cf. De offic., I, 30, 37; II, 18; De orat., I, 56.
(8) Brut., xLV.
(9) Ibid., xLVI.

tonio proximi accesserunt *L. Philippus*, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis (1); et *Iulius Caesar Strabo*, quo nemo unquam fuerat urbanitate, lepore et suavitate conditior (2).

Oratorum scriptiones, de quibus hactenus dictum est, nunc plane desiderantur, praeter perpauca fragmenta, quae Meyerus diligentissime nuper collegit atque illustravit (3). Caeterum etsi huiusmodi oratores tamquam summi et singulares viri in Bruto laudantur; ita tamen de horum laudibus Ciceroni est assentiendum, ut non iam perfectam iis eloquentiam tribuamus, sed illorum orationes, ut illis temporibus, valde probandas putemus (4).

CAPVT IX.

DE PHILOSOPHIA.

Ante Lucretium, de quo supra memoravi, philosophia nullum habuerat lumen litterarum latinarum (5). De hac vero nunc pauca dicturo apte mihi cadere videntur, quae habet Tullius in Tusculanis Disputationibus (6): Sapientiae studium, ait ille, vetus id quidem in nostris (7); sed tamen ante Laelii aetatem et Scipionis, non reperio quos appellare possim nominatim. Quibus adolescentibus stoicum Diogenem, Critolaum peripateti-

(1) Ibid., XLVII.
(2) Ibid., XLVIII.
(3) Fragmenta oratorum romanorum ab Appio inde Caeco et M. Porcio Catone usque ad Aurelium Symmachum coll. et ill. H. MEYER. Turici 1832, in-8°.
(4) Vide in hanc rem Tullium ipsum in Brut., LXXXV, LXXXVI.
(5) V. LUCRET., IV, 1-5.
(6) v. Ibid., IV, 3.
(7) Spectant Tulliana haec verba ad Pythagoram, qui fuit in Italia iis temporibus, quibus L. Brutus patriam liberavit. Illius autem doctrinam in romanam civitatem permanavisse, quum coniectura probabile est, tum quibusdam etiam vestigiis indicatur.

cum et academicum Carneadem (1) video ad senatum ab Atheniensibus missos esse legatos: qui quum reipublicae nullam unquam partem attigissent... nunquam profecto scholis essent excitati, neque ad illud munus electi, nisi in quibusdam principibus, temporibus illis, fuissent studia doctrinae. Qui quum caetera litteris mandarent, alii ius civile, alii orationes suas, alii monumenta maiorum; hanc amplissimam omnium artium, bene vivendi disciplinam vita magis quam litteris persecuti sunt. Itaque illius vere elegantisque philosophiae, quae ducta a Socrate in peripateticis adhuc permansit, nulla fere sunt aut pauca admodum latina monumenta, sive propter magnitudinem rerum occupationemque hominum, sive etiam quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur.

Ab hac igitur legatione, quae Romam venit anno urbis conditae DXCVIII, romanae philosophiae initia et incrementa sunt repetenda. Tunc enimvero quum alii alium ex hisce philosophis sequerentur (2), stoicam praesertim rationem adamarunt *Scipio Africanus minor*, *Caius Laelius* et *L. Furius Philus,* qui ea tempestate Romanorum principes ferebantur. Quum autem, mortuo Diogene, Panaetium Rhodium, stoicum celeberrimum, audirent, huius disciplinae socios nacti sunt *C. Fannium*, *Q. Mucium Scaevolam, Q. Aelium Tuberonem, M. Vigellium, P. Rutilium Rufum, Sextum Pompeium, A. Virginium, Q. Lucilium Balbum,* postremo complures iurisconsultos, qui rigida stoicorum placita romani iuris severitati apprime convenire existimabant (3).

Reliquis philosophorum familiis atque epicureae in primis nomen etiam dare coeperunt Romani. Iuvat ta-

(1) V. A. F. VERBÜRG, De Carneade Romam legato. Ultraiect. 1827, in-8°.

(2) ROB. HEPKE, De philosophis qui Romae docuerunt ad M. Aurelii Antonini aetatem. Berolini 1842, in-8°.

(3) Vide in hanc rem LYNDENIUM in disputatione De Panaetio, P. I, § 7. — Cf. IAN. MESCHERT VAN VOLLENHOVEN, De exigua vi quam philosophia graeca habuit in efformanda iurisprudentia rom. Amstelod. 1834, in-8°.

men in universum animadvertere, perpaucos omnino tunc fuisse, qui se philosophos profiterentur; caeteros autem ita se ad philosophiam contulisse, ut ad percipiendam colendamque virtutem illius studio adiuvarentur, atque inter graviores reipublicae curas honestam inde animi remissionem peterent (1).

CAPVT X.

DE SCRIPTORIBVS RERVM NATVRALIVM.

M. Porcius Cato.

Pauca iam de M. Porcii Catonis operibus deperditis. Restat ut breviter dicamus de eius libro *De re rustica*, qui solus adhuc exstat. Hanc opellam aiunt critici, talem ad nos non pervenisse, qualem auctor ipse ad filium perscripserat, sed foede a grammaticis detruncatam atque interpolatam fuisse, qui varios pannos ex aliis Catonis libris adsuerent. Sed quaecumque ea demum sit, magni tamen facienda, tamquam monumentum historicum. Siquidem antiquior sermo et quaedam horridiora verba, quae ibi occurrunt, non modo ipsum Catonis animum depingunt, sed et romanarum litterarum illius aetatis specimen nobis exhibent verissimum.

CAPVT XI.

DE IVRISPRVDENTIA.

In summo pretio, vel ab antiquissimis temporibus, fuisse apud Romanos iurisprudentiam, et clarissimos viros huiusce studio praefuisse constat, quam eloquentiae

(1) V. TULL., Orat. pro Archia poëta, VII. — H. F. RENNER, De impedimentis, quae apud veteres Romanos philosophiae negaverunt successum. Hal. Saxon. 1825, in-8°.

tamquam ancillulam et pedissequam adiungerent. Sed quum germana iuris et legum scientia ex media philosophia, ut ait Tullius, sit penitus haurienda, nil mirum, si hac tempestate romani iuris interpretes ad illam praestantiam nequiverunt assurgere, qua postmodum inclaruere qui omne ius civile, antea diffusum et dissipatum, in certa quaedam genera digerentes, ad artem facile redegerunt (1).

Omnium vero, qui hac aetate iurisprudentiam excoluere, primus enumeratur *Marcus* ille *Cato,* cuius commentarios memorat Tullius in libris *De oratore* (2). Hunc consecuti sunt *P. Mucius Scaevola, M. Iunius Brutus, M. Manilius* (3); tum *Crassus*, quem eloquentium iurisperitissimum, et *Q. Mucius Scaevola,* quem iurisperitorum eloquentissimum Cicero appellat in Bruto (4). Qui quidem Scaevola, quum peracutus esset ad excogitandum quid in iure aut in aequo verum aut esset aut non esset, primus dicitur ius civile constituisse.

CAPVT XII

DE GRAMMATICA.

Antequam priori huius historiae parti finem imponamus, nonnulla de *grammatica* supersunt dicenda, hoc est de arte emendate loquendi, quae diutius apud Romanos ne in usu quidem, nedum in honore ullo fuit. Qua in re Svetonium praesertim sequemur, cuius exstat *De illustribus grammaticis* liber singularis.

(1) V. I. A. Bach, Historia iurisprud. rom. Lips. 1754. — C. A. Haubold, Institution. iuris rom. hist. dogm. lineam. Lips. 1826. in-8°. — I. G. Tydemann, Disp. histor. de iuris civil. apud Romanos docendi discendique via ac ratione usque ad Iustinianum imperat. Groning. 1837, in-4°.
(2) I, 37; II, 33. — Cf. Liv. xxxix, 40. — Corn. Nep. in vita Caton., III. — Pompon., ff., lib. I, tit. 2, De origine iuris.
(3) Pompon., loc. cit.
(4) Cap. xxxix. — Cf. De orat., I, 39.

Grammaticae fines (quam in latinum transferentes *litteraturam* vocarunt), multo latius quam nunc olim patuisse constat ex Quintiliano (1). Nimirum quatuor illa partibus continebatur : *lectione* seu legendi arte ; *emendatione librorum ; enarratione scriptorum,* praesertim vero poëtarum atque historicorum ; denique *iudicio*. Quae quidem postrema pars, quum de operibus scriptorum iudicaret, discerneretque quid in iis genuinum esset vel spurium, quinam libri germani vel adulterini essent appellandi, κριτικῆς etiam nomen obtinuit. Quin immo veteres grammatici eousque progressi fuerant, ut rhetoricas etiam quasdam institutiones traderent, ne videlicet sicci omnino atque aridi pueri ad rhetores (2) transferrentur.

Iamvero qui ad illam rerum tenuitatem descenderent, quae prima grammaticae parte continetur, et litterarum elementa, verborum interpretationem, syntaxin, aliaque id genus tantummodo pueros docerent, hi *grammatistae* seu *litteratores* a Romanis dicebantur. Qui e contrario universum grammaticae doctrinae orbem complexi, per omnes politiorum litterarum secessus excurrerent, et scriptores voce aut scriptis illustrarent, ii demum *grammatici* seu *litterati* appellabantur (3).

Primus autem grammaticae studium in urbem intulit *Crates Mallotes* (4), Aristarchi aequalis, qui missus ad senatum a rege Attalo inter secundum ac tertium bellum punicum, sub ipsam Ennii mortem, quum prola-

(1) De inst. orat., II, 1. — Cf. VARRON. apud Mar. Victor., De metris, c. 1. — TULL., De divin., I, 51 ; De orat., I, 42.

(2) QUINTIL., loc. cit. — SVET., De illust. grammat., IV.

(3) Ars grammatica, quae a nobis litteratura dicitur, scientia est eorum, quae a poëtis, historicis oratoribusque dicuntur a parte maiore. VARR. apud Mar. Victor., De metris, c. 1. — Cf. SVET., loc. cit. — VALES., De critica, I, 1, 2.

(4) Hoc nomine donatus fuit a Mallo, Ciliciae urbe, in qua natus erat. — V. C. F. WEGENER, De Aula Attalica. Havn. 1836, in-8°. Crates hic Mallotes dicitur pergamenam chartam invenisse aut perfecisse.

psus crus sibi fregisset, per omne legationis simul et valetudinis tempus, plurimas ἀκροάσεις subinde fecit, assidueque disseruit, ac nostris exemplo fuit ad imitandum. Tunc scilicet coeperunt Romani poëtarum suorum carmina diligentius retractare, ac legendo commentandoque aliis etiam nota facere. Et primo quidem *C. Octavius Lampadio* Naevii punicum bellum, *Q. Vargunteius* Ennii annales, aliique satyras Lucilii continenti scriptura expositas, in certos quosdam libros digesserunt. Ex eo tempore quum instruxissent auxissentque ab omni parte grammaticam *Servius Claudius* et *L. Aelius Stilo*, vir graecis litteris et latinis eruditissimus (1), publice tandem coepta est doceri a nonnullis, quos enumerat Svetonius in opella, quam modo memoravi. (2) *Saevius* autem *Nicanor* et *Aurelius Opilius* omnium primi docendo famam sunt consecuti; quorum uterque variae eruditionis libros evulgavit. Caeterum et praestantissimos huiusce aetatis scriptores in grammaticae studium incubuisse vel ex eo patet, quod M. Cato illam partem excoluit, quae in verborum originem inquirit, Lucilius autem poëta (3) ὀρθογραφίαν contra librariorum imperitiam primus conscripsit (4).

(1) V. Tull. in Brut., lvi. — Cf. disputationem I. A. C. Van Heusde, v. cl., quae inscribitur: Disquisitio de L. Aelio Stilone, Ciceronis in rhetoricis magistro, Rhetoricorum ad Herennium, ut videtur, auctore. Inserta sunt Aelii Stilonis et Claudii Servii fragmenta. Traiecti ad Rhenum 1839, in-8°.
(2) Cap. v et seqq.
(3) Utrum hic poëta Caius ille sit Lucilius, qui primus satyras exaravit necne, non audent critici affirmare.
(4) De studiis rei grammaticae apud Romanos, praeter Svetonium, videsis Iuven., vii, 230. — G. I. Voss., De arte grammat., I, 4-6. — Io. Ol. Rhodigini, De antiqua in Roman. scholis grammaticorum disciplina; Diss. Ludicr. Venet. 1718.

LIBER SECVNDVS.

A SYLLAE OBITV AD EXCESSVM AVGVSTI.

Ab an. urb. cond. DCLXXVI, ad an. DCCLXVI (post Christum natum XIV).

CAPVT I.

DE CAVSSIS POLITIORIS HVMANITATIS, QVA AEVVM AVGVSTEVM MAXIME FLORVIT.

Hactenus crescentem in dies Romanorum cultum sumus persecuti usque ad Syllae obitum, qui fuit anno post urbem conditam sexcentesimo, sexto et septuagesimo. Exinde admirabilis in litteris progressio, atque incredibilis cursus ad omnem excellentiam factus est. Quapropter Romani, qui olim rei bellicae unice intenti, mansuetiores artes negligerent, tam uberem clarorum scriptorum foetum ediderunt, ut cum expolitissima quaque gente iam de humanitate contendere viderentur.

Sed antequam venio ad aureae illius aetatis scriptores, quae inter Syllae dictatoris et Augusti mortem intercessit, iuvat breviter in caussas inquirere, ob quas ea tempestate liberaliores doctrinae vehementius excoli apud Romanos coeptae sint.

Iam inde ab anno urbis conditae DLXXXVI, quum Romani, victo Perseo, Macedonum rege, atque imperii finibus prolatis, opes suas mirum in modum auxissent, is terror omnes late gentes pervaserat, ut nulli ferme reges ac populi essent, quin, mittendis Romam legatis,

victori gentium populo adularentur. Ad haec, quum diligentissime senatus romanus in Graecos inquireret, qui Persei rebus studuerant, complures Romam perducendos curaverat, ut meritam eis poenam irrogaret. In his nonnulli enumerabantur excellentis ingenii et doctrinae viri, cuiusmodi fuerunt Polybius historicus et Panaetius philosophus.

Quum igitur graeci rhetores et philosophi ludos publicos Romae aperuissent, ad quos itaret romana iuventus, brevi feroces Romanorum animi liberalioribus disciplinis fuerunt emolliti. Dolendum id quidem, graecos illos doctores haud ita multo post senatusconsulto ex urbe eiectos fuisse. At Romani mox aliam opportunitatem nacti, alacriori animo probata iam sibi studia excoluerunt.

Athenienses, uti supra dictum est (1), ad senatum romanum tres illius aetatis nobilissimos philosophos legaverant, Carneadem ex academia, Diogenem stoicum, et Critolaum peripateticum, impetratum uti mulctam remitterent, quam fecerant propter Oropi vastationem. Talium virorum sapientia romanae iuventutis studia sic accendit, ut ad illos frequens disciplinae caussa concurreret. Prae caeteris admirationi fuit Carneadis vis incredibilis illa dicendi, qui nullam unquam in suis disputationibus rem defendebat, quam non probaret, nullam oppugnabat, quin everteret. Quamquam vero, adnitente praesertim Catone, celeberrimi illi philosophi in Graeciam fuerunt remissi; attamen graecae philosophiae et graecarum litterarum studium Romanorum animos sic ceperat, ut insitiva quadam disciplina doctior in dies fieret civitas.

Ad philosophiam quod attinet, illam praesertim partem tractarunt, in qua de bonis rebus et malis, deque hominum vita et moribus disputatur. Hanc enim ad reipublicae utilitatem atque ad civium commoda con-

(1) Lib. I, cap. 9.

ferre; hac eloquentiam ali (1) arbitrabantur, quae in populari imperio maxime dominatur. Videlicet ad eloquentiam in primis se contulerant Romani, qua res omnes ad bellum, ad pacem, ad leges, ad iudicia spectantes agebantur, et qua optimo cuique aditus ad honores patebat. Praesertim vero postquam imperio omnium gentium constituto, diuturnitas pacis otium confirmavit, nemo fere laudis cupidus adolescens non sibi ad dicendum studio omni enitendum putavit (2).

Oratoribus mox sese comites adiunxerunt historici et poëtae. Qui enim reipublicae praeerant, litteratos viros muneribus et beneficiis cumulando, ad musas acrius colendas excitarunt. Quum autem, Graecia devicta, amoeniorum artium monumenta Romam fuissent translata, beatiores homines coepere signa, tabulas pictas, vasa caelata mirari, iisque non urbanas tantum aedes, sed et villas suas sumptuosius exornare. Quo factum est, ut Romani pulcri sensui magis in dies adsuescerent, atque ad Graecorum consuetudinem moremque deducerentur (3). Adolescentes praeterea in Graeciam atque Athenas praesertim profecti, adhibitis nobilissimis doctoribus, maximam inde doctrinae segetem hauriebant, quam postea cum civibus communicarent. Unde illud verissime ab Horatio (4) dictum est:

Graecia capta ferum victorem cepit, et artes
Intulit agresti Latio.

Postremo ad Romanorum cultum hac tempestate etiam contulerunt bibliothecae, quae in urbe fuerunt institutae; quarum prior, uti testatur Plinius (5), ab Asinio Pol-

(1) QUINT., Inst. orat., XII, 2.
(2) TULL., De orat., I, 4.
(3) Apte in hanc rem vir apud Gallos clarissimus (*Saint-Marc Girardin*): *Ce n'est pas parce qu'Auguste a établi la monarchie qu'il y a eu sous son règne une littérature... qui a immortalisé le nom et le siècle d'Auguste: c'est parce que la société romaine a profondément changé à cette époque.* V. *Journ. des Débats*, 10 déc. 1853.
(4) Ep. II, 1, 156.
(5) Hist. Nat., VII, 30. — OVID., Trist., III, 1, 71 et 72.

lione de manubiis Dalmatarum fuit publicata. Iulius etiam Caesar (1), quum de ornanda atque instruenda urbe cogitaret, bibliothecas graecas et latinas, quas maximas posset, publicare destinaverat, data M. Varroni cura comparandarum et digerendarum. Sed talia agentem ac meditantem mors praevenit. Tandem vero Augustus (2), quum templum Apollinis in aedibus palatinis excitaret, addidit porticus cum bibliotheca latina et graeca (3).

His igitur praecipue adiumentis, quae hactenus memoravi, quum influxisset non tenuis quidam e Graecia rivulus in urbem Romam, sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium, Romani eo temporis spatio, quod Syllae et Augusti excessu continetur, ad litterarum famam adsurrexerunt. Quumque hac tempestate elegantissimus fuerit latinae linguae ornatus, et praestantissimi oratores, poëtae atque historici praesertim floruerint, factum est, ut aurea romanarum litterarum aetas Augusti nomine donaretur.

Hanc aetatem octodecim praesertim romani scriptores illustrarunt, de quibus singillatim disseremus. Prius tamen haud ab re fuerit latinae eloquentiae studiosos monere, plebem romanam in sermone familiari urbanam sive elegantiorem illam linguam non usurpasse, quae in huius aevi scriptoribus elucet, sed quadam lingua usam fuisse minus comta, quam veteres grammatici *sermonem rusticum*, posteriores *barbarum* appellare con-

(1) SVET., Iul. Caesar, XLIV.
(2) SVET., Augustus, XXIX. — DIO., LIII, 1.
(3) Etiam privati homines hac aetate librorum copiam sibi compararunt. Quorum primus Paullus Aemilius (V. PLUTARCH. in Paullo Aemilio) ex Persei libris bibliothecam quandam condidit. Prae caeteris autem celebris fuit et splendida Luculli bibliotheca, in quam docti homines, tanquam in Musarum aliquod diversorium, undique confluebant (PLUTARCH. in Lucullo). Hac de re vide POPPE, Dissert. de privatis atque illustrioribus publicis veterum Romanorum bibliothecis, earumque fatis. Berolini 1826.

sueverunt (1). Extra urbem vero sermo quidam latinus vigebat, qui *peregrinus* proprio nomine dicebatur (2), propterea quod a sincera lingua romana aliquantulum abesset, et peregrinitatem saperet (3). Caeterum lautiores viri non solum orationis elegantiae studebant (4), sed in domestico usu, et quotidiano sermone linguam graecam in primis adamabant, quae tunc temporis Romae et publice doceri et impensius excoli coepta est. Itaque nil mirum, si romani scriptores, maximeque poëtae sese ad Graecorum imitationem composuerint.

CAPVT II.

DE POESI DRAMATICA.

§ 1

Cn. Mattius - D. Laberius. - P. Syrus, mimographi.

Comoediam apud Romanos mimus excepit, qui a Scaligero (5) definitur poëma, quodvis genus actionis imitans ita ut ridiculum faciat.

(1) V. Gell., xiii, 6. — Io. Pagendarm, De lingua romana rustica. Ienae 1735, in-4°. — Christoph. Augusti Hermanni, Progr. de orationis latinae idiotismis, sive de latinitate plebeia aevi Ciceroniani; quod vide in eiusdem Paeciles t. iii, pag. 307 et seqq.

(2) Vide in hanc rem Tull. in Brut., xlvi. — Quintil., I, 5; viii, 1, 2. — Cf. Plaut., Trin., iii, 1, 8; Truc., iii, 2, 23, ubi de Praenestinis sermo est, qui verba quaedam usurparent non trita Romae, ac propterea riderentur a Romanis.

(3) Triplex olim ius viguit in Italia, romanum videlicet, latinum et italicum; unde cives romani, socii latini nominis, socii nominis italici fuerunt appellati. Qui autem diverso iure gauderent, diverso etiam sermone usi fuisse videntur. Sint argumento Liviana illa verba de Cumanis, Lib. xl, c. 42: « Cumanis eo anno (ab urbe cond. dlxxii) petentibus permissum ut publice latine loquerentur, et praeconibus latine vendendi ius esset ». — Cf. Galvani, op. cit., pag. 146, 199.

(4) Svet., Octav. lxxvi.

(5) De poës., I, 9.

Hoc autem potissimum differebant comoedia et mimus inter se; quod illa in certos quosdam actus divideretur, quibus connexio et solutio alicuius negotii continebatur; hic perpetuam haberet actionem, neque certum ullum fabulae exitum (1): praeterea ab uno tantum ageretur, nullo adhibito tibicine aut cantu. Atque illud in primis iuvat animadvertere, mimos oblectandae praesertim plebeculae causa institutos, illepidis iocis saepenumero indulsisse, neque a verbis et gestibus obscenis (2) abstinuisse. Quapropter cito in calumniam inciderunt, et labentibus annis in desuetudinem abiere.

Mimorum scriptores praestantissimi habiti sunt *Cnaeus Mattius* et *Decimus Laberius*; quorum primus tamquam vir eruditissimus a Gellio (3) laudatus, in mimiambis suis non absurde neque absone nova quaedam vocabula finxit (4); alterum vero, equitem romanum asperae libertatis appellat Macrobius (5), narrans quemadmodum sexaginta annos natus a Iulio Caesare coactus fuerit mimos publice in scena agere. Hunc saepius memorat Gellius (6), eiusque versus ex *Restione* (7) deprom ptos, satis munde et graphice factos laudat; eundem tamen reprehendit, quod nimium licenter verba novaverit (8), multaque ex sordidiore vulgi usu posuerit (9).

(1) TULL. in orat. pro Cael., XXVII.
(2) OVID., Trist., II, 497, 515.
(3) Noct. Attic., XV, 25.
(4) Extant Mattii fragmenta apud Gellium et Macrobium, quae in unum collecta edidit P. Burmannus in Anthol. lat., t. I, p. 630.
(5) Saturnal., II, 7. — Cf. TULL., Ep. ad div., XI, 18. — SVETON., Iul. Caesar., XXXIX.
(6) Op. cit., I 7; III, 12; VIII, 15; X, 17; XVI, 7. — Cf. HORAT., Satyr., I, 10, 6.
(7) Op. cit., X, 17.
(8) Ibid., XVI, 7.
(9) Leguntur passim apud veteres scriptores Laberii mimorum fragmenta, quorum hi sunt tituli: Alexandrea-Anna Perenna-Aquae calidae-Aries-Augur-Aularia-Bellonistria-Cacomnemon-Caeculi-Cancer-Carcer-Catularius-Centenarius-Colax-

Mimos etiam scriptitavit *Publius Syrus*, et, teste Gellio (1), dignus habitus fuit, qui Laberio anteponeretur. Huius Syri sententiae feruntur pleraeque lepidae, et ad communem usum accommodatissimae, quas memorant Gellius (2) et Macrobius (3).

§ 2.

L. Varius - *P. Ovidius Naso.* - *C. Asinius Pollio*, tragici.

Breviter modo de mimographis (4); nec plura de tragicis dicemus, quorum minimus proventus exstitit saeculo Augusteo. Namque si *L. Varium* et *Ovidium* excipias, quorum alter *Thyestem*, alter vero *Medeam* condidit, maximis laudibus a Quintiliano (5) exornatas, unus *Asinius Pollio*, ex Horatii (6) et Virgilii (7) testimonio, hisce temporibus romani cothurni dignitatem tueri visus est (8).

Colorator - Compitalia - Cophinus - Creontes - Ephebus - Fullo - Galli - Gemelli - Hetaera - Imago - Lacus avernus - Late loquentes - Marcus - Natalis - Necyomantia - Nuptiae - Panilici - Paupertas - Piscator - Restio - Salinator - Saturnalia - Scriptura - Sedigitus - Sorores - Staminariae - Taurus - Tusca - Virgo.

(1) Op. cit., XVII, 14.

(2) Ibid.

(3) Saturn., II, 7. — Publii Syri sententias evulgavit Io. Orellius. Lipsiae an. 1822, in-8°; anno autem 1824 edidit supplementum editionis Lipsiensis novissimae sententiarum Publii Syri et D. Laberii. Praeterea P. Syri sententias recensuit F. H. Bothe in poët. scen. latinis, quos pluries iam memoravimus.

(4) Fusius hac de re disseruerunt VOSSIUS, Inst. poët., II, 29. — ZIEGLERUS, De mimis Romanorum, Gottingae 1789, in-8° — BULENGERUS in Thes. Graevii, IX, pag. 920 et seqq. — C. A. BÖTTIGER, Quatuor aetates rei scenicae, Vimar 1798, in-8°, ad quorum volumina studiosos delegamus.

(5) De inst. orat., X, 1, 98. — Cf. Dial. de orat., XII. — Utriusque tragoediae perpauca tantummodo exstant fragmenta.

(6) Od., II, 1, 9; Stat, I, 10, 43.

(7) Ecl., III, 84; VIII, 9. — Cf. THORBECKE. De Asinii Pollionis vita et studiis. Lugd. Batav. 1820, in-8°.

(8) Inter tragicos huiusce aetatis poëtas enumerantur etiam

CAPVT III.

DE POESI EPICA.

§ 1.

Cn. Mattius. - P. Terentius Varro Atacinus. - Publius Virgilius Maro.

Plerosque superiorum poëtarum vidimus in Graecorum interpretatione ingenium suum fuisse periclitatos. Nec sine laude illorum vestigia secuti sunt epici huiusce aetatis poëtae *Cnaeus Mattius* et *P. Terentius Varro,* cognomento *Atacinus* (1); ille quidem Homericam Iliadem, hic autem Apollonii Rhodii Argonauticorum libros in latinum sermonem convertendo (2). Sed longe nobiliorem viam ingressus *P. Virgilius Maro,* in condenda *Aeneide* ad veteres ita respexit, ut licet complura ex Graecis in rem suam derivaret, effigiem tamen saeculi et gentis suae versibus insculperet. Quo facto Romanos omnes (3),

L. Attilius, C. Titius. C. Iul. Caesar Strabo, Q. Tullius Cicero, C. Iulius Caesar, Cassius Parmensis, Augustus, Pupius, Turranius, Gracchus aliique, nomine magis quam scriptionibus suis noti. V. I. Chr. F. Bähr. *Storia della letter. rom.* Lib. II, c. 1, § 45.

(1) Cognomen sortitus est ab Atace, fluvio Galliae Narbonensis in qua natus erat. V. Wüllner, Comment. de P. Terentiii Varronis vita et scriptis. Monaster, 1829, in-4°.

(2) Ovid., Amor., I, 21. — Quintil., De inst. orat., x, 1, 87. — Ruhnken., Ep. crit., pag. 199-201, — Huiusce Varronis memorantur etiam libri aliquot Sequanici belli, carmine heroico exarati.

(3) In his recensentur Hostius, cuius pauculae extant reliquiae De bello histrico; Valgius Rufus a Tibullo laudatus (Eleg. IV, 1, 180. — Cf. Horat., Od., II, 9, 5; Satyr., I, 10, 82. — Broukhus. ad Tibull., loc. cit.); Lucius Varius, de quo Horatius, Satyr.. I, 10, 43; et Macrobius

qui se ad carmen epicum contulerunt, ita post se reliquit, ut merito primas in epica poësi tulisse dicendus sit.

Natus haud procul ab urbe Mantua in pago, quem vulgo *Andes* vocarunt, adolescens Mantuae, Cremonae, Mediolani et Neapoli, litterarum, medicinae et μαθηματικῆς doctores audivit. Quum autem Octavianus agrum cremonensem et mantuanum veteranis militibus distribuisset, Virgilius agelli sui possessione depulsus Romam venit, ibique Asinio Pollione et Maecenate suffragantibus, non solum ab Augusto impetravit, ut illud sibi praediolum restitueretur, sed innumeris etiam beneficiis ob acerrimum ingenium fuit cumulatus. Annos natus unum et quinquaginta Athenas proficisci constituit ut, adhibitis Graecorum doctissimis, Aeneidem suam ad unguem castigaret. Iamque iter ingressus, Augusto ab Oriente revertenti occurrit, et, mutato consilio, de reditu in patriam cogitavit. Sed in itinere morbo tentatus, obiit Brundusii anno urbis conditae DCCXXXV (1).

Virgilianae Aeneidos actio, si summa tantum capita spectentur, sic se habet. Aeneas, incensa a Graecis Troia, cum suorum reliquiis mari se committit Italiam petiturus, unde eius maiores orti ferebantur. Huc tandem post varios casus appellit, excipiturque humaniter a rege Latino, qui Laviniam filiam ei uxorem adiungeret, nisi Turnus, Rutulorum rex, adversaretur. Hic Laviniae nuptias iampridem ambiens, Aeneam gravi bello petit; sed proelio tandem interfectus, sponsam Troiano victori et regnum habendum permittit.

In hoc poëmate, quod duodecim libris continetur, huc omnino spectavit poëta, ut Aeneae in Italiam adventum atque imperium Romanorum a Troianis constitutum cele-

Saturn., VI, 1, 2; C a i u s R a b i r i u s a Velleio (II, 36), Quintiliano (X, 1, 90) et Seneca (De benef., VI, 3) memoratus; M. F u r i u s B i b a c u l u s, aliique quorum opera desiderantur (V. WEICHERT, De Hostio poëta Comment. Grimon. 1829, in-4°; De C. Valgio Rufo; Grimon. 1827, in-4°; De L. Vario; 1829-1831, in-4°; De M. Furio Bibaculo; Grimon, 1826, in-4°).

(1) HEYNE, Vita Virg.

braret. Utrum hic Aeneae in Italiam adventus inter historicas narrationes an inter fabulosas sit recensendus, nihil sane ad nos. Huius quidem loci est notare, hanc esse Virgilianae Aeneidos actionem praecipuam, quae unius ferme anni spatio consistit. Si autem quaeramus quibusnam episodiis praecipua haec poëmatis actio exornetur, sese nobis prae caeteris offerunt Didonis amores in libro quarto, ludorum atque inferorum descriptio in quinto et sexto, Nisi atque Euryali amicitia in nono.

Complura, uti nuper innuebam, e graeco fonte duxit noster; quin et universi fere poëmatis οἰκονομίαν ex Homero est mutuatus (1). Unde iam illud conficitur, Virgilium minus fecundo ingenio in rebus inveniendis usum fuisse quam Homerum; at in perficiendis exornandisque longe graecum poëtam a romano superari. Et revera Aeneis Virgiliana, praestantissimum atque unicum exemplar poëtici ornatus, elegantis et magnifici a doctioribus semper habita est. Sunt qui arbitrentur, Virgilium in quibusdam claudicare, quae pertinent ad personarum picturas, quas in poëma suum invexit (2). Verum haec et alia nonnulla, quae a criticis in Aeneide passim fuerunt notata, ea profecto non sunt, quae meritam poëtae commendationem detrahant. Et revera ipsi romani scriptores, Virgilii aequales, summis laudibus hoc poëma extulerunt (3); Quintilianus (4) autem scri-

(1) Ad Homerum atque Apollonium Rhodium potissimum respexisse Virgilium constat. Vide in hanc rem HEYNE, Disquisit. I, De carmine epico Virgilii; Disquis. II, De rerum in Aeneide tractatarum inventione. — WYTTEMBACH, Bibl. crit., P. VI, pag. 27. — TISSOT, *Étude sur Virgile, comparé avec tous les poètes épiques et dramatiques anciens et modernes.* Paris 1826; in-8°. — M. MARCACCI opellam, cui titulus: *Eneide coi confronti e le imitazioni di varii scrittori antichi e moderni.* Livorno 1836, in-8°.

(2) V. MARKLAND, Ad Statii Sylvas Praefat.

(3) OVID., Am., III, 337. PROPERT., Eleg., II, 25, 66.

(4) De inst. orat., X, 1, 85. Cf. HEYNE, De carmine epico, § 17. — L. LERCH, De morum in Virgilii Aeneide habitu. Bonn. 1836, in-8°. — Antiquitates Virgilianae ad vitam populi rom. descriptae. Bonn. 1843, in-8°.

bere non dubitavit, Virgilium ab Homero secundum, caeteris omnibus longe esse anteponendum (1).

§ 2.

Publius Ovidius Naso.

Ad epopoeiam proxime accedunt poëmata quaedam heroica, cuiusmodi sunt Catulli carmina *In nuptias Pelei ët Thetidos* (2), *De Coma Berenices;* C. Helvii Cinnae (3) carmen cui *Smyrna* nomen fuit, aliaque id genus (4), in quibus poëta descriptionibus praesertim, et historicis aut fabulosis narrationibus indulgere consuevit (5). Horum sane poëmatum celeberrima *Ovidio* accepta sunt referenda.

Hic equestri eademque opulenta familia ortus Sulmone in Pelignis anno urbis conditae DCCXI, Romae clarissimis primum grammaticis et rhetoribus, postea vero iurisprudentiae, cogente patre, operam dedit. Athenas deinde studiorum causa profectus est; unde Romam reversus causas oravit in foro, atque amplissimis reipublicae muneribus est perfunctus. Sed mox fori pertaesus, ad mansuetiores musas rediit, et poësin praesertim excoluit, cuius studio, vel a pueritia, mire flagrabat. Habuit noster uxores tres, quarum duas repudiavit; cum tertia vero vixit coniunctissime atque amantissime. Floruit

(1) Brevia quaedam exstant poëmata, quae vulgo C a t a l e c t o r u m Virgilianorum nomine donantur. Sunt autem C u l e x, C i r i s, C o p a, A e t n a, D i r a e, P r i a p e i a, M o r e t u m. Sed inter eruditos satis non constat, utrum Virgilio sint tribuenda, nec ne.

(2) V. C. MÜLLER, Spicil. animadversionum in Catull. Hamburg. 1836, in-8°, p. 6.

(3) V. WEICHERT, De Helvio Cinna poëta. Grimmae 1822, 1823, in-4°.

(4) Huc pertinent Tulliana quaedam carmina (V BÄHR, op. cit., lib. II, c. 5), quorum perpaucae extant reliquiae, et Homeristarum latinorum poëmata (V. WERNSDORF, Homeristae latini, eorumque fragmenta, Poëtt. lat. min. Tom. IV, p. 567).

(5) Recentiores appellant *Poemi narrativi e descrittivi.*

aequalium omnium poëtarum familiaritate, atque ob ingenii praestantiam Augusto quoque carus fuit. Nihil autem in vita Ovidii maiore animadversione dignum videtur, quam eius exilium. Nimirum quum quinquagesimum iam aetatis annum esset praetergressus, Caesaris Augusti offensam incurrens, Tomon in oppidum Moesiae inferioris, ad Pontum Euxinum relegatus fuit; ubi novem ferme post annos decessit (1). Multi multa disputarunt (2) de caussa exilii Ovidiani; at quid tandem hac de re sentiendum sit nobis non est compertum.

Ovidius praecipuam sibi copiae, facilitatis atque elegantiae laudem quaesivit *Metamorphoseon* libris xv, versu hexametro conscriptis. Namque innumeros mythos, nulla inter se cognatione devinctos, tam commodo artificio composuit, ut unum et continuatum poëma conficeret, quo a mundi origine usque ad Iulii Caesaris mortem nos deducit. Quo in carmine modo historici, modo dramatici scriptoris partes agens, tanta doctrinae varietate, totque însignibus verborum et sententiarum luminibus orationem distinxit, ut maxima voluptate afficiantur lectores (3). Quid vero si poëtae exilium non obstitisset, quominus extrema huic poëmati manus accederet (4), quae luxuriantis ingenii fertilitatem castigaret?

Praeter Metamorphoses, aliud etiam Ovidii poëma exilio fuit intermissum, narrationibus pariter ac descriptionibus intextum; *Fastorum* nempe libri, quorum sex tantummodo exaravit, quum in animo haberet duodecim

(1) Ovidius ipse (Trist., IV, 10) patriam suam et genus et vitam describit.

(2) Vide Ovid., Trist., II, 103, 207; III, 5, 49. — Cf. Roquefort, *Dissert. sur l'exil d'Ovide.* Moulins 1743, in-8°. — Egger, *Examen des historiens d'Auguste.* p. 69. — Villenave, *Vie d'Ovide.* Paris 1809. — *Discorsi del cav.* Ermol. Federigo. Milano 1844, in-4° (*Bibl. ital.* 1844, *tom.* IX, *fasc.* 27, *p.* 389, 391). — Tiraboschi, *Stor. della lett. ital.;* vol. I, p. III, lib. 3, § 35.

(3) V. Gierig, Commentat. de opere metamorph. Ovid. — I. C. Scalig., Poet. VI, 7

(4) Consule in hanc rem Trist., I, 7, v. 13-30.

conscribere, qui totidem anni mensibus responderent. Eleganti hoc carmine elegiaco, romanum calendarium secutus, festorum et ludorum originem ac rationem cecinit, multaque ad romanas antiquitates spectantia nobis prodidit, quae frustra apud alios scriptores requirimus (1).

CAPVT IV.

DE POESI DIDACTICA.

§ 1.

P. Virgilius Maro.

Insigne illius poëseos decus, quam διδακτικὴν Graeci vocant, tulit aetas Augustea *P. Virgilium Maronem*, qui in quatuor *Georgicorum* libris praecepta de agris colendis complexus est. In primo agit de terra aranda; in secundo de arboribus et plantis solo committendis; in tertio de pecorum cultu; in quarto demum de apibus et mellificio. Quemadmodum vero in Bucolicis exemplar sibi Theocritum proposuit; ita in Georgicis videtur ad Hesiodi opus respexisse, quod inscribitur: *Ἔργα καὶ Ἡμέραι.* Georgica, ut reliqua huiusce generis poëmata, forma dumtaxat differunt a libro, in quo artis aut disciplinae cuiuslibet praecepta tradantur. Hinc manat, duo praesertim in hoc carmine esse spectanda. Et primo quidem, ut certo quodam ordine res exponantur; deinde ut omnibus, quibus fieri potest, poëseos veneribus exornentur, ne arida et ieiuna praecepta taedium afferant lectoribus.

Quibus quidem virtutibus omnino commendantur Georgica Virgiliana, quae, doctorum iudicio, omnium expolitissimum et perfectissimum opus habentur, quae a Mantuani poëtae ingenio sint profecta. In his videlicet mirus

(1) I. C. Scalig., Poet. vi, 7. — Elster, Observationes ad P. Ovidii Fast., lib. vi. Helmstad. 1840, in-4°.

ordo elucet, maxima in tradendis praeceptis diligentia, picturae vividiores opportune positae, dictio laeta, florida et poëtico ornatu semper laudanda, qua res vel humiliores splendorem concipere videntur. Praesertim vero Virgilianum ingenium in episodiis seu digressionibus spectatur, cuiusmodi sunt prodigia, quae Caesaris necem secuta sunt, Italiae laudes, vitae rusticae felicitas, postremo Aristaei fabula, quae a viris elegantioribus qualibet aetate summis laudibus fuit celebrata (1).

§ 2.

P. Ovidius Naso. - P. Terentius Varro Atacinus. - Gratius Faliscus. - Aemilius Macer. - M. Manilius. - Lucilius Iunior. - Caesar Germanicus. - C. Iulius Hyginus.

Ad didacticam poësin pertinent etiam Ovidiani libri *De arte amandi*, *De remediis amoris*, *De medicamine faciei* et *Halieutica*, de quibus dicemus, quum sermo erit de carminibus elegiacis. Nec praetermittendus *Terentius Varro*, cuius fragmenta ex libris navalibus collegit Wernsdorfius (2), aut *Gratius Faliscus*, qui Cynegeticon carmine heroico exaravit (3), aut *Aemilius Macer*, auctor carminis de avibus, de venenatis animalibus et de virtutibus herbarum (4), aut *Marcus Manilius*, cuius hodieque supersunt Astronomicon libri quinque (5), aut *Lu-*

(1) V. E. Tegner. Dissert. de digressionibus in Georgic. Virg. Lund. 1799.
(2) Poëtae latini minores. Altenburgi 1782, in-8°.
(3) Wernsdorf., loc. cit.
(4) Ovid., Trist., iv, 10, 43: Saepe suas volucres legit mihi grandior aevo, Quaeque necet serpens, quae iuvet herba Macer. — Exstat Macri carmen De virtutibus herbarum cum comment.; ed. Basileae 1581, in-8°.
(5) Manilii libros cum commentario edidit Ios. Scaliger. Parisiis 1579, in-8°. — Cf. Fr. Iacob, De Manilio poeta. P. I, qua de eius nomine, patria et ingenio quaeritur. Lubec. 1832, in-4°.

cilius Iunior, cuius carmen adhuc legimus de Aetna (1), aut *Caesar Germanicus*, qui Arati Phaenomena versibus latinis expressit (2), aut demum *C. Iulius Hyginus*, Augusti libertus, qui Poëticon Astronomicon condidit libros quatuor (3).

CAPVT V.

DE POESI BUCOLICA.

P. Virgilius Maro.

Bucolicum carmen vetustioribus populis haud ignotum, in Sicilia primum excultum ferunt, ubi mitis coeli temperies, pinguia pascua, atque innumeri greges ultro poëtas ad canendum de re pastoritia impellere debuerunt. Prae caeteris autem Theocritus huic poëseos generi singularem venustatem conciliando, pastoritiae vitae innocentiam et delicias sic adumbravit, ut carminibus suis mira quadam suavitate homines perfunderet. Et quo facilius siculus poëta legentium animos teneret, potiusquam agros, greges, pastores et silvas descriptione perpetua nobis exhiberet, dramatis formam selegit, quo pastores inter se colloquentes inducuntur.

Theocriti vestigiis ingressus *Virgilius*, pastoralis vitae felicitatem commode versibus effinxit. In hoc tamen plus artis apparet, quam in graeco poëta, cuius idyllia sincera quadam simplicitate potissimum commendantur. Neque id mirum. Virgilius enim politiorem aetatem na-

(1) Hoc carmen Virgilio olim et Cornelio Severo tributum Wernsdorfius, vir doctissimus Lucilio, germano auctori vindicavit. Hic est Lucilius ille, ad quem exstant L. Senecae epistolae.

(2) Bononiae primum in lucem prodierunt an. MCCCCLXXIV.

(3) Huius opera omnia perierunt. Fabulae autem CCLXXVII, et Poëtica Astronomica, quae sub eius nomine feruntur, ob stili inelegantiam ab aetate Augustea abhorrere videntur, ac propterea a criticis cuipiam sequioris aevi grammatico tribui consueverunt. V. SCHEFFER, De Hygini script. fabular. aetate atque stilo (in edit. Mythographorum).

ctus, multa necessario ad pastorum vitam spectantia exornavit, quae nude atque ad rei veritatem expressa, superbae Romanorum aures fastidiosius repudiassent (1).

Decem omnino exstant *Eclogae* Virgilianae, quarum argumenta, si quartam, sextam et decimam excipias, haec ferme sunt: aut pastoris questus ob absentem atque infidelem puellam, aut duo pastores cantu inter se certantes, atque alternos versus fundentes. Stilus tenuis est, qualis eclogam decet; ornatior tamen et comptior, quam in siculo poëta.

CAPVT VI.

DE SATYRA.

§ 1.

M. Terentius Varro.

Illud satyrae genus, quod Ennius primum et Pacuvius excogitarunt, excoluit etiam *M. Terentius Varro*, natus Romae anno urbis conditae DCXXXVIII. Pauca sunt ad eius vitam pertinentia, quae ex veteribus scriptoribus, aut ex ipsius librorum fragmentis liceat haurire, eaque, maxima ex parte, coniectura tantummodo nituntur (2). Illud certo constat, Varronem, honestissimis reipublicae muneribus naviter perfunctum, exardescente bello civili, Pompeianas partes secutum fuisse; postea vero in Caesaris gratiam receptum, ab eoque bibliothecis graecis et latinis praefectum, reliquam aetatem procul a republica habendam decrevisse. Quamquam vero a partibus reipublicae ipsius animus liber erat; attamen post

(1) I. CAES. SCALIG., Poët. VI, 5. — SPOHN et IACOB., Quaestt. Epp., p. 171. — I. G. MENSEL, Diss. de Theocrito et Virgil. poët. bucolic. Gotting. 1766, in 4°. — C. HUNGER, De Romanorum poësi bucolica. Hal. 1811, in-8°.

(2) V. IUST. DOR. GUIL. PAPE, Diss. hist. lit. de M. Terent. Varrone. Lugd. Batav. 1835, in-8°.

Caesaris caedem, bello civili renovato (1), una cum Cicerone in proscriptorum numerum relatus, vix Triumvirûm crudelitatem evasit. Tranquillatis rebus, quum extremum vitae tempus in litteris transegisset, nonagesimo aetatis anno acquievit.

Ennianae satyrae vario metro erant conscriptae, nunc heroico, nunc elegiaco, nunc phalaecio, nunc iambico. Varro solutam etiam orationem versibus immiscuit, et satyras suas *Menippeas* appellavit a Menippo, philosopho cynico, qui primus apud Graecos ad carpenda hominum vitia acriore hoc scribendi genere usus est (2). De numero (3) et praestantia (4) huiusmodi satyrarum nihil certi iam potest affirmari; omnes enim temporis iniuria interciderunt.

§ 2.

Q. Horatius Flaccus.

Lucilianam rationem in duobus satyrarum libris secutus est *Q. Horatius Flaccus*, Venusii natus in Apulia anno urbis conditae DCLXXXVIII. Hic patrem habuit libertinum, a quo Romam puer deductus, ibi liberalibus disciplinis fuit institutus. Inde in Graeciam se contulit philosophiae discendae causa, uti mos erat adolescentum romanorum. Quumque Athenis versaretur, annum aetatis agens tertium et vigesimum, a M. Bruto ad civile

(1) An. ab urb. cond. DCCX.

(2) Hasce satyras memorat Varro ipse apud Tullium (Academicorum posterior. I, 2) quum ait: In illis veteribus nostris, quae Menippum imitati, non interpretati, quadam hilaritate conspersimus, multa admixta ex intima philosophia, multa dicta dialectice.

(3) Octo et octoginta Varronis satyrae vulgo enumerantur, quarum reliquias collegerunt ROB. et HENR. STEPHANI in fragmentis poëtarum. 1564, in-8°. — AUSONIUS POPMA, Franeckerae 1589, in fol. — FR. OEHLER. Lipsiae 1844, in-4°.

(4) V. FR. LEY, De vita scriptisque Menippi Cynici, et De satyra M. Terentii Varronis. Colon. 1843, in-4°.

bellum excitus contra Antonium et Octavianum, tribunus militum meruit, et proelio Philippensi interfuit. Itaque victus et bonis paternis exutus, premente paupertate, ad poësim se convertit. Hinc Maecenatis amicitiam demeruit, ac per eum subinde Augusto reconciliatus, utrique carus fuit. Quamvis autem munus epistolarum scribendarum ab Augusto oblatum detrectasset, hic nihil plane recusanti succensuit, atque una et altera liberalitate eum locupletavit (1). Decessit annos natus septem et quinquaginta, haerede Augusto palam nuncupato.

Quum esset Horatius a natura hilaris, urbanus, facetus; praeterea elegantissimorum et principum virorum consuetudine floreret, neque ulli philosophorum disciplinae nomen dedisset, ita in *satyris* ingenium suum effinxit, ut hominum errores et vitia non acerrime insectaretur, sed ridentis vultu et socratica quadam ironia vellicaret.

Ad hanc lenioris satyrae rationem plurimum etiam contulit rerum romanarum conditio. Quum enim imperium sub unius dominatu quievisset, princeps autem magnificus et luxuriosus summa ope niteretur, ut civium animos a pristinae libertatis recordatione avocaret, aulicum illud atque urbanum scribendi genus fuit invectum, quod referunt satyrae horatianae.

Ad has proxime pertinent duo *Epistolarum* libri ad amicos. Ac siquis a me forte petat, quodnam praecipuum inter satyras atque epistolas horatianas intercedat discrimen (2), aio, in satyris venusinum poëtam huc spectasse ut vitia carperet; in epistolis autem hoc ei propositum fuisse, ut virtutem et honestatem praeciperet. A quibus epistolis, argumenti genere, aliquantulum discedit illa, quae inscribitur *ad Pisones*. Nimirum horatiana aetate malorum poëtarum turba quaedam Romae provenerat,

(1) SVET. in vita Horatii poëtae.
(2) MORGENSTERN, De satyrae atque epistolae horatianae discrimine. Lipsiae 1801, in-4°. — WEICHERT. Prolusio I de Q. Horat. Fl. epistolis. Grimmae 1826, in-4°.

qui a pulcri sensu abhorrentes, tumorem quemdam verborum, atque inanem sententiarum strepitum adamarent. Ne pravo istorum exemplo caeteri corrumperentur, Horatius L. Calpurnium Pisonem eiusque filios delegit, ad quos hanc epistolam mitteret, in qua praecepta ad artem poëticam spectantia nullo certo ordine congessit, quemadmodum in epistolis solemus, in quibus liberius cogitationes nostras cum amicis communicamus (1).

Caeterum horatiana scribendi ratio tum in satyris, tum in epistolis in universum tenuis quidem est ac pene pedestris, sed naturalis, elegans, pura, venusta, fluens aequabiliter (2), uti scriptorem decebat, qui acuto ingenio praeditus, et multo rerum usu subactus, verissimis coloribus omnia referret (3).

CAPVT VII.

DE POESI LYRICA.

§ 1.

C. Valerius Catullus.

Priusquam de lyricis romanis dicamus, haec praecipienda videntur studiosis, ne idem iudicium de lyrica Romanorum poësi ac de graeca ferendum esse arbitrentur. Graeci nimirum poëtae sponte veluti e terra enati, et suo se ingenio relinquentes, omnia naturae, nihil aliis debuerunt. Apud Graecos lyrica poësis, non secus ac musica, ludos solemnes, sacrificia, publica festa co-

(1) I. G. Ek. Comment. acad. de Q. Horat. Fl. epist. ad Pis. Londini Gothor. 1833, in-8°.

(2) V. Ulrich. De satyris horatianis. Vratislav. 1827, in-4°. — Klotz. Lectiones venusin.

(3) Sunt qui inter latinas satyras duo etiam carmina recenseant, quorum unum Virgilio olim, postea Valerio Catoni tributum, inscribitur Dirae; alterum vero ad Ovidium pertinet, qui sub Ibidis nomine inimicum quemdam suum exsecratur.

mitabatur. Hinc factum est, ut huiusmodi carminis genus, publicis pariter ac privatis rebus immixtum, apud ipsos quam latissime pateret, atque a multis excultum, effigiem graeci ingenii penitissime exsculptam referret. Apud Romanos e contrario, diversa rerum publicarum conditio, diversa instituta lyricae poësi minus favebant. Lyricae poëseos illecebrae et leviora carmina minus iucunda illorum auribus contingere debuerunt, qui toti essent in armis tractandis. Romanorum animi bellicis laboribus durati, et severioribus disciplinis intenti, serius omnino in hasce amoeniores artes incubuerunt (1). Postea vero quam ad humaniora studia se contulere, Graecorum vestigia secuti, versus et orationem ad graecam pulcritudinem prorsus effingebant; ita ut lyrica poësis apud Romanos non nata, sed a Graecis translata videretur.

Praeter *Hostium*, *Laevium* et *C. Licinium Calvum*, quorum tantummodo exstant fragmenta (2), qui lyricam poësin apud Romanos excoluerunt omnino duo enumerantur, *Caius Valerius Catullus* et *Q. Horatius Flaccus*, egregiis sane virtutibus laudandi.

Caius Valerius Catullus, claro genere ortus anno ab urbe condita DCLXVII, patriam habuit Sirmionem, peninsulam Benaci lacus in agro veronensi. Romam perductus a Manlio Torquato, dum genio et amoribus ibi indulgeret, complures doctos et principes viros amicitia devinctos tenuit; inter quos recensentur praesertim Cornelius Nepos, M. Tullius Cicero, Manlius Torquatus, Cornificius et Asinius Pollio. Quamvis autem noster ne quadragesimum quidem aetatis annum attigerit (3), fuere tamen qui multo plura carmina ei tribuerent, quam quae hodieque leguntur (4); in quibus condendis maxima metri varietate usus est.

(1) GALVANI, op. cit., pag. 394.
(2) Horum fragmenta collegit AUG. WEICHERT in libro, qui inscribitur: Poëtarum latinorum Hostii, Laevii, Calvi vitae et carminum reliquiae. Lipsiae 1830, in-8°.
(3) Dicitur Catullus obiisse Romae anno urb. cond. DCCV.
(4) Centum ferme et sexdecim Catulli carmina exstant. —

Lyrica haec veronensis poëtae carmina puro quodam candore, et nativâ, non adscita venustate nitentia, maximis laudibus extulerunt acerrimi iudicii viri (1). Et Gellius (2) quidem, inter veteres, elegantissimum poëtam dicit, et fluentes illius carminum delicias commemorat. Inter recentiores autem Boucheronus (3) locupletem aureae latinitatis auctorem, ac poëtam longe venustissimum vocat. Et merito quidem. Namque veronensis hic noster facetus, urbanus, ac praestantissimo ingenio a natura donatus, graecis litteris erat imbutus. Neque solum graecas sententias in rem suam derivavit; sed graeca etiam vocabula latinis vocibus omnino est interpretatus. Quod inter caetera testantur et Sapphus ode suavissima, et Callimachi elegia, quas iucundissimis carminibus latine reddidit.

Catullus epigrammatum (4) quoque egregius auctor fuit, in quibus laudantur praesertim liberales ingenui hominis ioci, multo urbanitatis sale adspersi. At praecipuam sibi laudem vindicat ob epithalamium Pelei et Thetidos, in quo plane singularis dicendus est, sive orationis lenocinium spectes, sive sententias poëtico et suavissimo quodam lepore distinctas, sive demum eximium artificium, quo in diversis fabulis inter se connectendis usus est.

Dolendum sane, quod noster liberius ingenium suum

Sunt qui huic perperam tribuant carmen, cui titulus Pervigilium Veneris, in quo Veneris et veris laudes celebrantur. Alii e contrario Q. Catulo Urbicario, vel Floro, vel aliis adscribunt. Hac de re V. Wernsdorf., Poët. latin. min., tom. III, pag. 425; IV, pag. 854.

(1) Corn. Nep. in vita Attici, XII. — Ovid., Amor., III, 9. — Tibull., III, 6. — Vell. Paterc., II, 36. — Plin., Ep. IV, 14. — Quintil., Inst. orat., X, 1, 98. — Martial., X, 78.

(2) Noct. Att., XIX. 9.

(3) In praefat. ad Catull.; edit. Taurin. an. MDCCCXX, in-8°.

(4) Praeter Catulli epigrammata, nonnulla passim a veteribus memorantur a Iulii Caesaris, Ciceronis, Cornelii Galli, Lucii Manilii, Virgilii, aliorumque ingenio profecta. Sed quum haec pauca admodum sint, optimum factum existimavimus in perbrevi hoc nostro commentario, de epigrammatographis huiusce aetatis singillatim non disserere.

secutus, complura in epigrammatis minus verecunda, nonnulla etiam obscena inseruerit, a carminum nitore et venustate omnino abhorrentia. Nec desunt qui poëtam nostrum criminentur, quod in digressionibus et comparationibus nimius, longioribus etiam et durioribus verbis plus aequo indulserit (1). Quae quidem parcius omnino et circumspectius in Catullo culpanda, merito improbantur, quum ineptus imitator ea studiosius consectetur.

§ 2.

Q. Horatius Flaccus.

At lyricorum princeps apud Romanos habetur *Q. Horatius Flaccus* (2); insurgit enim aliquando, et plenus est iucunditatis et gratiae, et variis figuris et verbis felicissime audax (3). Quare Quintilianus (4) hunc lyricorum fere solum dignum qui legatur dicere non dubitavit (5).

Horatius primus apud Romanos stilum sic adhibuit, ut cum Atticis de urbanitate (6) contenderet. Hoc autem est consecutus, nescio quid argutum verbis indendo, quo vix conspicienda rerum confinia et repugnantias posset exprimere. Hinc Quiritium sermo, non tam vocibus quam coloribus adauctus, versutam plane celeritatem et urbanos sales ab eo habuit, quibus antea caruerat. Qui enim ultimam, ita dixerim, manum accepisset, vel in antiqua vitae simplicitate, vel in bellicis expeditionibus, vel demum inter tribunicios clamores et vulnera, quae rempublicam exhauserant?

(1) Scalig., Poët., vI.
(2) Exstant Horatii carminum sive odarum lib. iv; epodon lib. 1; et carmen seculare.
(3) V. Klotz, De felici audacia Horatii. Ien. 1762.
(4) De instit. orat., x, 1, 96.
(5) V. I. Caes. Scalig., Poët., v. 7.
(6) Quintil., op. cit., vI, 3, 17.

Fuere tamen qui hunc nostrum reprehenderent (1), quod in Graecis defixus, museum quoddam opus confecerit, affabre quidem expolitum, at ex Pariis et Lesbiis lapillis compositum. Quod quidem non ita est intelligendum, ut Graecorum imitationem arguendam in Horatio arbitremur. Quamquam enim Graecorum fuit studiosissimus (2); ex patriis tamen moribus atque ex suo ingenio romuleam plane vim, et splendidam hausit brevitatem, qua in gravioribus argumentis Pindari magnificentiam feliciter compensavit. Et multi quidem graeci scriptores nunc desiderantur, quos ille prae oculis habuit; sed in celebrandis domesticis factis tam propriis coloribus usus est, ut ab eorum nemine sumi potuerint (3). Et revera omnino suus apparet Horatius quotiescumque in patriis argumentis versatur; veluti quum Augustum et Drusum celebrat ob victorias de hostibus relatas; vel quum in civiles discordias, aut in sui seculi luxum invehitur. Tunc enim romana virtus in eius carminibus elucet, quam non aliunde, quam ex diviniore sua natura feliciter expressit.

CAPVT VIII.

DE ELEGIA.

§ 1.

C. Valerius Catullus - Albius Tibullus.

Quamquam virile et ferox Romanorum ingenium a leviorum carminum lusu abhorrebat; Augustea tamen aetate, quum et graecae artes in urbem invectae, et

(1) V. Weichert, Comm. de Q. Horatii Fl. obtrectatoribus. Grimmae 1821, in-4°.

(2) V. Wensch, De Horatii Graecos imitandi studio ac ratione brevis expositio. Wittemberg. 1829, in-4°. — Rotter, De Horatii studiis graecis. Gleiwitz 1836, in-4°.

(3) Boucheron. in praef. ad Horat.; edit. Taurin., an. MDCCCXXX.

imperantis consilia cives ad effoeminatum quemdam languorem inclinarent, *Catullus* (1), *Albius Tibullus* aliique ad elegias quoque exarandas animum adiunxerunt. Quo factum est, ut Quintilianus (2) testaretur, Romanos elegia quoque Graecos superasse (3).

Tibullus equestri familia Romae ortus anno urbis conditae DCXC, florenti adhuc aetate decessit, quum annos ferme quadraginta esset natus. Pro generis dignitate liberaliter institutus, egregiam litteris operam dedit, et de more iuvenum romanorum strenue etiam militavit.

Tibulli elegiae (4) iucundo sententiarum candore praesertim commendantur, et inaffectata illa stili simplicitate, qua fit, ut carmina ex illius ingenio nullo prorsus labore fluxisse videantur (5). Praeterea quum Tibullus multus fuerit in amoribus, ipsius elegias illa coloris moestitia comitatur, quae amatoribus perfamiliaris esse consuevit. Hinc vere cecinit Ovidius (6):

Donec erunt ignes arcusque, Cupidinis arma,
Discentur numeri, culte Tibulle, tui.

§ 2.

Sextus Aurelius Propertius.

Sex tantum annorum spatio a Tibullo distat *Sextus Aurelius Propertius;* natus est enim anno urbis conditae DCXCVI. Hunc aiunt ex Umbria ortum fuisse; at quanam urbe omnino incertum est. Videtur autem ultra quintum et sexagesimum aetatis annum vitam suam produxisse.

(1) Omnino tria sunt Catulli carmina elegiaca, quorum praecipuum illud est, quod inscripsit: De Coma Berenices.
(2) Op. cit., X, 1, 93.
(3) V. GUIL. HERTZBERG, De poëtarum elegiac. apud Romanos principum ingenio et arte. Halberstad 1842, in-4°.
(4) Scripsit Tibullus elegiarum lib. III, carminum lib. I.
(5) HOR., Epist., I, 4; VELL., II, 36. — De A. Tibulli vita et carmin. disp. scrips. FR. A. G. SPOHN. Lip. 1819. — De A. Tibulli vita et carm. dissert. PH. DE GOLBERY. Paris. 1824.
(6) Amor., I, 15, 28.

Quatuor elegiarum libros scripsit, in quibus caelebs ipse Cynthiae, sive Hostiae cuidam nuptae blanditur. In hoc, si minor quam in Tibullo suavitas elucet, at maior inest sententiarum vis. Ad haec in Propertio singularis quaedam doctrina, et absolutissima ars occurrunt, quibus ad poëtas Alexandrinos accedit. Prae caeteris autem Callimachum secutus, se Romanorum Callimachum appellare non dubitavit in elegia prima libri quarti (1).

Non desunt qui Propertium arguant, quod in carminibus suis fabulas fabulis ita subtexat, ut subobscurus interdum sit, atque a proposito argumento recedere videatur. At siquod in hac re vitium est, tot virtutibus tamen nitet, ut acerrimi iudicii viri prorsus ambigant, Tibullo an Propertio primae sint deferendae. Ille enim ab ingenua quadam venustate, hic a sententiarum altitudine et eruditione laudandus; ille totus est romanus, in hoc fere graeca sunt omnia (2).

§ 3.

P. Ovidius. - Aulus Sabinus. - T. Valgius Rufus - Cornelius Gallus. - C. Pedo Albinovanus.

Omnibus poëtis, quos hactenus memoravimus, ingenio et iuvenili quadam copia longe praestat *Ovidius*, qui in vita gravissimo infortunio afflictata, nec tamen ad diuturnum tempus producta, utpote quae sexagesimum annum non excessit, multo plura scripsit, quam caeteri, quae innumeris virtutibus commendantur.

Primae inter Ovidii opera elegiaca occurrunt *Heroides* (3), sive epistolae una et viginti, in quibus feminae

(1) V. I. Caes. Scalig., Poët., II. 7. — Laharpe, *Lycée*, III, pag. 89.

(2) Vide elegantem utriusque poëtae comparationem apud Muretum Dedicat. ad schol. in Propert. (Opp., tom. II, p. 903 et seqq.).

(3) En Heroidum titulos: Penelope Ulyssi-Phyllis Demophoonti-Briseis Achilli-Phaedra Hip-

quaedam inducuntur viris aut amatoribus suis scribentes; item viri aut amatores feminis respondentes. Quam scienter in hisce epistolis sermonem distinxerit poëta, et in tanta casuum et personarum varietate cuiusque naturam expresserit, quisque legendo perspiciet (1).

Heroides excipiunt *Amorum* libri III (2), in quibus Ovidius amantium ingenium, atque amores suos licentius effinxit; tum *Artis amatoriae* praecepta, quae tribus etiam libris complexus est. Mox veritus, ne lasciviorem ac protervam musam boni improbarent, libellum exaravit, quem inscripsit: *Remedia amorum.*

Haec quidem amatoria carmina fudit antequam exsul urbe decederet. E contrario ipsius exsilio accepti sunt referendi quinque *Tristium* et quatuor *Ponticarum epistolarum* libri. In his dives quaedam ingenii vena laudatur; at perpetuis querelis, et earundem similitudinum frequentia pene fatigantur lectores. Postremo Sulmonensis copiam testantur elegiae *De medicamine faciei*, *Nux*, et breve quoddam poëmation versuum ferme sexcentorum, in quo sub *Ibidis* nomine Hyginum quemdam, Augusti libertum, diris devovet. Aiunt, Ovidium huiusmodi libellum ad Callimachi imitationem scripsisse, qui contumelioso quodam carmine, cui titulus *Ibis*, Apollonium Rhodium, discipulum ingratum, acerrime est insectatus (3).

polyto-Oenone Paridi-Hypsipyle Iasoni-Dido Aeneae-Hermione Orestae-Deianira Herculi -Ariadne Theseo-Canace Macareo-Medea Iasoni -Laodamia Protesilao-Hypermnestra Lynceo -Sappho Phaoni-Paris Helenae-Helena Paridi -Leander Heroni-Hero Leandro-Acontius Cydippae-Cydippe Acontio.

(1) BOUCHERON. in praef. ad Ovid. Heroid., edit. Taurin., an. MDCCCXXII. — Cf I. CAES. SCALIG., Poët., VI, 7.

(2) Ex nonnullorum sententia Ovidius quinque libros De amoribus scripsit, ex quibus duos ipse dicitur flammis dedisse. Cf. in hanc rem Trist., IV, 10, 61 et seq.

(3) Elegia De Philomela, aliaque nonnulla, quae Ovidio tribuuntur, inter supposita sunt recensenda.

Ad iudicium quod attinet de ovidianis carminibus (1) generatim proferendum, sic habeto, in ipsis elucere singularem quandam urbani ingenii vim atque ubertatem; incredibilem verborum celeritatem, qua tot fugientes fallentesque rerum imagines potuit notare; naturam praeterea graphice et molliter expressam. Sed hoc prae caeteris in Ovidio est animadvertendum, quo a reliquis poëtis latinis secernitur. Nimirum qua tempestate romani poëtae toti essent in Graecorum imitatione, ipse unus e perpaucis fuit, qui nullius vestigia secutus, nulli pulcri disciplinae addictus, vultum ubique suum sic servaret, ut varius quidem et multiplex, sed nunquam sui dissimilis appareat. Nihil praeterea nisi vernaculum et romanum depingit; plane ut si deesset, multa ignorarentur, quae ad romanam Augusteae aetatis antiquitatem pertinent.

Praeter Catullum, Tibullum, Propertium et Ovidium, elegiacorum poëtarum laudem tulerunt *Aulus Sabinus* (2), *T. Valgius Rufus* (3) *Cornelius Gallus* a Virgilio laudatus (4), *C. Pedo Albinovanus* (5) aliique, quorum opera interciderunt (6).

(1) Ovidii opera elegiaco carmine sunt conscripta, si Metamorphoses excipias et Halieutica, in quibus condendis carmine heroico usus esl.

(2) Sunt qui putent, aliquot ex heroidibus ovidianis Aulo Sabino esse tribuendas, cuius nomine tres alias epistolas habemus Ulyssis nempe ad Penelopem, Demophoontis ad Phyllidem, Paridis ad Oenonem.

(3) De Rufo vide TIBULL., IV, I, 180. — Cf. HORAT., Od. II, 9, 5; Satyr. I, 10, 82.

(4) Ecl. X. - Fuit Corn. Asinius Gallus, Asinii Pollionis filius, eximius poëta, qui Euphorionem in latinum sermonem transtulisse, et amorum suorum de Cytheride libros IV scripsisse dicitur. V. VOSSIUM ad Virg. Ecl. VI, 64. — FABRIC., Bibl. lat. I, 14.

(5) Huic tribuuntur Consolatio ad Liviam Augustam de morte Drusi Neronis; Fragmentum De navigatione Drusi Germanici per oceanum septentrionalem; Elegia in obitum C. Maecenatis.

(6) V. SOUCHAY. *Troisième discours sur les poëtes élégiaques* (Vol. XVI des Mémoires de l'Académie des Inscr. et BB. LL.).

CAPVT IX.

DE HISTORIA.

§ 1.

C. Iulius Caesar. - Aulus Hirtius.

Ex iis, quae libro superiore (1) a nobis disputata sunt de historicis romanis, iam patet quam vere Atticus diceret apud Tullium (2), historiam adhuc abesse litteris latinis. Namque ad Augusteam aetatem pertinent qui primum ad germanam historiam scribendam animum appulerunt; atque horum nobilissimi feruntur Iulius Caesar, Sallustius, Cornelius Nepos et T. Livius.

C. Iulius Caesar clarissima ortus est familia (3), anno urbis conditae DCLIV (4). Admodum iuvenis flamen Dialis destinatus, Corneliam, Cinnae consulis filiam, uxorem duxit. Mox, Sylla rerum summam obtinente, conquisitus ad necem, mutata veste, nocturno tempore Roma elapsus est. Quum autem, composita seditione civili, in urbem rediisset, ad eloquentiae famam sibi comparandam, Cornelium Dolabellam, virum consularem, repetundarum postulavit (5); eoque absoluto, Rhodum secedere statuit, et ad declinandam invidiam, et ut per otium Apollonio Moloni, clarissimo tunc dicendi magistro, operam daret. Romam reversus tribunatum militum et quaesturam per suffragia populi adeptus est. Quaestori ulterior Hispania obvenit; quumque mandato praetoris Gades venisset, animadversa, apud Herculis templum, Alexandri

(1) Cap. VII.
(2) De leg., I, 2.
(3) De gente Iulia V. GLANCOR., Onomast., pag. 414 et seq.
(4) Iulii Caesaris vitam narraturus ad Svetonium prae caeteris respexi, eius etiam verbis usus, quantum brevitas patiebatur, cui potissimum studebam.
(5) V. Dialog. de caussis corr. eloq. XXXIV.

Magni imagine, ingemuit; et quasi ignaviam suam pertaesus, quod nihil a se memorabile actum esset illa aetate (1), qua Alexander orbem terrarum iam subegisset, missionem continuo efflagitavit ad captandas quamprimum maiorum rerum occasiones in urbe.

Ibi aedilis creatus, praeter comitium et forum et basilicas, Capitolium etiam ornavit porticibus ad tempus extructis. Venationes autem et ludos et gladiatorium munus una cum collega et separatim edidit. Conciliato sic populi favore, tentavit, ut sibi Aegyptus provincia daretur. Sed quum hanc, adversante optimatium factione, non obtinuisset, pontificatum maximum petiit, et non sine profusissima largitione est consecutus.

Praetor renuntiatus, detecta coniuratione Catilinae, senatuque universo in socios facinoris ultimam statuente poenam, solus municipatim dividendos custodiendosque, publicatis bonis, censuit. Post praeturam cum M. Bibulo ad consulatum evectus, quamdiu hunc magistratum gessit, unus omnia in republica ad arbitrium administravit.

Sub idem tempus Calpurniam, L. Pisonis filiam, duxit uxorem, et Iuliam filiam Cn. Pompeio collocavit; quorum ea tempestate maxime valebat auctoritas. His potissimum adnitentibus, Caesar ex omni provinciarum copia Gallias elegit, quibus novem annos cum exercitu praefuit. Complura ibi gessit, ut ait Velleius Paterculus (2), vix multis voluminibus explicanda.

Consul iterum, altiora iam meditans et spei plenus, nullum largitionis aut officiorum genus in cives aut in milites publice privatimque omisit. Nec minore studio reges atque provincias per terrarum orbem alliciebat. Hisce artibus Caesar, dum in Galliis esset, quum omnium favorem captasset, sibi aditum ad dominationem aperuit, quam vel aetate prima iam concupiverat.

Postea vero, devicto Pompeio multisque bellis confectis, quinquies triumphavit. Hinc dictator perpetuus, quum

(1) Annum tunc agebat tertium et trigesimum.
(2) Hist. rom., II, 46.

de ornanda instruendaque urbe, item de ordinando ampliandoque imperio complura in dies agitaret; quadriennio postquam Pompeium bello pharsalico devicerat et rempublicam oppresserat, in curia a coniuratis confossus periit idibus martiis, anno urbis conditae septingentesimo decimo.

Etsi tot tantisque negotiis distentus, animum ad litteras excolendas ita adiunxit, ut Svetonius (1) testaretur, Caesarem eloquentia et re militari aut aequavisse praestantissimorum gloriam, aut excessisse. In re grammatica etiam versatus, scripsit *De analogia* libros duos (2), praeterea *Anticatones* (3) totidem, carmina et libros quosdam *auspiciorum* et *epistolarum* (4). Quae tamen Caesaris opera nunc desiderantur, si fragmenta quaedam excipias, quae diligentissime grammatici collegerunt. Verum hodieque supersunt Caesaris *De bello gallico Commentariorum* libri septem, quorum singuli singulorum annorum res complectuntur; item *De bello civili* libri tres. Qui autem accedunt libri *De bello alexandrino*, *africo et hispaniensi*, omnium consensu, *Aulo Hirtio* tribuuntur, Caesaris familiari, qui octavum etiam librum gallici belli imperfectum supplevit; etiamsi Svetonius (5) scripserit, fuisse dubitatum, Hirtiusne an Oppius illorum auctor fuerit.

Quot virtutibus niteant Caesaris commentarii apertis-

(1) Loc. cit., LV. Cf. QUINT., X, 1, 114.
(2) QUINTIL. I, 7, 34. Cf. TULL. in Brut., LXXII. SVET., Iul., LVI.
(3) Duae orationes sunt, quibus veluti ad iudices Catonem Uticensem accusavit adversus Tullii librum, quo eundem laudibus ad coelum tulerat. SVET., op. cit., LVI. - Cf. TULL., Ep. ad Attic., XII, 40; Topic., XXV. TACIT., Annal., IV, 34. QUINTIL., III, 3, 28. A. GELL., IV, 16.
(4) SVET., loc. cit. A. GELL., XVII. 9.
(5) Loc. cit. — HERZOG, ad Caes. bell. gall., p. 602. — SCHNEIDER. Disp. de indagando belli hisp. scriptore. Vratislav. 1837, in-4° Iuvat hic animadvertere, nonnullos librarios manifesto errore praescripsisse nomen A u l i H i r t i i P a n s a e. Namque Hir-tius et Pansa duo diversi viri fuerunt, qui consulatu [illegible] functi anno urbis conditae DCCXI.

sime testatur Tullius in Bruto (1): Etiam commentarios quosdam, ait ille, scripsit Caesar rerum suarum, valde quidem probandos. Nudi sunt, recti et venusti, omni ornatu orationis, tamquam veste, detracto. Sed dum voluit alios habere parata, unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volent illa calamistris inurere; sanos quidem homines a scribendo deterruit. Nihil enim est in historia pura et illustri brevitate dulcius. De iisdem Hirtius (2) ita praedicat: Adeo probantur omnium iudicio, ut praerepta non praebita facultas scriptoribus videatur. Cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum est admiratio. Caeteri enim quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perscripserit, scimus. Quibus verbis voluit Hirtius significare, politissimos huiusmodi commentarios a Caesare innumeris curis distracto, atque inter bellorum tumultus, subitaria scriptione in militaribus tentoriis fuisse exaratos.

Quemadmodum vero iure meritoque ob sententiarum gravitatem et castissimum sermonem laudantur Caesaris commentarii; ita ad res narratas quod attinet, ob quandam negligentiam culpantur. Et Asinius quidem Pollio apud Svetonium (3) parum diligenter parumque integra veritate compositos putat, quum Caesar pleraque, et quae per alios erant gesta, temere crediderit, et quae per se, vel consulto vel etiam memoria lapsus perperam ediderit: existimatque rescripturum et correcturum fuisse. Sed quae critici passim notarunt, suspectam quidem historici fidem faciunt; at scriptoris laudem in iis, quae ad orationis elegantiam pertinent, nihil penitus imminuunt. Qualibet vero aetate Iulius Caesar ingenii animi-

(1) Cap. LXXV.

(2) In praef. libri VIII, De bello gall ; Cf. HENNE, De Caesare rerum a se gestarum scriptore diss. Bourges et Paris 1845, in-8. MURET., Orat. de via ac rat. tradend. discipl. Vol. II, orat. 21.

(3) Loc. cit., LVI. — Cf. M. G. DÖRING, De C. Iulii Caesaris fide historica. Freiberg 1837, in-4°. — ROTELS. De fide et auctoritate Comm. Caesaris. Friburg., 1833, in-4°.

que virtute inter praestantissimos viros habitus est, qui post hominum memoriam floruerint (1).

§ 2.

C. Crispus Sallustius.

Ex communi eruditorum sententia principem locum inter historicos latinos obtinet *C. Crispus Sallustius* (2), plebeio genere natus Amiterni in Sabinis anno urb. cond. DCLXVIII, Mario et Cinna consulibus. Adolescentulus Romam a patre missus, animum in litteris agitavit (3). Postea vero, quum se ad rempublicam turbulentissima tempestate contulisset, civilibus fluctibus se abripi passus est. Et primo quidem quaestor, deinde praetor renuntiatus, nobilitatis factioni palam coepit adversari, atque acerrimas cum Milone inimicitias praesertim exercuit. Sed neque ambitionis occupatio, nec partium studia obstiterunt, quominus matronarum amoribus inserviret, et foedis se libidinibus inquinaret. Quo factum est, ut infamiae labe notatus, ex senatorum numero a censore expungeretur (4). Quae tamen contumelia non fregit eum, sed erexit. Namque ad studia se referens, a quibus ambitio illum detinuerat, res gestas populi romani, ut quaeque memoria digna videbantur, perscribere aggressus est. Quum autem totus esset in historiis exarandis, Caesare suffragante, quaestor iterum creatus, ut honestus ei in senatoriam dignitatem reditus pateret; ac tandem proconsulis nomine Numidiae provinciae fuit praefectus. In urbem reversus, ingentes opes, proconsulatus spolia (5), secum attulit, et magni-

(1) PLIN., H. N., VII, 25.
(2) MARTIAL., Epigr. XIV, 191. — Cf. RUHNKEN. in bibl. critic., P. IV p. 49 et 50.
(3) SALL., Ep. II, cap. 11 ad Caes., De republ. ordin.
(4) A. GELL.. XVII, 18. — DIO CASS, XL, 63.
(5) DIO CASS., XLIII, 9. — Declamat. in Sall., 7, 8.

ficentissimis aedibus in Quirinali monte (1) exstructis, se ad scribendi studium revocavit. Obiit anno urbis conditae DCCXIX, quum quinquagesimum aetatis annum nondum excessisset.

Constat Sallustium sex libros condidisse *Historiarum populi romani* a Syllae excessu ad Catilinae coniurationem; qui annorum ferme duodecim spatio continentur. Sed gravissimae huius historiae pauca tantum supersunt fragmenta (2). E contrario leguntur etiamnunc *Bellum Iugurthinum* et *Bellum Catilinarium* (3), in quibus narrantis animus a spe, metu et reipublicae partibus alienus, spectatae fidei historicum arguit. Pulcherrimae ibi sunt regionum, urbium, proeliorum descriptiones; hominum autem mores tam graphice depinguntur, ut nihil naturae aptius, nihil ad veritatem expressius queas excogitare. Ad haec noster gravis ubique sententiis, dum maxima sagacitate in rerum causas inquirit, singulari quodam dicendi genere utitur, eleganti, presso et roboris pleno. Hinc brevitas illa a Quintiliano (4) tantopere laudata, qua sibi lectoris attentionem conciliat, eique coniectandi locum praebet, quae ipse consulto praetermisit (5). Perperam vero Sallustium culpant nonnulli

(1) V. Becker; De Romae vet. muris. Lipsiae 1842, in-8°, p. 88.

(2) M. Aemilii Lepidi cons. oratio contra Sullam ad populares suae coniurationis; Oratio L. Philippi in senatu contra Lepidum; Epistola Cn. Pompeii in Hispania imperatoris ad senatum; Oratio C. Cottae cons. ad pop. rom.; Macri Licinii trib. pleb. ad plebem, De restituendo tribunatu; Epistola regis Mithridatis ad Arsacem, Parthorum regem. Praeterea exstant epistolae duae ad Caes., De republ. ordin., quas nonnulli Sallustio etiam tribuendas esse testantur (Voss., De historic., lat. 1, 15). Quod vero attinet ad illas declamationes in Ciceronem, quae Sallustii nomine feruntur, nemo est quin sciat, cuipiam incertae aetatis rhetori esse tribuendas. Mirum sane videtur, a Quintiliano (IV, 1, 63) pro Sallustianis habitas fuisse.

(3) Etiamsi bellum Catilinarium tempore posterius fuerit; attamen in plerisque editionibus praemittitur Bello Iugurthino, propterea quod historicus illud prius quam hoc exaravit.

(4) Cap. IV, 2, 45; X, 1, 32; X, 1, 102 et seqq.

(5) V. Nast., De virtutibus historiae Sallust. Stuttg. 1785, in-4°. — Lerminier, *Études d'histoire*, I, p. 309.

(1), quod ad propositam sibi brevitatem assequendam, antiquas voces interdum usurpet ab usu quotidiani sermonis intermissas, atque a Catone praesertim mutuatas; namque ad gravitatem et ornatum orationis conferunt, si parce utaris. Quare haud aliter ac Thucydides, quem sollertissime est imitatus (2), ita creber est Sallustius rerum frequentia, ut verborum prope numerum sententiarum numero consequatur; ita porro verbis aptus et pressus, ut nescias utrum res oratione, an verba sententiis illustrentur (3).

§ 3.

Cornelius Nepos.

Cornelius Nepos Hostiliae natus est, qui pagus olim Veronensium fuit in transpadana Italiae regione (4). Quo anno et quibus parentibus non constat. Hoc tamen est compertum, et ante Caesaris dictaturam, et eo dictatore, et postea vixisse, Catullo et Ciceroni maxime amicum et familiarem; atque a Callisthene liberto veneno interceptum obiisse anno urbis conditae ferme septingentesimo, quarto et vicesimo; quum videlicet Augustus iam rerum omnium potestatem obtineret (5).

Exstant eius *Vitae excellentium Graeciae imperato-*

(1) ASIN. POLL. apud Sveton., De illustr. grammat., x. — SENEC., Epistol., CXIV. A. GELL., IV, 15. — Cf. ECKARD, Comm. de C. Asinio Pollione, iniquo optimor. latinitatis auctor. censore. Ienae 1743, in-4°.

(2) VELL. Pat., II, 36. — SENEC., Declam.; IX, 1; Controv. IV, 24. — QUINTIL., loc. cit.

(3) TULL., De orat. II, 13.

(4) V. MAFFEI, *Verona illustrata*, vol. III. Milano, in-8°.

(5) De Corn. Nepotis aetate, vita, moribus, doctrina et scriptis videsis Commentarium perpetuum in Corn. Nepotis excell. imperatorum vitas, conscriptum a Car. Henr. Tzschucke. Gottingae 1804, in-8°. — Cf C. F. RANKII, Comm. de Cornel. Nep. vita et scriptis Quedlinburg. 1827, in 4°

rum (1), quas graeco fonte (2) deduxit. Hisce subtexuit brevem narratiunculam de regibus Persarum et Graecorum, ubi nonnulla obiter tangit de Cyro et Dario, de Xerse, de duobus Artaxersibus, de Machrochire, Mnemone, Philippo, Alexandro Magno, Pyrrho, Antigono, Demetrio, Lysimacho, Seleuco et Ptolemaeo. Hanc subsequuntur vitae Hamilcaris et Hannibalis, imperatorum carthaginiensium (3). Constat Nepotem litteris etiam prodidisse vitas romanorum belli ducum (4). Verum ex his sola aetatem tulit vita Catonis maioris, in cuius extrema parte ait, se de Catone librum separatim fecisse, qui temporis iniuria etiam desideratur. Denique exstat T. Pomponii Attici vita, in qua conscribenda videtur historicus praecipuum studium posuisse (5).

Qui ieiunitatem quandam in Nepote reprehendunt, inique illi quidem faciunt. Namque unusquisque ex mente qua scripsit, omnino est iudicandus. Hic autem testatur (6) se, multo plura proferre quum posset, idcirco

(1) Viginti enumerantur, Miltiadis videlicet, Themistoclis, Aristidis, Pausaniae, Cimonis, Lysandri, Alcibiadis, Thrasybuli, Cononis, Dionis, Iphicratis, Chabriae, Timothei, Datamis, Epaminondae, Pelopidae, Agesilai, Eumenis, Phocionis et Timoleonis.

(2) Vid, R. H. Wichers, Disquisitio crit. de fontib. et auctoritate Corn. Nepotis. Groning. 1828, in-8°. — Heinze, Corn. Nepos ex Thucydide emendandus atque iudicandus. Ed. Eichest. 1323, vol. I, p. 432, 454.

(3) Fuere qui existimarent, huiusmodi vitas aut omnino ab Aemilio Probo fuisse profectas, qui Theodosii aequalis fuit, aut ab eodem in compendium fuisse redactas. Sed aliud suadent operis concinnitas, et illa quae leguntur in vita Epaminondae, ubi historicus iustam brevitatem pollicetur. Hac de re vide Lambinum in parisiaca editione, quae inscribitur: Aemilii Probi, seu Cornelii Nepotis excell. imp. vitae. Paris. 1569. — Lieberkühn, Vindiciae librorum iniuria suspectorum. Lipsiae 1844, in-8°. — Cf. Bähr, *Storia della letter. rom.*, vol. II, § 207, 208.

(4) A Gell., xv, 28.

(5) Alia etiam scripserat noster. Ex his Chronicorum et Exemplorum libri a Gellio (vII, 18: xvII, 21) memorantur, quorum pauca tantummodo supersunt fragmenta.

(6) In vita Epamin., iv.

modum adhibuisse, quod uno volumine vitas excellentium virorum complurium concludere constituisset. Quamquam vero in temporum et locorum notatione interdum claudicat noster; nemini tamen iure in dubium veniet illius auctoritas et fides, quam vel ipsi veteres (1) laudarunt. Caeterum Cornelii vitae praestantissimorum virorum imagines nobis exhibent graphice depictas, atque egregia ad imitandum exempla. In his autem dictio elegans est, facilis, plana, perspicua, et nativa quadam simplicitate sponte fluens, unde tirones germanam pure loquendi consuetudinem haurient (2).

§ 4.

Titus Livius.

Titum Livium Patavii natum plerique arbitrantur anno urb. cond. sexcentesimo, quinto et nonagesimo. Hic ambitione vacuus, et futurae aetatis immortalitatem potius quam praesentem gloriam spectans, ad rempublicam nunquam accessit, seque totum in litteras abdidit. Antiquitatis autem cognoscendae cupidissimus, ad historiam potissimum ferebatur. Quapropter quum magnum illud opus animo agitaret, rerum videlicet principis terrarum populi perscribendarum, in urbem se contulit, sperans se plura et certiora monimenta inventurum. Quo anno Romam venerit parum liquet; venisse tamen constat sub initium imperii Augustei. Itaque quum diu vixisset in urbe terrarum domina, summisque viris, omni eruditione ornatis, maxime affluenti, nullum ei defuisse adiumentum videtur ad ingenium omni genere doctrinae excolendum. *Historiam romanam* exorsus inter actiacum et cantabricum bellum, anno ferme urb. cond. DCCXXIV, eam evulgavit, vivo adhuc Caesare Augusto. Post huius

(1) GELL., XV, 28. — POMP. MELA, De situ orbis, III, 5.
(2) OLAUS BORRICH., Conspect. auct. ling. lat. — WYTTENBACH, Bibl. critic., P. XII, pag. 116.

excessum in patriam rediit, ubi a civibus honorificentissime exceptus diem obiit, imperante Tiberio, quum esset annos natus sex et septuaginta (1).

Livianae historiae maxima pars interiit. Etenim ex centum quadraginta libris, quibus res romanas ab urbe condita ad mortem Drusi Germanici complexus fuerat, quinque et triginta solum supersunt; neque illi quidem omnes ordine. Decem enim integri libri inter decimum et vicesimum desiderantur; alii praeterea omnes post quintum et quadragesimum (2).

Quum autem vel librariorum ignorantia, vel alia quavis temporum iniuria in reliquam huiusce operis partem complura menda irrepsissent, huic castigandae impense studuerunt Beatus Rhenanus, Laurentius Valla, Sigonius, Gronovius, Drackenborchius, et memoria nostra Walchius (3), Iacobsius (4) aliique. Sed omnium maxime laudandus Ioannes Freinshemius, vir sane immortalitate dignus, qui, collectis undique monumentis, quatuor supra centum Livianos libros deperditos supplevit, romani historici stilum atque elegantiam, quantum fieri posset, imitatus.

Quantae molis esset Romanorum res universas, ab urbe condita ultra septingentesimum annum domi forisque gestas, posterorum memoriae mandare, quisque facile existimabit, qui magnitudinem imperii, et innumeras rerum conversiones, et civium virtutem, et bellorum et eventuum varietatem perpendat. Qua tamen in re ita versatus est Livius, ut omnes historici numeros obi-

(1) V. Ruperti, Prooemium de Livii vita et historia rom., in tom. I editionis Liv.

(2) Liviani libri omnes adhuc supererant seculo V post Christum natum. Cf. hac de re Symmachi Ep. iv, 17, et Sidonii Apollinaris Ep. ix, 14.

(3) Emendationes Livianae auctore G. L. Walch. Berolini 1815, in 8°

(4) Livii historiarum librum xxxiii auctius atque emendatius cum Fr. Iacobsii suisque notis ex cod. Bamberg. edid. F. Goeller. Francofurti 1822, in-8°.

isse videatur. Iure igitur Quintilianus: non indignetur, inquit, sibi Herodotus aequari T. Livium, cum in narrando mirae iucunditatis clarissimique candoris, tum in concionibus, supra quam enarrari potest, eloquentem: ita quae dicuntur omnia, cum rebus tum personis accommodata sunt: affectus quidem, praecipue eos, qui sunt dulciores, ut parcissime dicam, nemo historicorum commendavit magis. Ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est (1).

Fuit quidem Asinius Pollio, acerbus ille scriptorum castigator aevi sui, qui patavinitatem quandam Livio exprobraret (2). Verum hac de re sane longam edidit disputationem Morhofius vir clarisssimus (3), ex qua colligi potest, eo solum spectasse hanc Pollionis animadversionem, ut quasdam in Livio locutiones carperet, quae patavinum loquendi genus fortasse redolerent. Quibus tamen historici nostri fama non est obscurata; quin immo singularis facundiae vir ab elegantioribus semper habitus est.

Fuere etiam ex recentioribus nonnulli, qui acerbius in Livium invecti, omnem prope auctoritatem ei detrahere conarentur (4). Livium, aiunt, splendido ac poëtico ingenio a natura donatum, suavem atque ornatum rerum gestarum narratorem fuisse; at in iis, quae de prioribus urbis saeculis perscripsit, omnino ei fidem esse detrectandam, propterea quod necessariis adiumentis careret ad exarandam historiam, eique fabulas inseruerit, quae ad heroicas, quas vocant, aetates pertinerent. Adde frequentem illam prodigiorum et portento-

(1) De inst. orat., x, 1, 101 et seqq. — Cf. M. A. SENEC., Suasor., VI, pag. 46, 47. — L. A. SENEC., De ira, I, 16; Epist. XLVI, — WYTTENBACH., Bibl. Crit., P. XII, pag. 28 et 29.

(2) QUINTIL., op. cit., VIII, 2, 3.

(3) Exstat inter eius disputationes academicas. Hamburgi 1699, item in edit. Liv. Drackenborch. Lipsiae 1801, 1804, in-8°, — Cf. TIRABOSCHI, *Stor. della letter. ital.*, III, 3, 11.

(4) His prae ceteris adnumerandus est B. G. Niebuhrus, acerrimi ingenii et singularis doctrinae vir.

rum enumerationem, quae nemini sane probabuntur, si indoctum popellum excipias; adde complures locos, quibus contraria de eadem re tradit; multa denique praetermissa, aut fusius narrata, aut nimia brevitate obscurata, plane ut inter Milesiarum fabularum scriptores, potius quam inter gravissimos historicos enumerandus esse videatur.

At suam Livio auctoritatem firmissimis iam argumentis asseruerunt Rupertius, Heerenius, Ernestius, Antolinius, aliique; nuperrime vero Lachmannus (1) confirmavit, historico nostro sinceros fontes non defuisse, ex quibus narrationes suas derivaret, Quis autem tam hospes in rebus romanis est quin sciat, abunde Livio monumenta patuisse, ex quibus certam rerum narrandarum notitiam consequeretur? Quid annales memorem, in quibus res omnes singulorum annorum mandabat litteris Pontifex Maximus? Quid libros censuales, quid columnas, arcus, titulos statuis, sepulcris, imaginibus passim inscriptos, aereas denique tabulas, quarum tria millia, imperante Vespasiano, conflagrasse narrat Svetonius (2), ubi pene ab exordio urbis senatusconsulta et plebiscita continerentur?

Quod si noster a fabulis non abstinuit, quae de romanae gentis primordiis ferebantur, quis merito illum arguat, quum et vetustiora tempora μύθοις sint involuta, quos ingenuo historico non liceat praetermittere, et Livius ipse vel ab initio historiae suae testetur, eos nec affirmare, nec refellere sibi in animo fuisse? Quod autem plurimum fuerit in commemorandis prodigiis et portentis, quae Romanorum animos in religionem motos terrerent, id laudi potius quam vitio historici tribuendum arbitror, qui sic Romanorum opiniones, mores et instituta verissimis coloribus depinxit.

Caeterum ad mathematicam rationem haec omnia sic

(1) De fontibus historiarum Titi Livii., Comm. I Gottingae 1822, in-4°; Comm. II. Gotting. 1828, in-4°.
(2) Vespas., VIII.

exigenda non puto, ut si qua in tantae molis opere minus accurata historico exciderint, idcirco levitatis aut mendacii insimulandus esse videatur; quum praesertim nonnulla occurrant apud veteres gravissimorum virorum testimonia (1), qui Livium eloquentiae ac fidei praeclarum in primis praedicare non dubitant. Hoc igitur tenendum, Livium rara illa temporum felicitate usum, quibus res Romanorum pari eloquentia ac libertate memorabantur, totam illam populi romani maiestatem in immenso suo opere mirum in modum expressisse, sive res ab ipso narratas spectes, quae tot tamque memorabiles casus complectuntur, sive demum magnificum illum ornatum orationis et lacteam ubertatem, quam Quintilianus (2) in illo laudabat.

§ 5.

Trogus Pompeius, aliique historici, quorum opera desiderantur.

Ad hanc aetatem pertinent alii rerum gestarum narratores. Inter quos eminet *Trogus Pompeius* (3), maioribus Gallis prognatus, qui libris quatuor et quadraginta, universi orbis sed praecipue Graecorum historiam complexus est. Theopompum secutus, historias suas *Philippicas* appellavit; namque a libro septimo ad primum et quadragesimum res persecutus est regni Macedonici, quod angustis antea finibus inclusum Philippus, Alexandri Magni pater, ampliavit. Sed horum librorum tan-

(1) Cremutius Cordus apud Tacit., Annal., IV, 34. — Cf. Elogia et iudicia de T. Liv. in vol. I hist. Livianae, quam evulgavit Lutetiae Paris. LEMAIRE V. Cl.

(2) Op. cit., X, 1, 32.

(3) De Trogo Pompeio vide Iustin., Praefat.; lib. XLIII, et 5. — IACOB. BONGARS. — G. Voss., lib. I, 19, De histor. lat. — A. H. L. HEEREN, De Trogi Pompeii eiusque epitomatoris fontibus et auctoritate, vol. XV Comment. societ. Gottingae; item in epit. Iustini, edit. Aug. Taurin. 1848, in-8°.

tummodo exstat epitome a Iustino (1) concinnata. Desiderantur etiam *M. Terentii Varronis, Asinii Pollionis* (2), *Lucii Luceii*, *Hortensii*, *Aelii Tuberonis*, *M. Bruti*, *T. Pomponii Attici, Messallae Corvini* (3), *Augusti* (4) et *Agrippae* opera historica. Ex tot autem monumentorum naufragio emerserunt fragmenta quaedam annalium *L. Fenestellae* (5), et reliquiae *Fastorum* anni romani, quos *M. Verrius Flaccus* (6) a se ordinatos, in foro Praenestino circa hemicyclium, marmori incisos publicavit.

CAPVT X.

DE ELOQVENTIA.

§ 1.

M. Tullius Cicero.

Quamquam nulla aetate uberior fuit oratorum foetus; attamen quum perpauci ferantur memoria digni, neque ita multi qui omnino nomen habuerint, res ipsa admonet

(1) Vide huius hist. crit. lib. IV, cap. VIII, § 1.

(2) THORBECKE, Comment. De Asinii Pollionis vita et studiis doctrinae. Lugd. Bat. 1820, in-8°.

(3) De Augusti progenie libellus, qui sub Messallae nomine pluries editus fuit, ex communi eruditorum sententia, plane suppositicius est.

(4) WEICHERT, De Caesaris Aug. script. eorumque reliquiis comm. I. Grimm. 1835, in-4°; Comm. II. Ib. 1836, in-4°; imp. Caes. Aug. operum reliquiae. Ib. 1841. in-4°.

(5) Scripserat Fenestella annal. libros XXII. Horum fragmenta cum notis variorum edidit Haverkampius in vol. II Sallustii ab eo illustrati. Amstelod, 1742.

(6) V. SVET., De illustr. grammat., XVII. — Horum fastorum fragmenta, effossa anno christiano MDCCLXX, edita sunt in libro, qui inscribitur: Fastorum anni romani a Verrio Flacco ordinatorum reliquiae, cura P. Fr. Fogginii. Romae MDCCLXXIX, in-fol. — Accedunt Verrii Flacci operum fragmenta omnia.

ut de *M. Tullio Cicerone* paullo fusius dicamus, qui, omnium iudicio, primas in eloquentia facile tulit.

In agro Arpinati, ex equestri familia natus est anno post urbem conditam DCXLVII. Qui acerrimum et docile ingenium nactus, postquam ex domestica M. Tullii patris disciplina haud poenitendos fructus perceperat, adolescentulus una cum Quinto fratre Romam fuit deductus. Ibi litteras primum doctus est ab Aulo Licinio Archia poëta, cuius tunc maxime celebratum erat in urbe nomen. Postea vero Apollonium Molonem Rhodium, actorem summum causarum et magistrum, Diodotum stoicum, Phaedrum et Zenonem epicureos, et Philonem academicum audivit; iuris autem civilis praeceptorem habuit Q. Mucium Scaevolam, cui ita fuit deditus, ut, quoad posset, ab eius latere nunquam discederet.

His igitur ingenii et doctrinarum praesidiis egregie ad eloquentiam institutus Cicero in foro coepit versari; primaque causa pro Sexto Roscio dicta tantum habuit commendationis, ut nulla esset, quae non digna eius patrocinio videretur.

Erat eo tempore in Cicerone summa gracilitas et infirmitas corporis; quumque amici et medici eum hortarentur, ut causas agere desisteret, ad firmandam valetudinem in Asiam profectus est. Quum venisset Athenas, sex menses fuit cum Antiocho, nobilissimo veteris academiae philosopho, simulque disciplina usus est Demetrii Syri, non ignobilis dicendi magistri. Postquam vero Asiam totam peragrasset, Rhodum petiit, seque ad eundem, quem Romae audiverat, Molonem applicavit.

Ita in urbem se recepit biennio post non modo exercitatior, sed prope mutatus. Tunc enimvero cum propter assiduitatem in causis et industriam, tum propter exquisitius et minime vulgare orationis genus, animos hominum ad se dicendi novitate convertit. Quare primum quaestor, deinde aedilis curulis et praetor primus incredibili populi voluntate fuit renuntiatus; ac tandem anno urbis conditae ferme DCXC consulatum adeptus, ob detectam et exstinctam Catilinae coniurationem in primis

enituit. Haud ita multo post in Clodii aliorumque improborum civium invidiam adductus, patria exsulavit; donec P. Cornelio Lentulo et Pompeio praesertim adnitentibus, sextodecimo mense summa cum dignitate in urbem fuit revocatus.

Annos natus quatuor et quinquaginta in collegium augurum cooptatus est; mox vero proconsul Ciliciam provinciam sortitus, bellum ibi feliciter gessit, et imperatoris nomen promeruit. Exardescente bello civili, Pompeii partes secutus est. Quamquam vero mortuo Pompeio in gratiam redierat cum Caesare; attamen quamdiu hic rerum omnium dominatum tenuit, noster administratione reipublicae liberatus, sese totum philosophiae tradidit, a qua et doloris medicinam et otii oblectationem honestissimam peteret. Post dictatoris caedem civilibus fluctibus iterum iactatus, Antonii triumviri iussu, cuius odium *philippicis* sibi maxime contraxerat, interfectus est anno urbis conditae DCCXI, quum aetatis annum ageret quartum et sexagesimum (1).

Etsi Tullius queritur (2), infinitum forensium rerum laborem, senatoria munera et turbulentissimas reipublicae tempestates obstitisse, quominus confirmata aetate eas artes celebraret et recoleret, quibus a puero deditus fuerat; attamen in maximis illis rerum asperitatibus et angustiis temporis, quantum ei vel fraus inimicorum, vel causae amicorum, vel respublica tribueret otii, ad scribendum potissimum contulit. Et plurima quidem tulliana opera temporis iniuriam evaserunt, ex quibus supersunt *novem et quinquaginta orationes*, quas ille habuit vel ad populum, vel in senatu. In his autem tot virtutes elucent, ut, teste Quintiliano (3), in hoc romano oratore totas vires suas eloquentia experta sit.

(1) V. PLUT. in vita Cicer. — AUR. VICTOR, De vir. ill., cap. LXXXI. — Memorabilia vitae Ciceronis per annos digesta a SCHÜTZIO, atque emendata a L. USTERI. Bernae 1828, in-8°. — *Cicéron et son siecle par* A. F. GAUTIER *ainé*. Paris 1842, in-8°.

(2) De Orat., I, I.

(3) De inst. orat., X, 1, 108.

Quis enim docere diligentius, movere vehementius potest? Cui tanta unquam iucunditas affuit? Ipsa illa quae extorquet, impetrare eum credas, et quum transversum vi sua iudicem ferat, tâmen ille non rapi videatur, sed sequi. Iam in omnibus quae dicit tanta auctoritas inest, ut dissentire pudeat; quum interim haec omnia, quae vix singula quisquam intentissima cura consequi posset, fluunt illaborata, et illa, qua nihil pulcrius auditu est, oratio praesefert tamen felicissimam facilitatem. Quare non immerito ab hominibus aetatis suae regnare in iudiciis dictus est (1); apud posteros vero id consecutus, ut Cicero iam non hominis nomen, sed eloquentiae habeatur (2). Idem Quintilianus (3) Tullium cum Demosthene comparans: Ipsorum virtutes, ait, plerasque arbitror similes, consilium, ordinem dividendi, praeparandi, probandi rationem, denique quae sunt inventionis. In eloquendo est aliqua diversitas (4): densior Demosthenes, copiosior Tullius; ille concludit astrictius, hic latius; pugnat ille acumine semper, hic frequenter et pondere; illi nihil detrahi potest, huic nihil adiici; curae plus in illo, in hoc naturae. Salibus certe et commiseratione, qui duo plurimum effectus valent, vincimus. Praeterea hoc nomine praesertim laudandus est noster, quod stilum prudenti ratione rebus et hominibus accommodavit. Quod quidem non in *orationibus* (5) tantum

(1) Vide Tullium ipsum in epist. ad famil., vii., 24; ix, 18.
(2) Lactant., De opific. Dei, xxix. — S. Aug., De magist., xvi; De civ. Dei, ix, 5.
(3) Op, cit., x, 1, 106.
(4) Hanc quidem diversitatem nemo sanus reprehendet. Namque tum graecus, tum romanus orator audientium auribus orationem suam prudenter accommodavit.
(5) Sunt qui putent, quinque ex hisce orationibus ex numero operum tullianorum esse expungendas, atque ab aliquo declamatore, ostentandi ingenii causa, fuisse conscriptas. — Vide in hanc rem: M. T. Ciceronis, quae vulgo feruntur, orationes iv: 1° post reditum in senatum; 2° Ad Quirites post reditum; 3° pro domo sua ad pontifices; 4° de haruspicum responsis. Recognovit, animadversiones integras I. Marklandi et I. M. Gesneri suasque adiecit Frid. Aug. Wolfius. Berolini 1801,

spectatur, sed et in *epistolis*, quae octingentae et amplius enumerantur ab eo scriptae ad familiares, ad Atticum, ad Quintum fratrem (1), ad Brutum (2). Quae sane epistolae tum ad mores et ingenium Ciceronis cognoscendum, tum ad turbida reipublicae tempora explicanda, tum vero ad civilem prudentiam atque elegantiam stili mirum in modum conferunt (3).

Verum Tullius non modo oratorum romanorum facile princeps fuit; sed omnes qui oratoriae artis praecepta traderent, longe superavit. Eius opera, quae ad rhetoricam pertinent, octo enumerari consueverunt:

1° *De inventione rhetorica* libri II; opus mutilum, quod Tullius admodum adolescens exaravit.

2° *De oratore* libri III, *ad Quintum fratrem*, in quibus agit de oratore instituendo, et eloquentiae laudes celebrat.

3° *Brutus, sive De claris oratoribus*, ubi celeberrimos oratores, maximeque romanos depinxit.

4° *Orator, seu De optimo genere dicendi, ad Brutum*. In hoc libro perfecti oratoris imaginem nobis exhibet Tullius.

5° *Topica ad Trebatium,* hoc est de fontibus probationum, seu de locis, unde eruuntur argumenta.

6° *De partitione oratoria dialogus,* quo Cicero Marcum filium docet praecepta artis oratoriae. In hac ieiuna

in-8°. M. T. Ciceronis, quae vulgo fertur, oratio pro M. Marcello. Recognovit, animadversiones selectas interpretum suasque adiecit F. A. Wolfius. Berol. 1802, in-8°,

(1) Epistolarum ad diversos libri XVI; ad T. Pompon. Atticum libri XVI; ad Quintum fratrem libri III.

(2) Exstat Epistolarum liber singularis ad Brutum, quae vulgo Tullii nomine feruntur. Sed a criticis elegantioribus tamquam spuriae habentur. Vide in hanc rem: M. T. Ciceronis epistolae... Recensuit... et suis animadversionibus illustravit CHR. SCHÜTZ. Hal. 1809, in 8°. — In contrariam sententiam disserit C. FR. HERMANN, Vindiciae latinitatis epistolar. Cicer. ad M. Brutum, et Bruti ad Ciceronem. Gotting. 1844, in-4°.

(3) V. PLIN., Ep., IX, 2. — Cf. BOTTICER. De lectione epist. Cicer. in scholis instituenda. Osnabrück 1836.

scriptiuncula desiderantur praesertim exempla, quibus praecepta illustrentur.

7° *De optimo genere oratorum;* brevis disputatio, quam Tullius veluti prologum praemiserat duabus orationibus Demosthenis atque Aeschynis, a se e graeco in latinum sermonem conversis.

8° Denique *Rhetoricorum ad C. Herennium* libri IV. Quod tamen opus, potiusquam Ciceroni, plerique criticorum Lucio Cornificio, vel M. Antonio Gniphoni, vel L. Aelio Stiloni, vel alii demum ex veteribus tribuendum censent (1).

Quamquam vero laudantur tulliana opera *De rhetorica*, quae hactenus memoravi; ex his tamen, omnium sententia, praecipuam tulerunt laudem libri tres *De oratore* ad Quintum fratrem, in quibus Crassus, Antonius, Catulus senex, C. Iulius, frater Catuli, Cotta et Sulpicius loquentes inducuntur. In hisce dialogis non aliorum tantum rhetorum more praecepta tradit noster; sed de ipsis praeceptis iudicat. Et primo quidem libro disserit de artibus, quibus instructus esse debeat orator; in secundo agit de inventione et dispositione; in tertio demum quae spectant ad elocutionem eleganter atque ornate persequitur. Hos libros quanti fecerit Tullius ipse, patet apertissime ex quadam epistola ad Atticum (2): Sunt etiam, inquit, *De oratore* libri tres, mihi vehementer probati. Et in alia epistola ad eundem Atticum (3): De libris oratoriis factum est a me diligenter:

(1) Docte egit de hac re C. G. Schützius in prolegomenis, quae libris ad Herennium praemisit (M. T. Ciceronis opera rhetorica recensuit et illustravit Chr. Schütz. Lipsiae 1804, in-8°). — Cf. Disputationem I. A. C. Van Heusde, cui titulus: Disquisitio de L. Aelio Stilone... Traiecti ad Rhenum 1839, in-8°.

(2) Lib. XIII, ep. 19.

(3) Lib. IV, ep. 13 Cf. Tullii ep. ad Leptam (ad famil. VI, 18). Oratorem meum tantopere a te probari vehementer gaudeo. Mihi quidem sic persuadeo, me quidquid habuerim iudicii de dicendo, in illum librum contulisse. Qui si est talis, qualem tibi videri scribis, ego quoque aliquid sum; sin aliter, non recuso, quin, quantum de illo libro, tantundem de mei iudicii fama detrahatur.

diu multumque in manibus fuerunt; describas licet. Et revera praeterquamquod abhorrent a communibus praeceptis et omnem antiquorum rationem oratoriam complectuntur, ea nitent sermonis elegantia, ut nihil hac in re perfectius, nihil iucundius a tulliano ingenio posset proficisci.

§ 2.

Q. Hortensius, aliique huiusce aetatis oratores et rhetores.

Postquam diximus de M. Tullio Cicerone, satis erit eos oratores et rhetores memorasse, qui huiusce temporis aequales, aut paullo posteriores, in eadem palaestra elaborarunt. Horum quidem princeps fuit *Q. Hortensius Hortalus*, qui, quum admodum adolescens orsus esset in foro dicere, celeriter ad maiores causas adhiberi coeptus est (1). Erat autem in verborum splendore elegans, compositione aptus, facultate copiosus; eaque erat quum summo ingenio, tum exercitationibus maximis consecutus. Postremo maxima eius vis in actione erat sita, unde fiebat, ut orationes eius pronuntiatae magis quam lectae placerent. Hunc aiunt Ciceronis aemulum, quum dicendi studium paullum remisisset, ab eo tandem fuisse superatum (2).

Ad Hortentium proximi accedunt *M. Licinius Crassus, L. Torquatus, Cn. Pompeius Magnus, M. Messalla*, *duo Metelli, C. Lentulus Marcellinus, Triarius, duo Lentuli*, *P.* et *L. C. Pisones* et *M. Caelius*, quorum virtutes et vitia exposuit Tullius in Bruto (3). Hos tamen omnes

(1) TULL. in Brut., LXXXVIII.
(2) De Hortensio vide TULL. in Brut., I, II, LXIIII, LXXXVIII et seqq. — Cf. L. C. LUSAC., Specim. hist. iurid. de Q. Hortensio oratore, Ciceronis aemulo. Lugd. Batav. 1810, in-8°. — Io. GABR. LINSEN, et IAC. IOANN. AF GADOLIN, Disser. de Q. Hortensio oratore, Cicer. aem. Aboae 1823, in-4°.
(3) Cap. LXVI, LXX, LXXVI, LXXXVII. Cf. PLUT. V. Crass. 3 et 7.

vincit *M. Calidius*, qui non fuit orator unus e multis, sed potius inter multos prope singularis (1).

Ut autem praetermittamus *C. Curionem* et *L. Licinium Calvum*, qui si diutius vixissent, magnam essent eloquentiae laudem consecuti, iuvat prae caeteris nominare *Marcellum*, quem Brutus (2) Ciceroni similem fore iudicavit, et *Iulium Caesarem*, qui ab Attico dictus est omnium fere oratorum latine loqui elegantissime (3). Quibus demum adiungendus *M.* ille *Brutus*, quem Tullius (4) dicere non dubitavit, non linguam modo acuisse exercitatione dicendi, sed et ipsam eloquentiam locupletavisse graviorum artium instrumento, et iisdem artibus decus omne virtutis cum summa eloquentiae laude iunxisse.

Hactenus de oratoribus, in quibus nihil nisi sincerum et sanum occurreret. Venio nunc ad illa tempora, quibus romana respublica in unius Augusti dominatum concessit. Exinde paullatim defloruit eloquentia, cuius mox interiturae quasi semina, iam se vivo, sparsa fuisse Tullius querebatur (5). Neque aliter fieri potuit. Namque, stante republica, eloquentiae studio maxima erant proposita praemia vel ad gratiam, vel ad opes, vel ad dignitatem. Quum autem omnia unius voluntate regerentur, cives non iam eloquentia, sed largitionibus, corruptelis, adsentationibus, aliisque malis artibus ad divitias, ad potestatem, ad imperia nitebantur. Quominus tamen eloquentia subito caderet atque ad nihilum veniret, obstitit Augusti liberalitas et magnificentia; eoque imperante, aliquot etiam fuerunt insignis facundiae viri

(1) Ibid., LXXX. — Cf. QUINTIL., X, 1.
(2) Apud TULL. in Brut., LXXI.
(3) Ibid., LXXII. — QUINTIL, De inst. orat., X, 1, 144: Si C. Caesar, ait, foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. — Novem praecipue Caesaris orationes ferebantur; de quibus vide FABRIC., Bibl. lat., lib. I, cap. 10.
(4) In Brut., XCVII. — QUINT., X, 1.
(5) Tuscul. disput., II, 2; De offic., II, 19.

ut *M. Valerius Messalla Corvinus*, et *C. Asinius Pollio*, quorum primus dicitur a Quintiliano (1) nitidus et candidus, et quodammodo praeseferens in dicendo nobilitatem suam; in altero multa inventio laudatur et summa diligentia (2).

Omnium vero, qui hac aetate, post exstinctam rempublicam, dicendi laude floruerunt, eloquentissimus habitus est *Caesar Germanicus*, cuius ingenium in utroque eloquentiae et doctrinae genere praecellens laudat Svetonius (3).

Messalla igitur, Pollio et Germanicus, etsi a vetere illa et recta dicendi via paullulum iam deflexerant (4), a plerisque tamen laudantur, propterea quod illorum orationes pluribus etiam virtutibus niterent. Culpantur e contrario *Cassius Severus, Gallio* et *Maecenas*, qui, qua erant vitae mollitie, eadem orationem suam contaminarunt; ut eorum potissimum opera, romana eloquentia corrumperetur (5).

Caeterum etsi maximus fuit hac tempestate latinorum oratorum proventus, iuvat tamen animadvertere, bene dicendi scientiam, quam ῥητορικὴν Graeci vocant, sero apud Romanos fuisse receptam (6), nonnunquam etiam legibus prohibitam exerceri (7). Postea vero quam latinae eloquentiae disciplina utilis atque honesta apparuisset, multi eam praesidii causa et gloriae appetive-

(1) De inst. orat., x, 1, 113. Cf. Dialog. de caussis corrupt. eloq., xxI, xxvIII. — M. A. Senec., Controv., II, 12.

(2) Quintil.. ibid. Cf. Plin. H. N. vII, 30. — L. A. Senec., De tranquill. animi, xvI.

(3) In Calig., III. — Cf. Dion. Cassium, LvI, 26. — Ovid., Fast., I, 21.

(4) Vide Dialog. de caussis corrupt. eloq., xxI.

(5) Hoc apertissime testatur auctor Dialogi, quem modo memoravi in cap. xxvI. — Cf. Quintil., op. cit., Ix, 4, 28; x, 1 116. — Svet. in August., LxxxvI. — Senec., Ep. cxIv.

(6) Svet., De clar. rhetor., I.

(7) Vide Tull., De orat., III, 24. — Svet., loc. cit — Apud. Gell. (xv, 11) verba senatusconsulti de exigendis urbe Roma philosophis et rhetoribus; item verba edicti censorii, quo improbati et coërciti sunt qui disciplinam rhetoricam Romae

runt. Et extremis quidem Lucii Crassi temporibus (1) latini primum magistri dicendi exstiterunt, quorum insignis maxime fuit *L. Plotius* gallus, apud quem, puero Cicerone, studiosissimus quisque exerceretur. Hunc subsecuti sunt *L. Otacilius Pilitus*, *Epidius*, *Sextus Clodius, M. Albutius Silus,* novariensis, *L. Caestius Pius, M. Porcius Latro* (2) et *Rutilius Lupus* (3), qui Gorgiam secutus, graecum sui temporis rhetorem, opellam exaravit *De figuris sententiarum et elocutionis* (4), quae hodieque exstat.

CAPVT XI.

DE PHILOSOPHIA.

§ 1.

M. Tullius Cicero.

Ad oratoriam Ciceronis facultatem, ut ipse profitetur, plurimum contulit immensa illa doctrinae seges a graecis philosophis petita, quam ipse aetate maturior cum civibus suis ita communicavit, ut merito dictus sit philosophiam a Graecis ad Romanos primus transtulisse (5).

instituere et exercere coeperant. — Cf. CELLAR., Dissert. de Romanorum studiis litter., s. I, * 8. — I. CLERIC., Art. crit., P. II, s. I, c. 17.

(1) TULL., De orat., III, 24. — Cf. QUINT., II, 4, 42. SVET., De clar. rhetor., II.

(2) De Caestio et Latrone aliisque nonnullis egerat Svetonius in ea parte libri sui De claris rhetoribus, quam tempus nobis invidit. V. QUINT., X, 5, 18. — PLIN. H. N., XX, 14, 57.

(3) QUINTIL., IX, 2, 101 et seqq.

(4) P. Rutilii Lupi. De figur. sententiar. et elocut., libri II; recensuit, et adnotat. adiecit David Ruhnkenius. Lugd. Batavor. 1768, in-8°.

(5) WYTTENBACH., Bibl. crit., I, P. 3, p. 2. — R. KÜHNER., Ciceronis in philosophiam eiusque partes merita. Hamburg. 1825, in-8° — S. AUG., Controv. academ., I, 8.

Exstant, praeter nonnulla fragmenta, duodecim tulliana opera philosophica (1); quorum veluti prooemium haberi possunt libri II *Academicorum*, in quibus agitur de academiae recentioris doctrina (2) ab Arcesila usque ad Philonem, sive, ut brevius dicam, de veritate humanarum cognitionum (3).

In libris v *De finibus bonorum et malorum* exquirit noster quidnam de summo bono et summo malo senserint epicurei, stoici et peripatetici (4).

Tusculanae disputationes, quae libris v continentur, sunt veluti *miscellanea* philosophica, in quibus res aguntur ad bene beateque vivendum maxime necessariae, ita tamen ut certum unicuique libro sit propositum argumentum (5).

Epicureorum, stoicorum atque academicorum placita de Deo et providentia complectuntur libri III *De natura deorum* (6). Cuius quidem scriptionis veluti appendix haberi potest disputatio *De divinatione*, quam noster

(1) Perierunt ex tullianis operibus philosophicis: 1° Platonis Timaeus latine redditus, cuius tantummodo restat fragmentum; 2° De gloria libri II, quos vivo Petrarca (V. Sen., XVI, 1), scimus superfuisse; 3° Oeconomicus, in quo Xenophontem secutus fuerat; 4° Platonis Protagoras, quem latine fuerat interpretatus; Laus Catonis; 6° Consolatio seu De luctu minuendo; 7° Denique Dialogus, Hortensii nomine inscriptus, quem Tullius exaraverat, ut romanam iuventutem ad philosophiae studium excitaret. Huiusce operis fragmenta, quae pauca supersunt, collegerunt prae caeteris Sigonius in Cic. fragm., pag. 20; 98, 118 et seqq. — Patricius in Cic. fragm. pag. 49, 56, 156, 163 et seqq.

(2) Multiplex est academiarum divisio. Cicero duas tantum academias enumerat: Veterem, in qua floruerunt, praeter caeteros, Socrates et Plato: novam, in qua enituit Arcesilas. Vide in hanc rem Ritter. *Histoire de la philosophie.*

(3) V. A. C. Ranitz, Comment. de libris academic. Lipsiae 1809, in-8°.

(4) V. G. P. Krug, De formulis, quibus philosophi stoici summum bonum definierint. Lips 1834, in-4°.

(5) I. C. Orelli, ad Cic. Tuscul., IV, § 77.

(6) V. Wyttenbach., Schol. in Cic, De Nat. deor.

bifariam ita divisit, ut in libro primo Quintum fratrem inducat ex stoicorum doctrina profitentem, se divinationem sequi, omnium populorum consensu comprobatam; in altero vero stoicorum sententiam de divinatione a Quinto fratre defensam ipse refellat (1). Hisce libris de natura deorum et de divinatione tamquam complementum accedit liber mutilus, in quo implicatissimam *De fato* quaestionem pertractavit (2).

Libros *De legibus* numero sex exaraverat Cicero. Sed quum quartum, quintum et sextum temporis iniuria nobis inviderit, tres priores tantummodo supersunt. In his Tullius ipse inducitur loquens cum Quinto fratre et Tito Pomponio Attico de origine et natura iuris universi, et de legibus, quibus Romani potissimum regerentur (3).

In libris III *De officiis* agitur praesertim de rebus honestis et utilibus (4); in opella *De senectute* (5) refelluntur quae vulgo senectuti obiici solent; in libro *De amicitia* ea tangit philosophus romanus, quibus vera a falsa amicitia dignoscatur, et leges proponit, quibus illa sit regenda. *Paradoxa* (6) vero complectuntur absurda quaedam stoicorum placita.

Restant libri VI *De republica*, quos si quis cupiat definire, recte, mea quidem sententia, dixerit, esse quamdam romani imperii historiam, in qua per summa capita ea narrantur, quae Romani ad rempublicam consti-

(1) SCHOLTEN, Diss. de phil. Cic. loco, qui est De divinat. nat.

(2) Principium huiusce disputationis De fato, quod desiderabatur, cum nonnullis aliis fragmentis an. MDCCCLIII ex palimpsesto, ei forte oblato, eruit Florentiae LUDOVICUS CHRYSOSTOMUS FERRUCCIUS vir cl.

(3) V. TH. KELBH. Comment. de legg. Ciceronis, P. I. Elbing. 1826, in-4°.

(4) V. I. F. SACHSE, Quaestio de libr. Cic., qui sunt De offic. indole atque proposito. Quedlinburg 1825, in-4°.

(5) V. G. RICHTER, De laud. et vituper. in libro Cic. De senect. Guben 1803, in-8°.

(6) V. MORGENSTERN, Prolegom. in Cic. paradoxa. Dorpat 1819.

tuendam et tutandam sanxerunt; quibus multae animadversiones accedunt ex philosophia et civili prudentia, depromtae. Omnibus tullianis operibus philosophicis hoc esse anteponendum concordes testantur critici doctissimi. Dolendum igitur, aliqua dumtaxat fragmenta, nullo saepe inter se vinculo consociata, ad nos pervenisse (1).

Hic si quis forte requirat, quinam fuerit tullianae philosophiae fons praecipuus, aio, Ciceronem a prima inde aetate ad summam senectutem, omnium graecorum philosophorum studiosissimum, Platonem prae caeteris adamasse, atque ad academicorum doctrinam se in primis applicuisse, quod hac oratorem maxime ali adiuvarique arbitraretur (2). Qua tamen in re eo praesertim videtur spectasse, ut doctrinae varietatem, adhibito iudicio et delectu, ad elegantem vitae et philosophandi usum accommodaret. Caeterum quum philosophia usque ad tullianam aetatem nondum fuisset latinis litteris explicata (3), Cicero primus eam recte illustravit, et luminibus etiam oratoriis usus, omnem Graecorum copiam et elegantiam expressit; magni existimans interesse ad decus et laudem civitatis, res tam graves tamque praeclaras, latinis etiam litteris contineri (4). Quum autem, ut modo memoravi, graecorum omnium philosophorum rationes plane perspectas haberet noster, et suam de illis sententiam prudenter ac libere ferret, iam patet quantum civibus suis profuerit, et quanta hodieque sint eius in philosophiam merita (5).

(1) Tullianos libros De republica post diuturnam oblivionem in lucem revocavit ANGELUS MAIUS, vir doctissimus, anno MDCCCXXII. De his V. GRATAMA, Dissert., De Cic., De rep. et De leg. libris iuridica. Groning. 1827, in-8°.

(2) TULL., Orat ad M. Brut, IV. — Cf. Praefat. paradox. ad Brut. — Cf. I. A. C. VAN HEUSDE, M. T. Cicero φιλοπλάτων. Disquisitio de philos. Cic. fonte praecipuo. Traiect. ad Rhen. 1836, in-8°. LACT., Inst. div., I, 2.

(3) V. TULL., Academ. posterior., I, 2.

(4) De nat. deor, I, 4.

(5) V. KÜHNER, op. cit.

§ 2.

L. Lucullus. — C. Aurelius Cotta. — M. Terentius Varro, aliique philosophi Augusteae aetatis.

Praeter Philonem, Diodotum aliosque, de quibus iam dictum est, complures graeci philosophi hac aetate Romam adventantes, ibi consederunt vel docendi causa, vel quod principum virorum gratia gauderent. In his *Nicolaum* damascenum praesertim memorant, *Xenarchum, Athenaeum* seleuciensem, peripateticos; *Thrasyllum* platonicum atque *Athenodorum* tarsensem, stoicum. Hinc vero factum est, ut Romani alii aliam graecorum philosophorum familiam sectarentur.

Academicorum rationem, cui Tullius ipse deditus fuit, tenuerunt in primis *L. Lucullus,* summo vir ingenio, et multa doctrina expolitus (1); *C. Aurelius Cotta,* quem in libris *De natura deorum* contra Epicurum et stoicos disputantem videmus; *M. Terentius Varro,* ad quem Cicero scripsit libros quatuor *Academicorum* (2); *M. Brutus,* qui, teste Tullio, philosophiam latinis litteris ita est persecutus, nihil ut iisdem de rebus Graecia desideraret (3); postremo, *Publius* et *Caius Selii,* et *Tetrinius Rogus,* quos Philonis auditores et doctos homines appellat Catulus apud Ciceronem (4).

Fuere etiam docti ex stoicorum schola complures, inter quos, omnium sententia, eminet *M. Porcius Cato Uticensis.* Hic enim Zenonis praecepta arripuerat non disputandi causa, ut magna pars, sed ita vivendi. Quare incredibilem gravitatem, quam erat a natura sortitus, perpetua constantia sic roboravit, ut stoicae doctrinae

(1) Tull., Academ. disput., II, 2.
(2) V. Tull., Ep. ad diversos, IX, 8; Acad. disput., I, 2 et 3
(3) Academ. poster., I, 3. — Inter Bruti opera philosoph ca recensetur liber De virtute, quem ad Ciceronem miserat. V. De finib. bonor. et malor., I, 3.
(4) Academ. prior., II, 4.

severitatem et vita pariter et morte referret (1). Praeter Catonem, ut alios praetermittam, stoicis sunt annumerandi *L. Aelius*, eques romanus (2) *C. Blossius* cumanus, et *Boëtus*, quem Tullius in libris *De divinatione* (3) inter illos memorat, qui prognosticorum caussas sunt prosecuti.

Nec praetermittendi nonnulli, qui ad aliorum philosophorum disciplinam se contulerunt. Sic totum se peripateticis tradidit *M. Pupius Piso*, cognomento *Calpurnianus*, quem Cicero de illorum doctrina disserentem inducit in libro v *De finibus bonorum et malorum;* pythagoreis nomen dedit *P. Nigidius Figulus*, vir quum caeteris artibus ornatus, quae dignae libero essent, tum acer investigator et diligens earum rerum, quae a natura involutae videntur (4). Post Nigidium vero *Q. Sextius*, qui Pythagorae placita alia quadam ratione explicare conatus est (5).

Sed prae caeteris latissime apud Romanos patuit epicureorum doctrina, sive quod erat cognitu perfacilis, sive quod homines invitarentur illecebris blandae voluptatis (6). Praecipue vero hac aetate epicureae rationis aemuli nominantur *T. Pomponius Atticus* (7), *C. Velleius* (8) et *L. Torquatus*, in quo fuisse dicuntur plurimae litterae, nec eae vulgares, sed interiores quaedam et reconditae, divina memoria, summa verborum et gra-

(1) De Catone stoico V. Tull., in. orat. pro Muraena, xxix et seqq. — Cf. De finib. bonor. et malor., iii, 18; praefat. ad paradox.; De offic., I, 31.

(2) v. Tull. in Brut., lvi. — Svet., De illustr. gramm., iii. Hic idem ille est L. Aelius Stilo, quem in grammaticis iam memoravimus. Lib. I, c. 12.

(3) I, 8; ii, 21.

(4) Tull. in fragm. Timaei Plat., I.

(5) v. Senec.. Ep., cviii; De ira, iii, 36; Natur. quaest., vii, 32.

(6) Tull., Tuscul. disput., iv, 3.

(7) V. Tull., Ep. ad divers., xiii, 1; ad Attic., v, 19; De finib. bon. et mal., I, 5: v. 1; De legib., I, 7.

(8) De nat. deor., I, 6; De orat. iii, 21.

vitas et elegantia (1); quibus adiungendi sunt *T. Albucius*, *C. Cassius*, *M. Fabius Gallius*, *L. Saufeius* aliique nonnulli. Nec plura de philosophis huiusce aetatis, ex quibus egregium quemque nominasse sufficiat.

CAPVT XII.

DE SCRIPTORIBVS RERVM MATHEMATICARVM ET NATVRALIVM.

§ 1.

M. Vitruvius Pollio.

Ut alia complura, ita et mathematicas disciplinas ex graecis fontibus hauserunt Romani; nec multi admodum fuere, qui in intimam illam artium rationem inquirerent, quam θεωρίαν Graeci vocant. Omnibus sane excelluit *M. Vitruvius Pollio*, quem Augustus curae instrumenti bellici, et publicis aedificiis praefecit. In quanam urbe, quibus parentibus, quoque anno ortus sit non constat. Fuisse veronensem plerique autumant; honeste autem fuisse educatum, et sub Iulio Caesare stipendia fecisse ex ipsius opere colligimus (2).

Graecorum vestigia secutus scripsit *De architectura* libros x ad imperatorem Augustum; in quorum primis septem agit de aedium constructione, in octavo de aquaeductibus, in nono de illa architecturae parte, quae in horologiis solaribus conficiendis versatur, quaeque a Graecis γνωμονική dicitur; in decimo de mechanica.

(1) Tull. in Brut., LXXVI; De finib. bon. et mal., I, 5.

(2) Cf. Praefat. lib. I et II, et prooem. lib. IV operis Vitruviani De architectura. — De Vitruvio eiusque opere disputavit Io. Schneiderus. Vide M. Vitruvii Pollionis De architectura, lib. x. Lipsiae apud Goeschen. 1807, IV vol. in-8°. — Cf. *L'architettura di Vitruvio tradotta in ital. da Quirico Viviani, illustrata con note critiche, ecc.* Udine 1830, in-8°.

In huiusmodi libris est Vitruvius melior architecturae, quam latinitatis magister. Eius enim stilus plebeius est, et aurea illa latinae linguae aetate indignus. Quamquam vero orationem peregrinitate et humilibus dictionibus infuscat; attamen propter antiquitatem non est contemnendus; et si minus ad elegantiam, at confert ad linguae integritatem et copiam illius lectio. Inde enim discimus voces ac locutiones, arti architectonicae peculiares, quas frustra apud alios quaereremus.

§ 2.

M. Terentius Varro.

Longior sane et molesta lectoribus accideret titulorum enumeratio, quos Varro plurimis et doctissimis operibus suis (1) praefixit, quosque a veteribus grammaticis servatos collegit Albertus Fabricius in bibliotheca latina. Itaque satis sit memorare, Varronem hunc nostrum de omnibus fere disciplinis scripsisse, quae ad illam diem a veteribus aut aequalibus suis fuissent illustratae. Quapropter iure a Quintiliano (2) Romanorum eruditissimus dictus fuit, peritissimus linguae latinae, et omnis antiquitatis et rerum graecarum romanarumque (3).

Ex Varronianis operibus, praeter alia nonnulla, supersunt libri tres *De re rustica*, quos octogenarius exaravit. In primo docet, quanam ratione terra sit colenda;

(1) Constat ex A. Gellio (iii, 10), Varronem anno aetatis suae octavo et septuagesimo iam quadringenta et nonaginta volumina conscripsisse; ex Plin. (H. N, xxxix, 4), quum annum iam ageret octavum et octogesimum, scribendi finem nondum fecisse; postremo ex Val. Max. (viii, 7, § 3), in eodem lectulo et spiritum eius, et egregiorum operum cursum extinctum fuisse.

(2) De inst. orat., x, 1, 95. — Cf. Tull., Academicor., I, 3; Brut., xv; Ep. ad divers., ix, 8. — Senec., Consolat. ad Helv., viii.

(3) Doctas coniecturas in Varronem proposuit Gasp. Reuvens in collectaneis litterariis. Lugd. Batav. 1815.

in secundo agit de animantibus, quibus in agro colendo praesertim opus est; in tertio de villaticis pastionibus, hoc est de animalibus, quibus villa aptum pabulum suppeditat. De doctrina, quae in hoc opere continetur, nostrum non est disserere. Stilus elegantior atque ornatior quam catonianus, is ferme est, qui scriptorem deceat aetatis Augusteae. Id unum fortasse quis reprehendat, quod minus apta verborum constructio facit, ut sensus implexus quodammodo et subobscurus interdum legentibus contingat.

§ 3.

Antonius Musa — Aulus Cornelius Celsus.

Si *Antonium Musam* excipias, medicum Augusti Caesaris, cui nonnulla perperam tribuuntur fragmenta *De tuenda valetudine* et *De compositionibus medicis* (1), unus fuit hac tempestate rei medicae scriptor *Aulus Cornelius Celsus* (2), patria romanus. De huius parentibus et vita altum silentium est apud veteres. Quare etiamsi Columella (3), aequalis Imperatoris Claudii, aetatis suae scriptoribus Celsum adnumeret; attamen plerique elegantia et nitore celsianae dictionis permoti, aevo Augusteo (4), a quo certe non abfuit, ipsum adscribendum putarunt (5).

Constat ex Quintiliano (6), Celsum non solum de phi-

(1) Antonii Musae fragmenta, quae extant, collegit Florianus Caldani. Bassani an. 1800, in-8°.

(2) V. C. I. GOLDHORN, De archiatris romanis inde ab eorum origine usque ad finem imperii rom. occident. Lipsiae 1841. in-8°.

(3) De re rust., I, 1.

(4) Hac aetate primus Graecorum magna cum laude medicinam Romae factitavit Asclepiades Bithynus, mechanicae sectae auctor. V. FORT. BIANCHINI, *La medicina di Asclepiade per ben curare le malattie acute, ecc.* Venezia 1769, in-8°.

(5) V. TIRABOSCHI, *Storia della letter. ital.*, T. I, 342; II, 220 Modena 1794. Cf. Celsi vitam a Ioanne Rhodio conscriptam.

(6) Loc. cit.

losophia, de iure civili et eloquentia scripsisse, sed amplius rei militaris et rusticae etiam, et medicinae praecepta reliquisse. Ex quibus operibus, praeter fragmentum *De arte dicendi*, ad nos pervenerunt *De medicina* libri VIII, qui sunt pars sexta operis, quod ipse *De artibus* conscripserat. In his Hippocratem coum praesertim secutus, intima medicinae penetralia dicitur subiisse; occulta, complexa et involuta sic aperiendo, ut firma hinc valetudinis praesidia peti possint. Verum hac de re peritorum iudicium esto. Ad nos quod attinet, satis sit dicere, Celsum concinna et eleganti scribendi ratione sic commendari, ut iure meritoque *medicorum Cicero* fuerit appellatus (1).

CAPVT XIII.

DE IVRISPRVDENTIA.

Ex disciplina Q. Mucii Scevolae, quem supra memoravimus (2), plurimi prodierunt iurisconsulti. In his maxime laudatur *Caius Aquilius*, qui ex Tullii testimonio (3) iuris civilis rationem nunquam ab aequitate seiunxit; qui ita iustus et bonus vir fuit, ut natura, non disciplina consultus esse videretur; ita peritus ac prudens, ut ex iure civili non scientia solum quaedam, verum etiam bonitas nata videretur. Sed omnibus longe praestitit *Servius Sulpicius Rufus* (4), cuius admirabilem quandam et incredibilem ac pene divinam in legibus interpretandis, aequitate explicanda, scientiam extollit Cicero (5); omnesque, ait, ex omni aetate, qui in urbe

(1) V. I. H, SCHULZE, Compendium historiae med. Halae 1742. — LUD. BIANCONI, *Lettere sopra Cornelio Celso*. Roma 1779, in-8°. — G. A. DELCHIAPPA, *intorno alle opere e alla condizione di A. Corn. Celso*. Milano 1819, in-12°.
(2) Lib. I, cap 10.
(3) Orat. pro A. Caecina. XXVII.
(4) Exstant eius epistolae II ad Cicer. (ad famil., IV, 5, 12).
(5) PHILIPP., IX. 5 — Cf. BRUT., XXXXI.

Roma intelligentiam iuris habuerunt, cum Servio Sulpicio non esse comparandos.

Huius vestigiis instituerunt *A. Ofilius* et *Alfenus Varus* cremonensis, rerum antiquarum non incuriosus, qui *Digestorum* libros quadraginta perscripsit, quorum nonnulla exstant fragmenta (1). Fuere etiam et *C. Trebatius Testa* (2), et *Cascelius Aulus* (3), et *Q. Aelius Tubero, et Verrius Flaccus*, aliique complures viri praestantissimi, qui iuris civilis cognitionem atque interpretationem in possessione sua retinuerunt.

Sed quum iurisprudentia vehementer ad opes augendas et ad gratiam pertineret, plurimi, uti fit, qui neque ingenio, neque auctoritate valerent, senescente republica, se ad ius respondendum dederunt. Quare in maxima illa temporum confusione, sicuti honores et omnes dignitatis gradus, sic huius scientiae splendor ferme deletus est (4). Tunc enimvero Augustus, ut pristinam iurisprudentiae dignitatem restitueret, prudentissimo cuique et peritissimo ius tantummodo esse voluit publice respondendi (5). Et duo quidem, Augusto imperante, prae caeteris enituerunt, *Caius Atteius Capito* (6) et *Antistius Labeo* (7), quorum quum variae maximeque discrepantes essent de iure sententiae, factum est, ut iurisconsulti, ex illorum disciplina profecti, in duas easdemque diversas familias discederent (8).

(1) A. GELL., VI, 5. — Cf. HOFACKER, Dissertatio ad fragmenta, quae ex Alfeni Vari, libris XL Digestorum supersunt. Tubingae 1775, in-4°.

(2) Ep. ad famil., VII, 5.

(3) HORAT., Ep. ad Pison., 371.

(4) TULL., De offic., II, 19.

(5) Apud Romanos, iurisconsultorum responsa tamquam pars iuris scripti habebantur. V. IUSTINIAN. in § R e s p o n s a p r u d e n t u m, De iure nat. gent. et civil.

(6) MACROB., Saturnal., VII 13.

(7 Inter caetera Labeonis scripta enumerantur Πειθανῶν libri VIII, quorum nonnulla in Digestis exstant fragmenta. Cf. A. GELL., XIII, 10.

(8) V. BACH, Hist. iurisprud. rom., lib. III, c. I, sect. 6.

CAPVT XIV.

DE GRAMMATICA.

Postquam Romani se graecis doctoribus excolendos dedissent, non defuerunt viri ingenio, doctrina et rebus gestis praeclari, qui vel in maximis occupationibus, latini sermonis expolitionem aggressi, de rebus grammaticis accuratissime scriberent. Sic C. Iulium Caesarem vidimus duos *De analogia* libros ad Tullium misisse (1). Marcus Terentius Varro quatuor et viginti libros exaravit *De lingua latina* (2). Grammaticas etiam commentationes litteris mandavit *P. Nigidius Figulus*, homo, ex Gellii sententia (3), iuxta Varronem doctissimus. Marcus autem Valerius Corvinus *Messallas* libellos edidit *De verbis et litteris singulis* (4). Quid quod? *Tullius* ipse artis huius diligentissimus fuit, et in filio, ut ex epistolis apparet, recte loquendi usquequaque se asperum exactorem praebet (5). Caeterum Svetonius (6) grammaticae doctores praecipuos memorat *M. Antonium Gniphonem,* magni ingenii virum, qui docuit primum in divi Iulii domo,

(1) Cap. IX, § 1.

(2) Ex hisce libris, sex tantum reliqui sunt, in quibus dum verborum notationes minute persequitur Varro, frigidus interdum atque ineptus videtur; et, qui eruditorum mos est, ἀρχαϊσμοὺς studiosius consectatur. Quapropter dum multiplici eruditione se commendat, ad stili elegantiam parum confert varronianum hoc opus.

(3) IV, 9; XIX, 14.

(4) QUINTIL. memorat praesertim Messallae librum de S littera in libro De inst. orat., I, 5, 23. — Cf. I, 5, 15, 35.

(5) Interciderunt duo Ciceronis ad Marcum filium epistolarum libri, quorum paucula solum fragmenta a grammaticis afferuntur. Iuvat vero in hanc rem adire epistolam ad Tironem (ad famil., XVI, 17), in qua Tullius cum hoc de usu vocis fideliter expostulat.

(6) De illustr. grammat.

deinde in sua privata; *M. Pompilium Andronicum, Orbilium Pupillum*, Horatii magistrum (1), *Atteium Philologum*, *Curtium Niciam, Verrium Flaccum*, in historicis iam laudatum (2), et *C. Iulium Hyginum,* Augusti libertum, natione hispanum vel alexandrinum, qui praefuit Palatinae bibliothecae, et Ovidio familiarissimus fuit.

(1) HORAT., Ep., II, 1, 71.
(2) Cap. IX, § 5.

LIBER TERTIVS.

AB EXCESSV AVGVSTI AD HADRIANVM.

Ab an. urb. cond. DCCLXVII (a Christo nato XIV) ad ann. urb. cond. DCCCLXX (post Christum natum CXVII).

CAPVT I.

QVARE LATINAE LITTERAE POST AVGVSTVM A PRISTINA ELEGANTIA DEFECERINT.

Si spatium praeteriti temporis respicias, iam illud in promptu est, ingenuas litteras, ut reliqua mortalium, ab exiguis profectas initiis, primo crescere et paullatim ad summum perduci; mox senescendo deflorere atque ita corrumpi, ut pene ad interitum redigantur. Quod quidem luculenter testatur romanarum litterarum historia, quae rudiores usque ad bellum punicum secundum, postea sensim ita expoliri coeptae sunt, ut aevo Augusteo summum perfectionis fastigium attingerent. Exinde a pristina elegantia et nitore tantum recessere, ut senectutem quandam habere viderentur.

Sed ab Augusti excessu ad principatum Hadriani non omni penitus lepore et venustate caruit latinitas. Hac enim labente aetate ii Imperatores identidem exstiterunt, sub quibus litterae vitam quasi recipere viderentur; cuiusmodi fuerunt, exempli causa, Vespasianus, Nerva et Traianus. Quare hoc temporis spatium, quod centum

ferme et tribus annis continetur, *argentea* latini sermonis aetas vulgo appellatur.

Iam vero in causas inquirenti, ob quas post Augustum tanta in romanis litteris commutatio facta sit, tres potissimum occurrunt: infusa videlicet in urbem peregrinitas, herilis Caesarum dominatus, Romanorum luxuries et socordia.

Profecto nihil magis quam recepti in urbem peregrini patrium sermonem inficere et barbarie infuscare consueverunt (1). Hoc autem Romanis mox eventurum iam portendebat divina illa Tullii mens in Bruto (2), quum quereretur, quod in urbem Romam multi inquinate loquentes ex diversis locis confluxissent. Iamque cives hortabatur, ut sermonem expurgarent, et rationem, tamquam obrussam adhiberent, quae mutari non potest, nec pravissima uterentur consuetudinis regula. Quin etiam cum intimo et familiarissimo suo (3) iocatus testabatur, neminem iam reliquum esse praeter illum, in quo posset imaginem antiquae et vernaculae festivitatis agnoscere, postquam a Caesare braccatis et transalpinis nationibus civitas data fuisset, et peregrini in senatum adlecti (4). Quid vero si Galliam universam a Galba (5), Hispaniam a Vespasiano iure Latii donatam vidisset? Ad haec coloniae in provincias deductae, legationes, leges, edicta praetorum, aliaque id genus fecerunt, ut devictae gentes paullatim victorum sermoni adsuescerent. Hinc barbarica

(1) Καὶ θαῦμα μὲν τοῦτο, πολλοῖς ἂν εἶναι δόξειε τὰ εἰκότα λογιζαμένοις πῶς; οὐχ ἅπαξ ἐξεβαρβαρώθη, Ὀπικοὺς τε ὑποδεξαμένη, καὶ Μαρσοὺς, καὶ Σαννίτας, καὶ Τυῤῥηνοὺς, καὶ Βρετίους.... ἄλλα τε πρὸς τοῖς εἰρημένοις ἔθνη; τὰ μὲν ἐξ αὐτῆς Ἰταλίας, τὰ δ' ἐξ ἑτέρων ἀφιγμένα τόπων μυρία ὅσα, οὔτε ὁμόγλωσσα, οὔτε ὁμοδίαιτα. DIONYS. HAL., Ant. rom.. I, 89 — Cf. GALVANI, op. cit., pag. 200.

(2) Cap. LXXIV.

(3) V. Ep. Ad Paetum (ad famil., IX, 15).

(4) SVET., Iul., LXXVI, LXXX. — Cf. GIBBON, c. III.

(5) TACIT., Hist., I, 8.

nomina, uti fit, passim conficta; hinc externae locutiones romanam urbanitatem sic vitiarunt, ut gliscente in dies peregrinitate, latinus sermo a nativo candore desciscere, atque alium colorem ducere videretur.

Utinam vero ab externis tantum hominibus romanarum litterarum vitia fluxissent! at domestico etiam fonte redundarunt. Postquam videlicet bellatum ad Actium, et omnis potestas ad unum fuit collata, sub imperatorio dominatu veritas, quae cuiuslibet scriptionis prima virtus est, pluribus modis fuit infracta. Tunc enimvero metu dominantium, quibus aliena virtus esset formidolosa, putidius artificium in scribendo quaesitum, ut paullo liberiores sententiae quodam quasi velo obtenderentur; tunc eloquentia, a civili turba et foro ad umbratiles exercitationes traducta, fucatum quemdam nitorem et minimas inventiunculas quaesivit, quae effeminatam scribentis levitatem testantur; tunc libidine adsentandi, monstrosa quaedam vocabula invecta; tunc demum omne studiorum genus paullo liberius et erectius, periculosum servitus fecit (1).

Quamvis autem immanis Caesarum saevities maximam litteris perniciem attulerit; multo maius tamen in liberaliores disciplinas ex eo damnum manavit, quod libido et luxuria, nullo coërcente, invaluissent. Apte in hanc rem auctor dialogi *De caussis corruptae eloquentiae* (2): Quis enim, ait, quis ignorat, et eloquentiam et caeteras artes descivisse a vetere gloria, non quod praeclara ingenia sequiori aevo defecerint, sed desidia iuventutis, et negligentia parentum et inscientia praecipientium et oblivione moris antiqui? Quae quidem mala primum in urbe nata, mox per universam Italiam fusa, nemo fortasse luculentius expressit, quam Marcus Seneca (3): Torpent ecce ingenia desidiosae iuventutis, nec in ullius

(1) Plin., Ep., III, 5. — Cf. Tacit., Annal., XV, 60 et seqq. — Svet., Domitian., X. — Gell., XV, 11 sub fin.
(2) Cap. XXVIII.
(3) Controvers., lib. I in praefat.

honestae rei labore vigilatur. Somnus languorque, ac somno et languore turpior malarum rerum industria invasit animos. Cantandi saltandique nunc obscena studia effeminatos tenent: et capillum frangere, et ad muliebres blanditias vocem extenuare, mollitie corporis certare cum feminis, et immundissimis se excolere munditiis, nostrorum adolescentium specimen est... Expugnatores alienae pudicitiae, negligentes suae. Numquis igitur fortasse mirabitur quid caussae sit, quod in tam depravata civitate, in tam dissolutis moribus corruptum orationis genus provenerit, quod aut verborum licentia exsultaret, aut puerilibus sententiolis lasciviret, aut immodico tumore turgesceret, aut inanibus locis baccha1retur, aut casuris, si leviter excuterentur, flosculis niteret, aut praecipitia pro sublimibus haberet (1)? Nimirum ait Lucius Seneca (2) talis semper hominibus fuit oratio, qualis vita: genus dicendi publicos mores imitatur.

Caeterum etsi illa dictionum castitas in huius aevi scriptoribus desideratur, quae in iis elucet, qui circa aetatem Augusteam floruerunt; multa tamen in iisdem occurrunt probanda atque etiam admiranda; multa docte, acute et commode dicta; multa demum, quae grandibus imaginibus atque altitudine sententiarum sic illustrantur, ut quacumque aetate magno cum fructu ab iis legerentur, qui diu et multum iam essent in aureis scriptoribus versati. Ad hoc vitia ipsa, quibus interdum laborant, non sine quadam voluptate notantur, quod in iis senescentis imperii vestigia veluti agnoscimus, et quod nobis suppeditant ubi iudicium utrinque exerceamus.

(1) Quintil., xii, 10, 73.
(2) Ep. ad Lucil., cxiv.

CAPVT II.

DE POESI DRAMATICA.

Tragoediae, quae Senecae nomine feruntur.

Latinas litteras in universum aestimanti mirum profecto videbitur, romanam gentem, apud quam magna scriptorum ingenia provenerunt, in tragoedia maxime claudicare. Quamvis enim quinquaginta ferme tragici latini enumerentur (1), praecipuis vero laudibus a Quintiliano ferantur L. Varii *Thyestes* et Ovidii *Medea;* longe tamen Romani infra Graecorum laudem in tragoedia substitisse dicendi sunt. Cuius quidem rei caussa non tam ex gentis ingenio, quam ex institutis et moribus potissimum est repetenda (2). Quum enim principes civitatis viros Romani in scenam traducere legibus prohiberentur, ac propterea fabularum nodos et argumenta graeco fonte derivarent, frustra in rerum externarum tractatione tragicos illos spiritus requiras, quos fatales patriae casus, aut infanda Pelopidarum flagitia Graecis suppeditarent.

Tragicae Latinorum fabulae superioris aetatis, si pauca excipias fragmenta, perierunt. Sed ecce nobis decem tragoediae (3), quae Senecae nomini addicuntur. Diu multumque disputatum est, M. Annaeo Senecae, rhe-

(1) V. Lange, Vindiciae tragoediae romanae. Lipsiae 1822, in 4°. — Tragicorum romanorum fragmenta, quae exstant, collegit Scriverius in Nomenclatore tragicorum latinorum. Lugduni Batav. 1621, vol. II, in-8°.

(2) V. Baden, De causis neglectae a Romanis tragoediae. Gottingae 1789.

(3) Hercules furens, Thyestes, Thebais sive Phoenissae, Hippolytus, Oedipus, Troades, Medea, Agamemnon, Hercules Oetaeus, Octavia.

tori (1), an Lucio filio, qui philosophi cognomento donatur (2), an M. Annaeo Lucano (3), an alii cuipiam sint tribuendae. Quamvis autem in tam diversis tamque discrepantibus doctorum hominum opinionibus (4) nihil omnino certi iam possit constitui; illorum tamen sententiam maxime probari video, qui, notata stili dissimilitudine, arbitrantur, non unum eundemque harum tragoediarum auctorem fuisse, sed a diversis argenteae aetatis scriptoribus elucubratas atque in unum corpus a librariis congestas, vulgo Senecae nomine innotuisse (5).

Senecanas tragoedias, *Octavia* excepta, ex Sophocleis atque Euripideis ductas, perperam Iulius Caesar Scaliger ultra graecarum vim atque elegantiam extollere conatur (6). Namque praeterquamquod fabulae partes parum apte inter se cohaerent; inflatum ac tumidum dicendi genus, crebrioribus sententiis et descriptionibus lasciviens; tum concitati semper affectus, vel quum mitioribus opus esset, fucatum illum nitorem pariunt, qui ex rhetorum officinis existere consuevit, quemque effingendis moribus absurdum, intelligentis iudicii homines fastidiose reiiciunt (7). Quod tamen ita nolim intelligi, quasi negem, quidpiam in hisce tragoediis posse laudari. Siquidem brevia dicta et aculeata, incitata diverbia, imaginum granditas, atque altitudo sententiarum, legentium

(1) De Seneca rhetore vide cap. VIII, § 1.
(2) De Seneca philosopho, cap. IX.
(3) M. Annaeus Lucanus fuit fratris filius Lucii Senecae philosophi, ille ipse, qui Pharsaliam cecinit, de quo vide cap. III, § 1.
(4) Vide DELRIO, Syntagma tragic. latin. — KLOTZSCH, Prolusio de Annaeo Seneca, uno tragoediarum, quae supersunt, omnium auctore. Viteberg. 1802. in-8°. — DIDEROT, *OEuvres*, tom. VIII, lib. I, § 126.
(5) SIDON. APOLLIN., Carm., IX, v. 231. — Voss., Inst. poët., lib. II, cap. 12, § 11; De poëtis lat., cap. III; De histor. lat., lib. I, cap. XXX.
(6) Poëtic., VI, 6 — Cf. TIRABOSCHIUM, *Storia della letter. ital.*, tom. II, lib. I, c. 2, § 37.
(7) H. G. PILGRAMM.. Dissert. de vitiis tragoediar., quae Senecae tribuuntur. Gottingae 1765, in-4°.

animos percellunt, et vim quandam atque admirabilitatem huiusmodi scriptionibus conciliant.

Reliquos argenteae aetatis tragicos memorat Scriverius (1). Prae caeteris autem clari fuisse videntur, Tiberio imperante, *Mamercus Aemilius Scaurus* (2) et *Pomponius Secundus*, quem Quintilianus (3) omnium tragicorum, quos vidisset, longe principem dixit; Vespasiani vero aetate *Curiatius* ille *Maternus*, cui in dialogo *De caussis corruptae eloquentiae* colloquentis partes sunt datae.

CAPVT III.

DE POESI EPICA.

§ 1.

M. Annaeus Lucanus.

M. Annaeus Lucanus, Cordubae natus in Hispania, anno urb. cond. DCCXC, patrem habuit L. Annaeum Melam, L. Senecae philosophi fratrem. A teneris unguiculis Romam translatus, clarissimos praeceptores nactus est Remium Palaemonem et Cornutum philosophum. Quum autem prima ingenii experimenta in Neronis laudibus dedisset, initio adolescentiae, patruo suffragante, quaesturam et auguratum obtinuit. Neque tamen in gratia

(1) Nomenclat. tragic. latin., vol. II, in-8°. — Cf. Heinsii dissertationem de tragoediae auctoribus. Lugduni Batav. 1611, in-8°.

(2) Hic tragoediam scripsit, cui nomen Atreus. TACIT., Ann., VI, 29. — DIO CASS., LVIII, 24. — Voss., De Poët. lat., cap. II.

(3) De inst., orat. X, 1, 98. — Cf., VIII, 3, 31. — PLIN. Epist., VII, 17. — TACIT., Annal., XII, 28. — Dialog. de caussis corr. eloq. XIII.

Imperatoris diu permansit. Namque in quinquennali certamine, in quo Nero ipse recitaverat, quum maximo plausu a cavea fuisset exceptus, Caesaris iram in se concitavit, qui, vel inter poëtas, principem sibi locum ambitiosius vindicabat. Exinde Lucanus iuvenili ardore aestuans, quod carminum suorum famam a Principe premi videret, neque verbis, neque factis adversus eum temperavit, donec in Pisonianam coniurationem nomen daret. Qua detecta, iussus venas incidere, obiit anno aetatis septimo et vicesimo (1).

Inter Lucani opera enumerantur *Saturnalia*, *Silvarum* libri x, *Satyricae fabulae*, *Epistolae*, aliaque nonnulla (2), quae temporis iniuria interciderunt. Exstant vero *Pharsaliae* libri x de bello civili inter Caesarem et Pompeium gesto. In hoc carmine hispanus poëta, potiusquam ex horatiano praecepto lectorem in medias res raperet (3), historicos secutus, ab initio rerum exorditur, et continuam narrationem ad finem usque perducit. Quare merito dictus est a poëtica ratione recessisse (4). Culpantur etiam in Lucano frequentes a proposito declinationes, turgidum scribendi genus, acumina declamatoria, et inepta rerum minimarum amplificatio (5). Laudantur e contrario acutae quaedam clarissimaeque sententiae (6), graphicae atque elegantes pugnarum, urbium et locorum descriptiones, dictio satis pura, magna ingenii vis, postremo animus ardens et concitatus, qualis iuvenem decuit, qui saevum ac potentissimum Principem proscindere non dubitavit.

(1) TACIT., Annal. XV, 49, 56, 70; XVI, 17.
(2) De scriptis Lucani deperditis consule NIC. ANTONII, Bibl., vet. Hispan., lib. I, pag. 42 et seqq.
(3) HORAT., Ep. ad Pison.; v. 148 et seqq.
(4) QUINTIL., X, 1, 91. Cf. PETRON., Satyric., CXVIII; SERV. ad libr. Aeneid., I.
(5) V. in hanc rem: ERNESTI, de elocutionis poëtarum latin. veter. luxurie. Act. Semin. reg. Lips., II, pag. 28. Cf. LA HARPE, *Réflexions sur Lucain. Mélanges littéraires*. Paris 1765.
(6) QUINTIL., loc. cit. Cf. MARTIAL., I, 61; VII, 21.

§ 2.

C. Silius Italicus.

C. Silius Italicus, romanus, ut plerique arbitrantur, ab ineunte aetate bonarum artium studiosus ad Tullii praesertim et Virgilii imitationem se contulit. Postea insignis caussarum patronus, per omnes honorum gradus ad consulatum ascendit, quo anno Nero decessit. Proconsul Asiam provinciam rexit; et novissime, ita suadentibus annis, in Campaniam secedens, ibi vitam inedia finivit annos natus quinque et septuaginta.

In Campaniae secessu, aetate iam gravis, scripsit carmine heroico *De bello punico secundo* libros VII, in quibus historicum magis egit quam poëtam. Exigua in Silio est inveniendi facultas; nec divino illo spiritu afflatur, sine quo nemo poëta bonus unquam fuit (1). Et multa quidem a Livio, Virgilio aliisque mutuatus, vermiculatum quoddam opus concinnavit, in quo superiorum vestigia facile agnoscas (2). Quapropter verissime Plinius (3) maiore eum cura quam ingenio carmina scripsisse testatus est. Laudatur tamen quod quae ingenio defuerunt, industria pensavit. Complura enim sunt in hoc poëmate, quibus illustratur historia; egregiae morum notationes, aptae descriptiones, postremo verborum et sententiarum lumina, quae magnum poëticae orationi ornatum afferre consueverunt (4).

(1) PLATO, De leg. III. — Cf. TULL., De orat., II, 46.
(2) V. CLEMENT, *Essai de critique sur la littérature anc. et mod.* Amsterd. 1775, in-8°. — ERNESTI, Disquisitio de carmine siliano (in Silii edit., tom. I).
(3) Ep., III, 7.
(4) MARTIAL., Epigr., IV, 14; 64; VII, 63.

§ 3.

C. Valerius Flaccus.

De *Caio Valerio Flacco* (1) pauca omnino litteris sunt prodita. Aiunt, Patavii natum floruisse sub Vespasiano: ibidem procul a publicis negotiis in re angusta vitam egisse, litterarum studiis unice intentam, et tandem integra aetate obiisse, imperante Domitiano, anno post Christum natum octavo et nonagesimo.

Scripsit *Argonauticon* libros VIII, quorum postremus mutilus ad nos pervenit (2). In hoc poëmate vestigiis ingressus Apollonii Rhodii (3), argonautarum expeditionem sic persequitur, ut complures fabulas, quas poëta alexandrinus tantummodo delibavit, noster fusius narret ac lautius exornet. Ad dicendi genus quod attinet, Virgilium secutus, ad illius vim et elegantiam proxime accessit. Quare etsi in *Argonauticis* non omnia nitent, et praesertim insolentes interdum locutiones quandam quasi noctem rebus offundunt; plerique tamen Valerio Flacco primas in epico carmine post Virgilium deferunt (4). Quintilianus (5) autem multum in eius morte romanas litteras amisisse planissime confirmavit.

(1) Valerius hic Flaccus, cognomento **Setinus Balbus** dictus est, propterea quod ex nonnullorum sententia natus esset *Setiae* in Campaniae urbe, unde adolescentulus Patavium venit. V. Ant. Nodari, *Intorno a C. Valerio Flacco padovano, autore del poema intitolato*: L'Argonautica, *Memorie, ecc., nei Nuovi Saggi della imp. real Accad. di Padova*. tom. IV. pag. 1782.

(2) Sunt qui putent, poëtam morte praeventum, octavum librum absolvere non potuisse. V. Scalig., Poët., lib. VI.

(3) Exstant hodieque Apollonii Rhodii Ἀργοναυτικὰ in libros V distincta. — Ex Latinis, ante Flaccum, **Argonautica** scripserat Varro, quae temporis iniuria perierunt.

(4) Weichert, Epist. crit., De C. Valerii Flacci Argonautic. ps iae 1812.

(5) De inst. orat., X, 1, 90.

§ 4.

P. Papinius Statius.

P. Papinius Statius, Neapoli ortus, patris disciplina usus est, viri optimarum artium studiis cum paucis eruditi. Deinde Romam profectus, quum ingenio maxime valeret, atque elegantes ex tempore versus funderet, Domitiani, cui maxime adulabatur, sibi gratiam conciliavit. Verum haud ita multo post aulae et luxuriae romanae pertaesus, in patriam rediit, ibique diem obiit supremum anno christiano sexto et nonagesimo.

Papinii Statii leguntur hodieque: 1° *Thebaidos* libri XII, in quibus bellum cecinit, quod Argivi ad Thebas gesserunt; 2° *Achilleidos* libri II (1) de rebus ab Achille gestis ante bellum troianum; 3° *Silvarum* libri V, in quos diversi argumenti carmina congessit (2), diverso etiam metro conscripta (3). In hisce operibus generatim luxurians poëtae ingenium, et tumorem quemdam carpunt critici; multa etiam audacius quam par sit dicta. Quibus tamen vitiis egregiae virtutes comitantur. Noster enim, quum magni spiritus esset poëta, et pleraque grandiori ore pronuntiaret, maiestatem quandam carminibus suis conciliavit. Caeterum a plerisque Statii *Silvae* potissimum laudantur. Quum enim in *Thebaide* et *Achilleide* ad cyclicos poëtas (4) atque ad Virgilium respiciens,

(1) Ex communi criticorum sententia complures huiusce poëmatis libri desiderantur.

(2) Vide Statii epistolam, libro Silvarum quarto praepositam.

(3) Praeter carmina De bello germanico et dacico Domitiani, tragoedias etiam condidit Statius, quarum unam, *Agaven*, memorat IUVEN., Sat., VII, 87. Cf. THEBAID., III, 190; IV, 565; XI, 318.

(4) Poëtae κυκλικοὶ a Graecis fuerunt appellati, qui post Homerum vetustissimos mythos omnes carminibus suis complecterentur usque ad exitum belli troiani. Ex his autem Statius Antimachum praesertim est secutus, qui Thebaidem etiam condiderat, a Plutarcho (V. vitam Timoleont.) et Quinti-

cum propositis sibi exemplaribus de praestantia contenderet, in sui calumniam incidit (1). Quo factum est, ut nimis elaborata, non sine molestia, sectari videretur. E contrario in *Silvis*, quas, calorem et impetum secutus, ex tempore scriberet, omnino suus et magis nativus apparuit (2).

Poëtarum heroicorum argenteae aetatis agmen claudit *P. Statius*. Namque *Saleii Bassi*, quem Vespasiani aetas tulit egregium epicum poëtam (3), nunc carmina penitus desiderantur (4). Quod idem dicendum de *Rabirio* ac *Pedone Albinovano*, quos non indignos cognitione appellat Quintilianus (5).

CAPVT IV.

DE SATYRA.

§ 1.

Aulus Persius Flaccus.

Ad satyram scribendam duo praesertim post Horatium animum adiunxerunt, Aulus Persius Flaccus et Decimus Iunius Iuvenalis. Et *Persius* quidem equestri genere natus Volaterris in Hetruria, anno urb. cond. DCCLXXXVI, adolescentulus Romam venit; ibique Remium Palaemo-

liano (x, 1, 53) laudatam. De poëtis cyclicis vide CASAUBONI ad Athen., VII, 4; Dissertat. de Cyclo Epico; DODWELL, De Cyclo, p. 802; HEYNE in Excurs., I ad Virgil. Aeneid., II; IACOBS. in Praef. ad Tzetz., p. 20 et seqq.

(1) Quanta cura Thebaidos praesertim libros concinnaverit Statius, facile colligas ex carmine quinto, libri tertii Silvarum, quod ad Claudiam uxorem scripsit.

(2) V. HAND, Praefat. ad Statium. tom. I, p. XI, XII. — ERNESTI, Acta Semin. reg. Lips., II, pp. 99, 142. — I. CAES. SCALIG., poët., VI, 6, pp, 841, 842.

(3) Dialog. de causs. corr. eloq., cap. V et IX. QUINTIL., X, 1, 90.

(4) Nonnulli, inter quos Wernsdorfius (in Poëtis lat. min., tom. IV, pag. 43 et seqq.), Saleio Basso tribuunt carmen ad Pisonem, quod adhuc exstat.

(5) Loc. cit. — Rabirii etiam meminerunt OVID., Pont., IV,

nem, Virginium Flaccum, postremo Annaeum Cornutum philosophum audivit, a quo austera stoicorum placita libens arripuit. Egregiam corporis formam et verecundiam virginalem, quam erat a natura sortitus, summa vitae innocentia et sanctissimis moribus cumulavit. Quumque vix tricesimum aetatis annum esset ingressus, vitio stomachi decessit, relictis *satyris sex* (1), quibus acerrime aetatis suae vitia insectatur. Nimirum quum esset noster ab adolescentia totus ad severitatem compositus, et gravissima stoicorum disciplina innutritus (2), in satyris suis rarius indulsit salibus, ac generosa quadam bile exardescens, perditos hominum mores acerbius perstrinxit. Et, qui iuvenum mos esse solet, ita se pugnacem in scribendo ac vehementem praestitit, ut vel Neronem ipsum peteret, qui rerum omnium summam obtinebat.

Persii stilus grandis est, audacioribus translationibus frequens, concisus, durior interdum atque obscurus. Quae quidem obscuritas non tam metui neronianae dominationis tribuenda, uti falso nonnulli existimarunt, quam scribentis ingenio, et reconditae abstrusaeque eruditioni (3).

§ 2.

Decimus Iunius Iuvenalis.

Decimus Iunius Iuvenalis, Aquini ortus in oppido Volscorum, adolescentia in bonis artibus transacta, ad me-

16, 5. et Senec., De benef., vI. 3. Voss. autem (De hist. lat. 1, 21) arbitratur, Rabirium bellum actiacum descripsisse inter Octavianum Augustum et M. Antonium triumvirum. Wernsdorf., op. cit., tom. III, pag. 19 et seq. Pedoni Albinovano Theseida tribuit, quae et ipsa intercidit. V. voss. De poët. lat., cap. III.

(1) Harum satyrarum argumenta habes, lector, in versu insequenti:

Vates, vota, ignavus, princeps, liber, avarus.

(2) Nisard, *Études, etc.*, I, p. 236, 242.

(3) Baustadter, De A. Persii satyris. Neuburg, 1828, in-4°. — Daunou (*Journal des savants*, 1836, p. 40).

diam ferme aetatem declamavit, et serius omnino ad satyras scribendas se contulit. Memoriae proditum est, Iuvenalem iam octogenarium ob exagitatum in satyra septima Paridem pantomimum, Hadriano unice dilectum, per speciem honoris urbe fuisse summotum, atque ad praefecturam cohortis missum in extremos Aegypti fines, ibi taedio vitam finiisse. Verum hanc opinionem, quae diutius eruditissimis hominibus arrisit, memoria nostra firmis argumentis Franckius (1) explosit. Quare hoc unum certo constat, Iuvenalem Domitiano et Traiano imperantibus vixisse; et conscriptis *satyris sexdecim* (2), exacta aetate occidisse.

Quum in corruptissima civitate viveret Iuvenalis, Horatii urbanitate et facetiis ablegatis, rigidi censoris personam sustinet in satyris, atque in vitia aetatis suae indignabundus invehitur. Qua in re etsi ad Persii rationem accedere videtur, hoc tamen discriminis inter volaterranum et aquinatem poëtam intercedit, quod ille tamquam homo de schola, telis ex stoicorum doctrina potissimum depromtis, acrius et pugnacius instat; hic diuturno rerum usu pleniorem humanae naturae cognitionem nactus, vel quum declamatorio quodam more insurgit, illa utitur argumentationis forma, quae ad uniuscuiusque captum magis est accommodata.

Est Iuvenali ornatum scribendi genus, vehementibus figuris et tropis abundans longius petitis, saepe etiam luxurians et tumidum. Ipsius ioci eruditi, ingeniosi, at studiosius interdum quaesiti. Versus numerosi, verborum collocatio suavis (3), iuncturae molles (4).

(1) Vide in hanc rem I. VAL. FRANCKII opera, quae inscribuntur: Examen criticum D. Iunii Iuvenalis vitae. Lipsiae 1820, in-8°. — De vita D. Iunii Iuvenalis quaestio altera. Dorp. 1827, in-fol.

(2) Ultima ex hisce satyris utrum genuina sit an supposita dubitant critici.

(3) I. CAES. SCALIG., Poët., VI, 6, 7; VII, 98.

(4) In plerisque Persii et Iuvenalis editionibus legitur satyra **Sulpiciae**, matronae romanae, qua in Domitiani tempora

§ 3.

Titus Petronius Arbiter.

A Persio et Iuvenale recedens, varronianae satyrae (1) non dissimilem scripsit *Petronius Arbiter*, massiliensis, equestri genere natus. Hic proconsul, primum Bithyniae, et mox consul vigentem se ac parem negotiis ostendit. Dein revolutus ad vitia, inter paucos familiarium Neroni adsumptus est elegantiae arbiter (2). Tandem vero, quum invidia Tigellini, principis gratia excidisset, sectis venis vitam finivit.

Exstat Petronii *Satyricon*, liber poëtica et prosa oratione conscriptus, sed mutilus et detruncatus, in quo sui temporis probra, et Neronis praesertim flagitia sub nominibus exoletorum feminarumque notavit. Et, nisi castiores aures rerum obscenitate offenderentur, nihil fortasse venustius esset hac Petronii opella, in qua, aptis omnino verbis multoque acumine, hominum mores et ingenia describuntur, eaque dictionis elegantia nitet, quam in reliquis argenteae aetatis scriptoribus frustra requiras (3).

invehitur. Nobile huiusce mulieris ingenium fidemque in maritum laudat Martialis. Epigr., xII, 35, 38. — De reliquis poëtis satyricis, quorum opera interciderunt, V. VERNSDORF., Poët. lat. min., tom. III. « De Poëtis lat. satyr., » p. XV. — RUPERTI, Prolegom. ad Iuven., tom. I, p. LXX.

(1) Varronianae satyrae specimen habes etiam in L. Annaei Senecae scriptiuncula mordacissima, quae inscribitur ἀποκολοκύντωσις sive Ludus in mortem imperatoris Claudii. — V. L. A. SENEC., ἀποκολ., sive Lud. in mort. cl. Caesaris a Fr. Eugenio Guasco illustr., Vercellis 1787, in-4°.

(2) TACIT., Annal., XVI, 18 et seqq. — Sunt qui ita existiment, Petronium satyricum, eundem non esse, de quo hic disserit Tacitus, eiusque aetatem ad principatum Gallieni vel Antoninorum reiiciant. Sed CAT. IANNELLIUS in Dissert. III ad Perot. cod. ms. Neap., et GASPAR ORELLIUS in Collect. inscript., n° 1175, rem expediunt, et aptis argumentis confirmant, Petronium hunc nostrum poëtam sub Claudio et Nerone floruisse.

(3) V. Huius hist. lib. IV, c. 7, not. 2.

Caeterum si quem forte iuvet tres praecipuos satyrarum conditores, qui apud Romanos floruerunt, uno aut altero verbo sic depingere, ut apte inter se discriminentur, haud absurdum erit dicere, Horatium *ridere*, Persium *conviciari*, Iuvenalem *declamare*. Priorem *aulicum* virum appellaveris, alterum *scholasticum*, tertium *forensem* (1).

CAPVT V.

DE FABULA AESOPICA.

Phaedrus.

Ad satyricos poëtas accedit *Phaedrus*, qui fabularum involucris improborum vitia ridet, atque unumquemque sui admonet officii. Hic natione Thrax, quo anno, quibus parentibus sit ortus, et quo demum casu in Italiam venerit, non constat. Hoc unum litteris proditum est, adolescentulum in Romanorum servitutem redactum, mox ab Augusto fuisse manumissum; et, Tiberio imperante, Seiano invisum maximam aliquam calamitatem pertulisse (2).

Exstant Phaedri *Fabularum* libri v, Eütycho, Particuloni et Phileto amicis inscripti; in quibus Aesopum secutus, complura morum et civilis prudentiae documenta passim inspersit (3). Hoc nimirum fieri videmus, ut qua tempestate hominibus fraudi esset, quae animo sentiant libero ore proferre, ad illa scriptionum genera

(1) Horum trium virtutes hisce versiculis inter se contulit Capellius:

Acrior est Aulus, florentior est Iuvenalis,
Plus Venusina sapit seria musa iocis.

(2) Cf. Prolog. fabularum libri III.

(3) His quinque fabularum libris accedunt fabulae novae duae et triginta, quas a Cataldo Iannellio primum editas Neapoli anno huius saeculi undecimo, Angelus Maius vir cl. ex Codice Vaticano nuperrime redintegravit.

se convertant, in quibus affectus proprios quibusdam quasi velis obtendant. Itaque noster ex graeco fonte illas praesertim fabulas derivavit, quibus per ambages Seiani facinora et saevum Tiberii dominatum carperet. Quas quidem stilo tenui sed eleganti, facili et puro sic adornavit, ut Terentii nitorem et gratam simplicitatem unus omnium retulerit. Equidem miror, has Phaedri virtutes tam parvi ab aequalibus habitas fuisse, ut nemo ex veteribus, praeter Martialem et Avianum, illius fabulas memoraret; Seneca (1) vero Aesopeos logos, intentatum adhuc romanis ingeniis opus diceret. Sed posteri meritam Threicio poëtae laudem non inviderunt (2). Quum enim primum, exeunte saeculo post Christum natum sextodecimo, Phaedri fabulae a Petro Pithoeo fuerunt vulgatae Augustoduni Tricassium, ingeniosi et intelligentes viri summam in eo stili facilitatem et puritatem laudarunt; magnopere gavisi, quod politissimus linguae latinae auctor post diuturnam oblivionem quasi revivisceret.

CAPVT VI.

DE EPIGRAMMATE.

Marcus Valerius Martialis.

Non minus quam fabulae Aesopeae satyram redolent epigrammata (3), in quibus excelluit *M. Valerius Martialis*, Bilbili natus in Celtiberia. Hic, quum tertium ferme et vicesimum aetatis annum agens Romam venisset, Nerone imperante, seque mox ad epigrammata scri-

(1) Consolat. ad Polyb., XVII.
(2) Eruditas in Phaedrum disputationes evulgarunt I. G. S. Schwabius et Fr I. Desbillionius, quas vide in Taurinensi Phaedri editione an. MDCCCXXXIV. Cf. CHRIST., Prolusio de Phaedro eiusque fabul. Lips. 1746.
(3) V TH. G. GROKE, De epigrammatis natura denuo constituenda. Berolini 1826, in-8°.

benda contulisset, urbanitate sua omnium bonorum studia sibi facile conciliavit. Quin et apud Domitianum ipsum gratiam iniit, a quo equestri dignitate, tribunatu honorario et iure trium liberorum auctus fuit. Pauper tamen, aetate provecta, in patriam rediit (1); ibique, provincialis solitudinis et municipalis invidiae pertaesus (2), decessit.

Scripsit *Epigrammatum* libros XIV, qui etiamnunc supersunt. His praemittitur libellus *De spectaculis*, in quo complura leguntur, quae a Martialis ingenio videntur abhorrere. Huius carmina hominem produnt ingeniosum, acutum, quique plurimum in scribendo et salis haberet et fellis, nec candoris minus (3). Summa etiam dictionis elegantia et numerosis versibus commendantur; ut non immerito, post Catullum, Martialis epigrammaticorum poëtarum princeps feratur. Si cui vero libeat utriusque epigrammata inter se conferre, verissime dixerit, Catullum urbano quodam lepore, Martialem acumine, in clausulis praesertim praestare (4). Caeterum scurrilia multa et obscena, quae apud hispanum poëtam occurrunt, temporibus potius quam scribentis ingenio tribuenda (5).

Complures alii ex veteribus Romanis epigrammata panxerunt, quorum pleraque desiderantur. Quae extabant, in unum corpus congessit saeculo superiore (6) Burmannus, nuperrime vero Henricus Meyerus (7), turicensis, vir, hoc etiam nomine, de litteris latinis optime meritus.

(1) PLIN., Ep., III, 21.
(2) V. MARTIAL., Praefat. lib. XII epigramm.
(3) PLIN., loc. cit.
(4) V. VAVASSOR, De Ludicr. dict.; II, 6, pag. 238.
(5) V. MARTIAL., Epigr. XII, 43.
(6) Amstelodami 1759, 1775.
(7) Anthologia veterum latinorum epigrammatum et poëmatum. Editionem burmannianam digessit et auxit Henricus Meyerus turicensis. Lipsiae 1835, vol. II, in-8°.

CAPVT VII.

DE HISTORIA.

Quemadmodum poësis, sic historia quoque vices temporum perpessa, a pristinis virtutibus paullatim deflexit. Inter praecipuas vero senescentis historiae caussas memorat Tacitus (1) *inscitiam reipublicae ut alienae;* quum ad eam, sub unius dominatu, nemini iam accedere liceret; tum *libidinem adsentandi*, qua generosi spiritus viri a scribendo deterrerentur; postremo *odium adversus dominantes*, quo fiebat ut Caesares, dum viverent falso laudati, postquam occiderant, sine modo modestiaque vituperarentur. Ad haec quis tam infensis virtuti temporibus, virtutem investigare, eamque in lucem proferre ausus esset, quum omne crimen etiam paucorum simpliciumque verborum pro capitali esset acceptum (2)? quum accusaretur Cremutius Cordus, quod editis annalibus, laudatoqne M. Bruto, C. Cassium *Romanorum ultimum* dixisset (3)? quum saevus princeps (4) T. Livii historiam ex omnibus bibliothecis amoveri iuberet? quum Titi Labieni et Cassii Severi scripta senatusconsultis abolerentur (5)?

Nec praetermittenda quae habet idem Tacitus in libro *Annalium* quarto (6), ubi queritur quod in arcto sibi et inglorius esset labor; quum multo minus illustria sibi ad narrandum occurrerent, quam quae a vetustioribus historicis essent relata. Quippe apud illos ingentia bella, expugnationes urbium, fusi captique reges, discordiae consulum adversus tribunos, plebis et optimatium cer-

(1) Histor., I, 1.
(2) SVET., Tiber., LXI.
(3) Id., loc. cit. — TACIT., Annal., IV, 34. 35. — SENEC., Consolat. ad Marciam, XXII.
(4) SVET., Callig., XVI.
(5) Id., lib., XXXIV.
(6) Cap. 32 et seqq.

tamina legentium animos magis tenebant, quam in annalibus suis saeva principum iussa, continuae accusationes, fallaces amicitiae, pernicies innocentium aliaque id genus, quae perpetua rerum similitudine satietatem afferre consueverunt (1).

§ 1.

L. Annaeus Florus.

Sequioribus romanae historiae scriptoribus adnumeratur *L. Annaeus Florus;* quamquam de aetate ad quam potissimum pertineat a multis ambigi video, quorum alii Augusti, alii Traiani, pars etiam Hadriani aequalem ferunt (2). Hic romanam historiam ab urbe condita ad imperatorem Augustum quatuor libris (3) ita complexus est, ut res gestas a principe terrarum populo in brevi quasi tabella conspicias (4). De germano eius nomine quum varie admodum disputatum sit a Iusto Lipsio, a Pontano, Vossio, Dukero, Fabricio aliisque (5), nihil attinet dicere. Domo autem hispanum fuisse, et fortasse ex Senecarum gente, fere inter omnes convenit. Et sane hispanum arguunt inflatum dicendi genus, et acumina illa, quibus identidem narrationem suam sic inspersit, ut Graevius, vir eruditissimus, affirmare non dubitaverit, Florum in historico opere, poëtico aestu abreptum, quan-

(1) V. A Mazure, *Tableau de l'empire romain précédé d'un essai littéraire sur les historiens de l'empire.* Paris 1838, in-8°.
(2) V. Florum in Prol. circa fin. — Saxii, Onomast., I, p 291 et 587. — Fr. Nic. Titz, De epit. rerum roman., quae sub nomine L. Annaei, sive Flori, sive Senecae fertur, aetate probabilissima, etc. Lipsiae 1804, in-8°. — Grosseau, De Flori qua vixerit aetate. Quedlinb. 1837, in-4°.
(3) L. Ann. Flori Epitome rerum romanorum.
(4) Falluntur siqui putant, Florum in historia sua Livii epitomen concinnare voluisse. Crebro enim a Livio recedit. Nec facile dixerim, idemne an alius sit, qui singulorum fere Livii librorum argumenta conscripsit, quae adhuc exstant.
(5) Voss., De historicis lat., I, 30. — Titz., op. cit.

doque delirasse. Quae quamquam acerbius scripta videntur, non tamen sine causa. Illud enim verissime dictum est, romanas litteras ab hispanis primum scriptoribus fuisse vitiatas. Inter quos Martialis praesertim, uterque Seneca, Lucanus et Florus hic noster sunt recensendi. Quapropter mihi recte de Floro iudicare videntur, qui aiunt, scripsisse illum diserta quidem et arguta dictione, sed quae interdum poëtae, interdum declamatori convenientior sit quam historico (1); ita solemne ei sententias acumine claudere, et splendoris magis quam veritatis rationem habere.

Ad interiores autem floriani operis partes quod spectat, nonnulla etiam a criticis passim reprehenduntur: praesertim vero quod noster temporum et locorum notationem negligentius est persecutus, neque facta dictis exaequavit. Namque nimius interdum in Romanorum virtute extollenda, hostium gloriam et res gestas satis amplas et magnificas obscurat. Quae tamen vitia magnis sunt emendata virtutibus. Quum enim complura eleganter, composite atque ingeniose in hac epitome sint conscripta; tum prudentissimus historicus dicendus est noster, quum seditionum aut immutatae reipublicae caussas aperit. Praeterea vir plane singularis cuilibet videbitur consideranti, quam sollerter minutissima quaeque aspernatus, eaque tantum notando, quae memoria potissimum digna viderentur, ieiunitatem pariter atque obscuritatem effugerit in opere tam compendioso, quod ad septingentos et amplius annos pertinet.

§ 2.

Caius Velleius Paterculus.

C. Velleius Paterculus, Aeclani natus in Hirpinis (2), anno urbis conditae DCCXXXV, fuit tum paterno, tum

(1) V. BARTH., Adversar., LX, 7.
(2) V. GUARIN., *Ricerche di Eclano*, pp. 77, 93.

materno genere clarus (1). Qui postquam ad altiores militiae gradus provectus, stipendia fecisset in Thracia, in Macedonia et Germania (2), Tiberio imperante, quaestoris et praetoris munere functus est. Tandem vero ob Seiani amicitiam in suspicionem coniurationis vocatus, quinquagesimo ferme aetatis anno morte poenas dedit.

Exaravit *Historiae romanae* libros II, quorum pars interiit, maximeque libri primi initium (3), et finis secundi. Liber prior res gestas multarum gentium breviter perstringit, quae ante Romam conditam floruerunt; posterior historiam romanam in priore inchoatam, ab urbis exordio prosequitur usque ad Liviae, Tiberii matris, excessum.

Laudatur Velleius, quod res romanas vel ab ultima antiquitate repetens, brevi et aperta narratione complexus sit; et praecipue quod hominum mores et ingenia sollerter adeo depinxerit. Qua in re non minoris est habitus quam Sallustius, ad cuius imitationem se totum composuerat. Eius dictio elegans est, suavis et plane romana; stilus tamen floridior, qui oratoriam potius quam historicam saepe referat rationem. Ad haec festivae acutaeque sententiae studiosius frequentatae. Sed hoc potissimum Velleius reprehenditur, quod in posteriore operis parte se ad humilem Tiberii et Seiani adulationem demiserit (4). Si enim ei vera scribere non licebat, falsa certe non debuerat.

§ 3.

Valerius Maximus.

Quemadmodum adulandi studio, sic aetate par Velleio

(1) VELL. PATERC., II, 16.
(2) VELL. PATERC., II, 101, 104.
(3) Libri primi initium, quale nunc exstat, nobis exhibet Pyliorum exercitum, qui redux ab excidio troiano, quum, disiectis tempestate navibus, Nestorem ducem amisisset, Metapontum condidit in sinu Tarentino.
(4) De hac macula, quae in Velleii nomine insedit, vide C. MORGENSTER in Comment. crit. de fide histor. Vell. Pat., Danzig. 1798.

Paterculo fuit *Valerius Maximus*, qui postquam in Asia cum Sexto Pompeio militasset (1), Romae privatus vixit, ubi erat patricio genere natus. Extremis Tiberii temporibus, post Seianum exstinctum, libros IX evulgavit *Factorum dictorumque memorabilium*, quibus Romanorum atque exterarum gentium res continentur, notatu maxime dignae. Haec autem facta dictaque ex variis scriptoribus decerpta, in certa quaedam genera sic digessit noster, ut omnis exempli documenta lectoribus suppeditaret. Culpandus tamen, quod ineptus interdum verborum et sententiarum auceps, a nativa narrantis simplicitate discedit; animadversiones et praecepta ad satietatem usque oggerit, et domui Augustae foedissime adsentatur. Huc accedit dicendi ratio discolor, tumida, declamatoria, quaeque a Tiberii aetate longissime absit (2).

§ 4.

Caius Cornelius Tacitus.

Omnium historicorum, qui post Augustum floruerunt, longe princeps habetur *C. Cornelius Tacitus*, eques romanus, quem alii extremis Tiberii Claudii temporibus, alii vero initio imperii neroniani ortum ferunt. Postquam in castrensi et forensi opera adolescentiam consumsisset, ad magistratus capessendos se contulit. Ipse autem testatur (3), dignitatem suam a Vespasiano inchoatam, a Tito auctam, a Domitiano longius fuisse provectam, ut tandem, Traiano imperante, consulatum obtineret. Quo anno decesserit non liquet; communis tamen doctorum opinio fert, eum usque ad Hadrianum vixisse.

Thucydidem potissimum ex Graecis, Sallustium ex

(1) VALER. MAX., Factor. dictor. memor., II, 6; IV, 7.
(2) V. MOLLER, Diss. de Val. Max. Altorf. 1684.
(3) Hist., I, 1.

Latinis sibi Tacitus imitandum proposuit. Praecipua vero eius opera sunt *Historiae* et *Annales*. Historiarum libros v primo exaravit ab excessu Neronis ad obitum Domitiani; ex quibus quatuor libri priores tantummodo exstant, et dimidia pars quinti. Postea *Annalium* libros xviII, qui temporis spatium complectuntur, quod inter Augusti et Neronis mortem intercessit. At desiderantur ex his libri septem; quintus videlicet, septimus, octavus, nonus, decimus et duo postremi (1). Praeterea scripsit libellum *De situ, moribus et populis Germaniae*, et vitam *Cn. Iulii Agricolae* (2).

In hisce operibus Tacitus effigiem animi sui graphice expressit. Quum videlicet acerrimo ingenio valeret, ac vehementissimo odio ferretur in tyrannos, qui ea tempestate imperium romanum labefactabant, vividis adeo coloribus saevas imperantium artes depinxit, atque in vitia aetatis suae aspere invectus est. Hinc acerbitas illa, quae in Tacito dominatur; hinc altitudo sententiarum, hinc crebrae reprehensiones et querimoniae, quibus bilem suam quodammodo effundit, quaeque tragicum, pene dixerim, colorem illius operibus inducunt; hinc demum genus illud dicendi nervosum, pressum, argutum, sententiosum, quo fortis magnique animi lectores potissimum tenentur (3).

Tacitum, utpote gravissimum scriptorem, et civilis prudentiae praeclarum in primis (4), merito laudant

(1) De caussa, ob quam Tacitus partem operis sui Annalium, partem vero nomine Historiarum donaverit, multi multa scripserunt. Nobis probabilior videtur hac de re A. Gellii (v. 18) sententia testantis, Annales appellari earum rerum narrationem, quas scriptor non vidit; historiam vero narrationem illarum, quibus scriptor, ipse interfuit. Et revera historia dicta est a graeco verbo ἱστορέω quod est visendo noscere, inspicere. Cf. Tull., De orat., II, 12.

(2) Inter Taciti opera quae interciderunt, enumerandae sunt complures orationes, quae a Plinio iuniore passim laudantur. V. Plin., Ep., II, 1; II, 11; VII, 20.

(3) J. Aen. Wernicke, De elocutione Taciti. Thov. 1829, in-4°.

(4) V. Gordon, Disputationes hist. et polit. super Tacit., Am-

concinnatam (1). Quum autem in tanta opinionum discrepantia nihil certi hac de re possit afferri; probabilior tamen illorum sententia videtur, qui arbitrantur, historicum hunc nostrum, Claudio aut Vespasiano imperantibus, vixisse (2).

Exaravit *De rebus gestis Alexandri Magni* libros x (3), in quibus non tam historici, quam oratoris partes egit; ut milesiam potius fabulam, quam germanam historiam condidisse videatur. Quod quidem testantur inanes excursus, creberrimae descriptiones, declamatoriae conciones et nimium studium in Alexandri virtutibus extollendis; postremo stilus floridus, ornatus, frequentibus acutisque sententiis distinctus, et nimiis interdum translationibus vitiosus (4).

§ 7.

Iulius Obsequens.

Incertae etiam aetatis scriptor vulgo habetur *Iulius Obsequens;* cuius tamen castae et sincerae locutiones, aevum Augusteum redolentes, suadent ne longius a Traiani temporibus removeatur. Exstant reliquiae ipsius libelli *De prodigiis* (5), hoc nomine praesertim laudandae, quod certas quasdam exhibent verborum for-

(1) Guid. Patinus, Epist., xxvii.
(2) Iustus Lipsius, Brissonius, Ian. Rutgersius (lectiones variae), Vossius, aliique complures.
(3) Libri duo priores et pars quaedam decimi, temporis iniuria perierunt. Quae omnia eleganter, more suo, supplevit Ioannes Freinshemius.
(4) De Q. Curtii aetate, vitae conditione, ingenio et scriptis docte disseruit Frid. Schmieder in libro qui inscribitur: Commentarius perpetuus in Q. Curtii Rufi de rebus gestis Alexandri M. libros. Gottingae 1804, in-8°. — Cf. Cleric., Ars critic., P. iii, sect. 3, cap. 1, § 4. — I. I. Sartorii, Curtius Rufus a quorund. reprehension. defensus. Erlang 1773-74, in-4°. — I. H. Ernesti, Usurpata a Curtio in particulis latinitas. Lips. 1719, in-8°.
(5) In hoc fragmento ea prodigia narrantur, quae ab anno urbis conditae clxiii ad Augustum evenerunt.

mulas averruncandis prodigiis procurandisque religionibus, ex augurali disciplina et vetustissimis pontificum libris desumtas.

Historicis, quos hactenus memoravimus, adiungendi sunt *Aufidius Bassus* (1) et *Servilius Nonianus* (2), qui, Vespasiano imperante, claruerunt, et imperator ipse *Traianus*, qui historiam condidit expeditionis adversus Dacos susceptae (3). Sed horum opera temporis iniuria desiderantur. Caeterum ex iis, quae passim dicta sunt de historicis, quorum monumenta adhuc supersunt, iam illud pronum est colligere, historiam post Augustum, praeterquam a Tacito et Svetonio, apparatiore stilo et oratorie magis quam vere tractari coeptam fuisse. Quum enim huiusce aetatis historici superiorum facundiam nequirent exaequare, alteram illam vitiosam et asiaticam scribendi rationem sic tenuerunt, ut in ficto argumento ingenium periclitari, non res narrare viderentur (4).

CAPVT VIII.

DE ELOQUENTIA.

Statim post M. Tullii Ciceronis aetatem adeo immutata eloquentiae facies erat, ut pristinam elegantiam et quasi sanitatem iam perdidisse videretur. Cuius quidem rei caussas plerique memorant communicatam cum victis gentibus civitatem, periculosissima virtuti tempora, exstinctam libertatem et immanium tyrannorum dominatum, sub quibus nulla iam orationis dignitas esse posset. Unde tamen perspicitur, cur eloquentia una cum

(1) Quintil., x, 1, 103. — Plin., Ep. iii, 5, 6. — Dialog. de causs. corr. eloq., xxx.
(2) Quintil., x, 1, 102. — Tacit., Annal., xiv, 19. — Plin., Ep. I, 15, 3. — Dialog. de causs. corr. eloq., loc. cit.
(3) Huius historiae fragmentum vide apud Priscian., lib. vi.
(4) Boucheron. in Praefat. ad Quintil. declamat.; edit. Taurin.; an. mdcccxxv.

reliquis bonis artibus paullatim Romae interierit, non vero cur eam formam acceperit, quam subinde habuit, quaeque adeo a perversa eiusdem tradendae ratione mihi videtur repetenda. Nimirum a foro et populari iactatione ad umbratiles exercitationes traducta (1), omnes omnino spiritus amisit. Ut autem apud Graecos, immutata iam Athenarum civitate, iidem sophistae, qui in expoliendo sermone Isocrati praeiverant, ad artis subtilitates se contulerunt; sic Romae in illa fori vastitate, siqui dicendi studium profiterentur, non antiquos iam aemulari, sed in eorum scriptis commentandis omnem industriam ponere coeperunt. Hinc illud rhetorum genus profluxit, in quibus studium et acumen videas, naturam desideres, extenuata veluti corpora, quae iuveniles artus velint imitari. Praeterea quae postrema essent in arte, prima haberi coepta sunt, et oratores, neglecta omni utilitate, aurium voluptati unice studebant. Id vero quantum eloquentiae offecerit, haud multis opus est demonstrare. Quum enim duae admodum partes oratoris sint, et vincendi et delectandi, nemo non videt, principem illam et pugnaciorem tanti esse, ut si desit, ne eloquentia quidem possit intelligi. Quare praestantissimorum eloquentia a declamatoribus foede fuit corrupta, sive quod a rebus civilibus remoti in fictis argumentis consenescerent, sive quod delectandi caussa per florida poëtarum loca licentius excurrerent. Ac vix dici potest, quam multos falsa duarum artium similitudo deceperit. Quid autem magis distat, quam poëta ab oratore? Quum ille admirabilitatem faciat, hic fidem; ille vel alienam personam imitando, ab ipso scribendi artificio laudem quaerat; hic optimus habeatur, si id penitus dissimulaverit. Unde iam patet, quod in altero virtus sit, id alteri vitio esse tribuendum, praecipue si nescio quid depictum et procul quaesitum nimiam orationis curam prodiderit.

At illius aetatis oratores nihil iam pensi habentes,

(1) V. IUVEN., Sat. VII, 150-177.

floridum stilum usurpabant, ubi pro arbitrio lascivirent. Quod praesertim recitationibus (1) acceptum est referendum, quibus rhetores circumstantium plausus ambitiose captarent. Ut enim eloquentiae moderatrix auditorum sapientia est; sic ubi haec desit, ad ineptias illam delabi necesse est, ac splendida vitia pro virtutibus laudari. Sed nemo melius recitationum fastum expressit, quam Petronius Arbiter in ipso operis (2) initio. Ibi quum multa, festive descripta leguntur, tum vero placet hominis indignatio, qui, auditis rhetoribus, negat fieri posse, ut talibus magistris eloquentia reviviscat; in quorum scholis ne imbellis quidem dictionis vitia emendarentur, et poëticus furor et copia mirum in modum cum sententiarum vanitate pugnarent (3).

§ 1.

Marcus Annaeus Seneca.

Haec eloquentiae vitia, quae egregium magistrum meum secutus (4) hactenus commemoravi, in declamationibus occurrunt *M. Annaei Senecae*, qui agnomine *rhetor* seu *declamator* fuit appellatus. Hic equestri genere natus Cordubae in Hispania, Romam venit, Augusto imperante, ibique dicendi artem professus est. Tres liberos ex Helvia coniuge suscepit, *Lucium Annaeum Sene-*

(1) De veterum recitationibus videsis PLIN., Ep. II, 14. — QUINTIL., IV, 2; X, 1. — Dialog. de causs. corr. eloq., IX. — PERSII, Satyr.. I, 53. — IUVENAL., Satyr., I, 1. — MARTIAL., VI, 48. — VOSS., De vett. recit., cap. VII, VIII, IX, X, XI. — Apud Gronovium (tom. X) LUD. CRESOLII, Theatrum vett. rhett. orat. declam. etc., praesertim vero lib. III, cap. 22, 5. — GIERIG, Excurs. in Plinii epist.

(2) Satyricon, I, II.

(3) Cf. Dialog. de causs. corr. eloq. — SENEC., Controv., I, praef. — C. A. BONNELL., Comment. hist. de mutata sub primis Caesaribus eloq. rom. conditione, in primis de Rhetorum scholis. Berolini 1836, in-4°.

(4) BOUCHERON. in cit. Praefat. ad Quintil. declamat.

cam, agnomine philosophum, *Annaeum Senecam Novatum*, cui postea ex adoptione *Iulius Gallio* nomen fuit, postremo *L. Annaeum Melam* , Lucani poëtae parentem. Ut liberorum desiderio satisfaceret noster, exacta iam aetate, decem *Controversiarum,* sive *Causarum iudicialium* libros evulgavit, ex graecis et latinis rhetoribus depromtos. Ex his libris quinque tantum extant latini, admodum mutili et corrupti, primus videlicet, secundus , septimus , nonus et decimus. Ad *Controversias* accedit liber unus *Suasoriarum*, quae licet a Seneca post *Controversias* editae fuerint, vulgo tamen illis solent praemitti. Quae quidem controversiae et suasoriae, domesticae atque umbratilis exercitationis causa, ab iis disceptari solebant, qui in rhetorum scholis eloquentiae operam dabant, et communi nomine *declamationes* appellabantur (1). Quum autem huiusmodi declamationes in ficto argumento plerumque versarentur, iisque inanis rerum tumor, et vanissimus sententiarum strepitus inesset, fiebat omnino, ut adolescentes ex illis rhetorum officinis digressi, quum in forum venirent, in alium se terrarum orbem delatos putarent. Nihil enim, in iis scholis, ex his quae in usu habemus aut audiebant aut videbant.

Caeterum ex hisce declamationibus abunde quidem patet hispani rhetoris acumen et ingenium. Altiores ibi sententiae, vividaeque imagines passim occurrunt. Stilus est concisus, argutus, gravis, translationibus creber ; eo tamen fuco illitus, qui poëticum maxime colorem referens, a nativo orationis candore discedit.

§ 2.

Marcus Fabius Quintilianus.

Venimus ad rhetorem, multo omnium celeberrimum, qui argenteam aetatem illustrarunt. *Marcus Fabius Quin-*

(1) De *Suasoriis* et *Controversiis* vide Dial. de causs. corr. eloq., cap. xxxv. Cf. Iuv., Sat. I, 16.

tilianus is est, Calaguri natus in Hispania citeriore (1), anno christiano secundo et quadragesimo. Post Neronis mortem, puer a Galba Romam perductus, vixdum adolevit, in foro primum maxima cum laude est versatus. Deinde rhetorem professus, dicendi artem publice docuit, et primus ex latinis et graecis rhetoribus fuit, cui stipendium ex fisco persolveretur (2). Quo in munere obeundo se ita navum atque industrium egit, ut clarum nomen, opes, romanam civitatem, postremo consularia ornamenta consequeretur. Tandem postquam operam suam per viginti annos erudiendis publice (3) iuvenibus impendisset, quietem nactus (4) libros duodecim conscripsit *De institutione oratoria*. Quamquam vero, perfecto vix tertio libro (5), Domitianus Augustus sororis suae nepotum curam ei delegavit, nihilo tamen segnius opus suum peregit, quod etiam nunc legimus.

Plerique rhetores, qui artem orandi litteris tradiderunt, contemnentes tanquam parva, quae prius discimus studia, ita sunt exorsi, quasi perfectis omni alio genere

(1) Non defuere qui hispanis quidem maioribus prognatum, sed in Italia ortum Quintilianum ferrent. His inter recentiores adstipulatur SALVATOR BETTIUS, vir cl. *(L'Illustre Italia, dial. V.)* Nos rem in medio relinquentes, studiosos delegamus ad TIRABOSCHIUM (*Stor. della letter. ital.*, lib. I, cap. III, § 10), ubi argumenta afferuntur, quibus freti viri eruditissimi alii aliam sententiam tuentur.

(2) Titus Flavius Vespasianus ex publico aerario latinis graecisque rhetoribus annua centena sestertia primus constituit (SVETON., Vespas., XVIII). Centena sestertia idem ferme valebant atque apud nos 20, 458 *fr.* 33 *cent.* Ex quo iam patet, quanto melius cum romanis olim rhetoribus actum fuerit, quam cum nostris, quorum labores, si praemia spectentur iisdem proposita, multo minoris (pudet dicere!) quam humillimi cuiusque artificis aestimantur.

(3) Quod attinet ad studiorum rationem, quam in scholis publicis sequebantur Romani, vide L. ROEDER, De scholast. roman. institut. dissert. Bonn. 1828.

(4) Quemadmodum romani milites post viginti stipendia, ita doctores post viginti annos missionem honestam impetrabant. V. IUSTINIAN., Cod., XII, 15.

(5) V. Prooemium, lib. IV, De instit. orat.

doctrinae, summam tantummodo eloquentiae manum imponerent. E contrario Quintilianus in libris suis *De institutione oratoria* ad minora illa studia, quae si negligas non sit maioribus locus, demittere se non recusavit; neque aliter quam si ei tradatur educandus orator, eum ab infantia coepit instituere (1). A vulgari tamen via recedens, ineptissimas ineptias non est persecutus, quibus nonnulli pueros nunc vellent ad litteras institui (2), neque inanes tantum ac nudulas praeceptiones rhetoricas huc contulit; sed vir doctus in primis, ingeniosus, et diuturna usus experientia, hominem illum vere civilem formare aggreditur, et publicarum privatarumque rerum administrationi accommodatum, qui regere consiliis urbes, fundare legibus, emendare iudiciis possit (3).

Neque solum quintilianeae institutiones futuri olim oratoris alere facundiam possunt; at elegans quisque liberalium studiorum spectator plurima hinc hauriet, quibus ei liceat de graecis et latinis litteris verissime iudicare. Dumque sinceram romani sermonis simplicitatem probabit (4), acerrimum quoque rhetoris iudicium et sapientiam mirabitur, qui in alumnis suis non eximiam solum doctrinam, sed omnes etiam animi virtutes exigere non dubitavit.

Sunt qui Fabio *declamationes* quasdam affingant, quarum undeviginti *maiores*, aliae vero centum quinque et quadraginta *minores* appellantur. Ex his autem etsi aliae aliis nitidiores elegantioresque visae sunt; criticorum

(1) V. Ch. F. Olpe, De Quintiliano optimo scholae regendae magistro. Dresd. 1722, in-4°.

(2) Vide in hanc rem orationem De vitiis in puerili institutione vitandis in libro cui titulus: Thomae Vallaurii Orationes habitae in Auditorio maximo R. Athen. Taurin. ab anno MDCCCXLII ad ann. MDCCCLII. Aug. Taur., ex offic. reg., an. MDCCCLII, in-8°.

(3) V. Roesser, De philos. Quintil. Wirceburg 1779. in-4°. — Schott et Wenck, Comm. qua Cic. de fine eloquentiae sententia etc. Lips.

(4) V. Bonnell. Prolegom. de grammatica Quintil.

tamen doctissimi eiusmodi non esse arbitrantur, ut nobilissimo huic rhetori, cuius nomen praeferunt, possint attribui (1).

Hic haud abs re erit *dialogum* memorare *De oratoribus*, sive *De caussis corruptae eloquentiae*, quem alii Tacito, alii Plinio iuniori, pars vero Quintiliano, licet nullo probabili argumento, adscribendum putant (2). Sed quicumque demum huiusce dialogi auctor sit, disertum sane et sanioris iudicii virum dicere non dubitaverim, et cum optimae notae scriptoribus conferendum. Namque in caussas sagaciter inquirit, ob quas eo temporis intervallo, quod ab Augusto ad Flavium Vespasianum effluxerat, a pristina dignitate et nitore suo eloquentia recessisset, veteres oratores cum recentioribus perbelle comparat, artisque oratoriae rationem acutissime expendit (3).

§ 3.

C. Plinius Caecilius Secundus.

Inter Quintiliani discipulos omnium maxime enituit *C. Plinius Caecilius Secundus*, ortus Novi Comi ad Larium lacum, quum Nero, septem iam annos, rerum poteretur. Plinius hic, *iunior* dictus, ut distinguatur a Plinio *maiore* avunculo suo, a quo fuit adoptatus, satis mature acre ingenium litteris dedit, et Tullii vestigiis

(1) V. MEYER, Oratorum rom. fragmenta.
(2) In huiusce dialogi antiquitatem curiosius inquisivit, omniaque argumenta, quibus Quintiliano vel Tacito aut tribuitur, aut abiudicatur, diligenter expendit Georg. Gust. Füllemborn in Encyclopaedia philologica. Vratisl. 1798, in-8°. Ipse hunc dialogum neque Taciti, neque Quintiliani, sed incerti auctoris esse statuit, qui fuit Taciti aut Quintiliani aequalis. — Cf. KLÖSSMANN, Prolegom. in dialog. de cl. oratoribus. Vratislav. 1819, in-8°. — ECKSTEIN, Proleg. in Taciti, qui vulgo fertur, dialogum de oratoribus. Halis Saxon. 1835, in-4° — H. C. A. EICHSTADT, Quaestion. philol. Specimen VI de dialogo qui inscribitur de oratoribus. Ien. 1839, in-4°.
(3) V. A. GOERING, Diss. de dialogi de oratoribus praestantia. Lubec. 1829.

ingressus, ad eloquentiae gloriam contendit. Adolescens in Syria militavit; mox in foro coepit dicere, et per omnem aetatem caussas egit tum apud centumviros, tum in senatu nobilissimas. Quum autem maxima apud Traianum gratia valeret, per omnes honorum gradus ad consulatum et auguratum ascendit, et tandem Bithyniae proconsulari potestate fuit praefectus (1).

Ex Plinii orationibus solus exstat *Panegyricus* Traiano dictus, quum consul fuisset designatus. At optimo litterarum fato aetatem tulerunt *Epistolarum* libri decem, in quibus plurima leguntur, quae cum eximiam Plinii naturam testantur, tum vero maxime pertinent ad historiam illius aetatis declarandam. Tam in panegyrico, quam in epistolis pliniani ingenii praestantia, et iuvenilis quaedam ubertas laudatur. Delectat scribendi genus argutum, floridum, limatum, expolitum. At cuiusdam lasciviae flosculi, poëticus decor et acumina quaedam sententiarum passim occurrunt, quae senescentem illam aetatem produnt, qua plus artis et curae, quam inaffectati candoris scriptoribus inesset (2).

Praeter hosce tres, quos modo memoravimus, fuerunt alii multi diserti, quibus illa tempestate forum illustraretur. Et Quintilianus (3) quidem *Domitium Afrum* laudat et *Iulium Africanum*, eorum quos viderat longe praestantissimos oratores, *Trachalum* praeterea sublimem et satis apertum, et *Iulium Secundum* cui, si longior contigisset aetas, clarissimum nomen oratoris apud posteros fuisset. Nec praetermittendi *Crispus Vibius Vercellensis* et *Eprius Marcellus*, quos auctor dialogi *De oratoribus* (4) potentissimos civitatis et principes fori dicere non dubitavit.

(1) C. Plinii secundi iunioris vita etc. Studio Io. Masson. Amstelod. 1709, in-8°.

(2) V. Gierig, Disput. de Plinii paneg. (in edit. Plin.). — Cf. Laharpe, *Lycée*, IV, p. 272. — E. Enc. Oestling, Comment. de elocutione Plinii iun. a vere classica, quam vocant, nonnihil abhorrente. Upsal 1839, in-4°.

(3) De inst. orat., V, 1, 118.

(4) Cap. VIII.

CAPVT IX.

DE PHILOSOPHIA.

Sub imperatorio dominatu plerique sapientiam professi, non virtute ac studiis, ut haberentur philosophi, laborabant, sed vultum et tristitiam et dissentientem a caeteris habitum pessimis moribus praetendebant (1). Et Seneca (2) quidem asperum illorum cultum memorat, et intonsum caput, et negligentiorem barbam, et indictum argento odium, et cubile humi positum, et quidquid aliud ambitionem perversa via sequitur. Ex quo iam illud patet, huiusmodi homines, non proficere, sed conspici cupientes, philosophiam non ad sectatorum utilitatem, sed ad vanam ostentationem retulisse. Itaque graecorum sophistarum more, non vivere, sed disputare docebant, non altiorem illam rerum humanarum et divinarum scientiam, sed inanem quandam philosophiae speciem secuti, in vanas de verbis disceptationes abibant, ut quae *philosophia* fuerat, iam facta esset *philologia* (3).

Huc accedit, quod illius aetatis ingenia gravibus philosophiae studiis repugnarent. Nemo enim fere ad illa se conferebat, nisi quum ludi intercalarentur, aut aliquis pluvius intervenisset dies, quem perdere liceret (4). Si qui vero assidue philosophos audirent, his philosophi schola diversorium otii erat. Huc conveniebant non ut discerent, non ut aliquam vitae legem acciperent, ad quam mores suos exigerent, sed ut oblectamento aurium perfruerentur (5).

Hinc factum est, ut philosophia iaceret, quam Tullius

(1) Quintil., op. cit., I, 1. — Cf. Tacit., Annal., xvi, 32.
(2) Ep., v, 1.
(3) Ep., cviii; 24.
(4) Senec., Nat. quaest., vii, 32.
(5) Senec., Ep. cviii. 6.

paullo superiore memoria a Graecis ad Romanos transtulerat; ut academici, peripatetici, aliaeque philosophorum familiae sine successore deficerent (1), una stoicorum excepta, cui *Attalus* (2), *Fabianus Papirius* (3), *Cassius Iulius* (4) *Rubellius Plautus*, *Thrasea Paetus, Barca Soranus* (5), *Musonius* (6) aliique nomen dederunt, virtutis atque honestatis studiosi. Si cui vero mirum forte videatur, quod Romani ab illa philosophandi ratione recesserint, quam Tullius invexerat, atque in tam corruptis moribus stoicorum doctrinam potissimum sequerentur, quae beatitatem in sola virtute constituit; is profecto mirari desinet, si in temporum conditionem paullisper inquirat.

Nimirum scripsit Tullius extremis reipublicae temporibus, quibus etiamsi Romanorum libertas iam multum fuisset imminuta; ea tamen erat rerum romanarum felicitas, ut cives libere, quod cuique videretur, possent sentire. Hinc illa Ciceronis libertas in philosophorum placitis eligendis, quae maxime probaret; hinc ridens ille et poëticus, pene dixerim, color, qui a Platonis ingenio profectus tullianam philosophiam exornat. E contrario sub herili Caesarum imperio, quum principis voluntas esset pro legibus, iam non palam loqui, sed ne cogitare quidem pro arbitratu licebat. Innumeri exploratores et delatores, magna mercede conducti, omnium civium facta dictaque diligentissime scrutabantur; continuae accusationes, pernicies innocentium, et quotidiana bonorum virorum supplicia omnium animos territabant. In illa temporum difficultate, nullum aliud perfugium Romanis reliquum fuit, nisi in stoicorum philosophia, quae ipsos adversus tot calamitates firmaret, et illorum ani-

(1) L. Senec., Nat. quaest., loc. cit.
(2) M. Senec., Suasor., II. — L. Senec., Nat. quaest., II, 90; Ep. LXVII, CVIII.
(3) Senec., Ep., LVIII et c. — De brevit. vitae, X.
(4) Id., De tranquill. animi, XIV.
(5) Tacit., Annal., XIV, 57; XVI, 22.
(6) Id., Annal., XV, 71.

mis callum, quasi dixerim, obduceret. Tam adversis temporibus de morte potius, quam de vita bene beateque instituenda cogitandum fuit. Hinc vero subtristis ille color, qui philosophica illius aetatis opera passim infuscat; hinc mortales gravissimam stoicorum sapientiam amplexari, qui id praesertim nituntur, ut extra omnem teli iactum surgant, ut supra fortunam emineant, ut nihil demum ipsis iam sit, quod timeant, quod sperent, quod doleant, quod laetentur.

Lucius Annaeus Seneca.

Quam modo adumbravimus stoicae doctrinae imaginem, hanc potissimum in operibus suis expressit *L. Annaeus Seneca* (1), Cordubae natus in Hispania, patre M. Annaeo Seneca rhetore, de quo supra commemoravi. Adolescentulus Romam deductus, tanta tamque varia eruditione acerrimum ingenium excoluit, ut aequales omnes longe sapientia antecederet. Sub imperatore Claudio in exsilium actus fuit, quasi unus ex moechis Iuliae, Germanici filiae; iure an iniuria incertum. Post annos ferme octo, adnitente Agrippina, Neronis matre, ab exsilio revocatus, praeturam et fortasse etiam consulatum gessit; quumque Neronis studiis regendis delectus fuisset, fama litterarum, ingenti divitiarum copia et potentia in primis inclaruit. Tandem accusatus tamquam popularis pisonianae coniurationis, ideoque a Nerone ad mortem adactus, sibi venas incidi iussit, anno aetatis suae tertio ferme et sexagesimo (2).

De Senecae natura et moribus historici admodum dissident inter se. Hoc tamen inter omnes constat, philo-

(1) V, Diderot, *Essai sur la vie et les écrits de Sénèque.* Paris 1779, in-12°. — Commentatio de L. A. Seneca, eiusque in philosophiam meritis (in Annalibus Academiae gandavensis.) Gandavi 1829, in-4°.

(2) V. Tacit., Ann., XII, 8; XIII, 2, 3, 14, 20, 42; XIV, 7, 65; XV. 45, 56, 60; XVI, 17.

sophum nostrum ab eximia illa virtute abfuisse, quam in operibus suis graphice depinxit.

Exstant: 1° illius libri III *De ira* ad Novatum. 2° *Consolatio* ad Helviam matrem, quum iussu imperatoris Claudii in Corsicam insulam fuisset relegatus. 3° *Consolatio* ad Polybium, Claudii libertum, ob fratris mortem se se afflictantem. 4° *Consolatio* ad Marciam in luctu Metilii filii. 5° *De providentia* ad Lucilium. 6° *De animi tranquillitate* ad Annaeum Serenum. 7° *De constantia sapientis* ad eundem Serenum. 8° *De clementia* libri III ad Neronem, ex quibus primus tantum superest, et pars secundi. 9° *De brevitate vitae* ad Paulinum, fratrem Paulinae, uxoris suae. 10° *De vita beata* ad Gallionem fratrem. 11° *De otio aut secessu sapientis*. 12° *De beneficiis* libri VII ad Aebutium Liberalem. 13° *Epistolae* CXXIV ad Lucilium, Siciliae procuratorem, quae in argumentis philosophicis versantur. 14° *Naturalium quaestionum* libri VII. 15° Demum Ἀποκολοκύντωσις, sive Ludus in mortem imperatoris Claudii (1).

In hisce operibus, uti supra innuebam, stoicorum doctrinam praesertim sequitur noster; et plurima apud eum leguntur modestiae, gravitatis, iustitiae, continentiae, aliarumque virtutum praecepta, quae a christianae sapientiae fontibus penitus manasse videntur. Ad illius autem scribendi rationem quod attinet, me optimum facturum existimavi, si probatissimum hac de re Quintiliani (2) iudicium in medium proferrem: Ex industria, ait ille, Senecam in omni genere eloquentiae distuli propter vulgatam falso de me opinionem, quia damnare eum, et invisum quoque habere sum creditus. Quod accidit mihi, dum corruptum et omnibus vitiis fractum dicendi genus revocare ad severiora studia contendo. Tum autem solus hic fere in manibus adolescentium

(1) Hanc opellam, qua Seneca in Claudium, exsilii sui auctorem, invehitur, iam memoravimus in cap. IV, De satyra, § 3, in notis.

(2) De inst. orat., X, 1 125 et seqq.

fuit. Quem non equidem omnino conabar excutere, sed potioribus praeferri non sinebam, quos ille non destiterat incessere, quum diversi sibi conscius generis, placere se in dicendo posse, quibus illi placerent, diffideret. Amabant autem eum magis quam imitabantur; tantumque ab eo defluebant, quantum ille ab antiquis descenderat. Foret enim optandum, pares, aut saltem proximos illi viro fieri. Sed placebat propter sola vitia, et ad ea se quisque dirigebat effingenda, quae poterat; deinde, quum se iactaret eodem modo dicere, Senecam infamabat. Cuius et multae alioqui et magnae virtutes fuerunt: ingenium facile et copiosum, plurimum studii, multa rerum cognitio: in qua tamen aliquando ab his, quibus inquirenda quaedam mandabat, deceptus est. Tractavit etiam omnem fere studiorum materiam. Nam et orationes eius, poëmata, et epistolae, et dialogi feruntur (1). Multae in eo claraeque sententiae; multa etiam morum gratia legenda; sed in eloquendo corrupta pleraque, atque eo perniciosissima, quod abundat dulcibus vitiis. Velles eum suo ingenio dixisse, alieno iudicio.

Quae autem dulcia appellat Quintilianus Senecae vitia, haec ferme sunt: curiosa antitheta, audaciores translationes et sententiae, sine modo scriptionibus suis intextae, insolitae dictiones, verborum acumina, argutiae et minutissima orationis membra, nullo saepe vinculo inter se connexa (2).

Haec quidem diligenter a studiosis politiorum litterarum velim animadverti. In nonnullis enim aetatis nostrae scriptoribus, qui tamen a Senecae ingenio et doctrina longissime absunt, idem prope dominatur argutiarum studium, eadem translationum intemperantia, idem iudicii defectus, quo fit ut frigidis salibus atque acutis sententiis gaudeant magis quam veris.

(1) Ex his Senecae operibus orationes et dialogi nunc desiderantur.

(2) SVET., Calig., LIII. — A. GELL., XII, 2. — Cf. LANGE, De L. A. Senecae latin. progr. Els. 1840, in-4°.

CAPVT X.

DE SCRIPTORIBVS RERVM NATVRALIVM ET MATHEMATICARVM.

§ 1.

Scribonius Largus Designatianus.

Medicinam excoluit Tiberii et Claudii temporibus *Scribonius Largus*, cognomento *Designatianus*. Huius exstat libellus *De compositione medicamentorum*, tam humili et plebeio stilo exaratus, ut plerique arbitrentur, vitio librariorum foede corruptum ad nos pervenisse. Nec desunt qui ita existiment, hanc opellam graece a Scribonio conscriptam, sequiore aetate in latinum sermonem fuisse conversam.

§ 2.

Caius Plinius Secundus.

Ob multiplicem doctrinam potissimum laudatur *Caius Plinius Secundus*, qui Veronae ortus, Tiberio imperante, vitae exitum invenit Miseni ob cupiditatem propius conspiciendi Vesuvii montis, flammas evomentis, quum annum aetatis ageret sextum et quinquagesimum (1).

Hic, quum eximio esset ingenio, incredibili studio et summa vigilantia, postquam sub Claudio in Germania militasset, maximis muneribus cum laude perfunctus est. At licet gravissimis officiis distentus, complura volumina absolvit, quae a Plinio iuniore memorantur (2); ex qui-

(1) V. PLIN., Ep., III, 5; VI, 16. Cf. AIASSON DE GRANDSAGNE, *De la vie et des ouvrages de Pline*. Paris 1829, in-8°.

(2) PLIN., Ep., III, 5. — Plinii Maioris opera deperdita, quae in hac epistola memorantur, sunt: De iaculatione equestri,

bus tantummodo exstant *Historiae naturalis* libri XXXVII; opus diffusum, eruditum, in quo infinitam illam rerum varietatem, admirabili nexu devinctam collegit, quam bis mille et amplius scriptores graeci aut latini carptim ac disperse tractaverant. Criticum sane acumen, recentiorum proprium, in Plinio desideratur (1). Sed quisnam exquisitissimum in naturali historia iudicium in Romanis requirat, qui plurimis ad eam rem praesidiis carerent? Caeterum siqua reprehensoribus carpenda noster reliquit; ea certe enituit stili virtute, ut nihil sit evidentius, nihil expressius (2). Idque mirum fortasse videbitur, scriptorem, qui tam diversa lectione omnem pene elocutionis colorem debuisset amittere, adeo suum in universo opere se praebuisse, ut idem et varius ubique appareat (3).

§ 3.

Pomponius Mela.

Quemadmodum Plinius maior in universae naturae historia elaboravit; sic *Pomponius Mela*, natione hispanus, geographica tantummodo tractare est aggressus. Scripsit *De situ orbis* libros III, quos Claudio imperatore constat edidisse (4). Quamvis autem noster in re admodum difficili versaretur, utpote qui primus Latinorum fuit, qui terrarum situm exponeret, multa tamen diligentia multoque iudicio usus, pleraque vero e Graecis

lib. I. — De vita Pomponii Secundi lib. II. — Bellorum Germaniae lib. XX. — Studiosi lib. III. — Dubii sermonis lib. VIII. — Historiarum a fine Aufidii Bassi, lib. XXXI.

(1) V. A. L. A. FÉE, *Commentaires sur la botanique et la matière médicale de Pline, composés pour le Pline de la collect. Panckoucke.* Paris 1833, in-4°.

(2) V. G. F. VENTSCH, Lexici pliniani specimen. Wittemberg 1837-39 in-4°.

(3) V. BOUCHERON. in praef. ad C. Plin. Sec.; edit. Taurin. MDCCCXXIX.

(4) V. POMPON. MELAE lib. III, 6.

decerpers ea in medium attulit, ex quibus liceat haurire, quaenam olim fuerit orbis facies et divisio, qui mortales initio terras habuerint, quibus moribus, qua lege, quove imperio regerentur. Quae omnia sic narravit, ut perspicuae brevitatis, et purae nec sordidae dictionis laudem sibi conciliaret (1).

§ 4.

Lucius Iunius Moderatus Columella.

De vita *Columellae* nihil aliud ferme constat, nisi Gadibus natum, sub Tiberii et Claudii dominatu Romam commigrasse. Praeter librum singularem *De arboribus*, exstant Columellae *De re rustica* libri XII, prosa oratione conscripti, si decimum excipias, quem *De cultu hortorum*, rogatu Publii Sylvini, carmine heroico exaravit, ut, quemadmodum testatur in praefatione, poëticis numeris expleret georgici carminis partes a Virgilio omissas. In his autem libris non minus agricolationis peritum, quam nitidum, castum atque elegantem scriptorem se prodit.

§ 5.

Sextus Iulius Frontinus.

Maximis honoribus honestatus (2) Romae floruit *Sextus Iulius Frontinus* (3), Nerva et Traiano imperatoribus. Et sub Nerva quidem creatus curator aquarum, scripsit *De aquaeductibus urbis Romae Commentarium*, qui adhuc legitur, dictione satis castigata et latina. At non iisdem stili

(1) V. TZSCHUKE, Diss. de Pomp. Mela eiusque libro (in edit. Pomp. Melae).
(2) V. PLIN., Ep., IV, 8, V, 6.
(3) Alius ab hoc est Iulius Frontinus, scriptor De re agraria, et tempore posterior.

virtutibus laudantur libri IV *strategematicon*, in quibus callidum quodque consilium, et sollers inventum exposuit, quo graeci, romani, aliique clarissimi duces in bello uti consueverunt.

CAPVT XI.

DE IVRISPRVDENTIA.

Duae illae iurisconsultorum familiae maxime inter se diversae, quarum altera, Augusto imperante, *C. Atteium Capitonem,* altera *M. Antistium Labeonem* sectaretur, latius etiam insequenti tempore patuerunt. Quum enim Tiberii aetate inter Capitonis discipulos *Masurius Sabinus* (1), *Sempronius* autem *Proculus* inter Labeonis auditores potissimum florerent; qui prioris doctrinam probarent *Sabiniani* (2); qui posterioris, *Proculiani* fuerunt appellati. Verum ex utraque familia pauci admodum fuere, quorum nomina non obscurarit oblivio. Hi autem fere memorantur *M. Cocceius Nerva, C. Cassius Longinus,* a quo Sabiniani *Cassianorum* etiam nomen habuerunt; *M. Cocceius Nerva,* superioris filius, pater Nervae imperatoris, *C. Aminius Rebius*, et *Domitius Afer* a Tacito laudati (3); postremo *Caelius Sabinus*, et *P. Iuventius Celsus* (4).

CAPVT XII.

DE GRAMMATICA.

Quorsum tandem evasisset sequiore hac aetate grammaticorum disciplina, docet L. Seneca (5), quum queritur,

(1) PERS., Sat., V, 90; POMP., Dig., I, 2, 2; GULL., passim.
(2) MARCELLI., Dig., XLI, 1, 11; ULP., ib. XXIV, 1, 11.
(3) Annal., XIII, 30; XIV, 19.
(4) De his, aliisque nonnullis V. BACHIUM, lib. III, c. I, s. 6, 2 12 et seqq.
(5) De brevitate vitae, XII, 2, 3.

Graecorum illum morbum supervacanea discendi in Romanos quoque irrepsisse. Nimirum plerique grammaticorum non, ut antea, in poëtis atque historiis enarrandis, neque in iis animadvertendis adlaborabant, quae barbara, quae impropria, quae contra legem loquendi essent posita; sed partes suas obliti, ad aliena se transferebant, atque inanes quaestiunculas exagitantes (1), in otiosa rerum futilium disquisitione consenescebant. Non defuere tamen nonnulli, qui in rebus grammaticis diligenter et cum laude versarentur. In his memorandus in primis *Q. Asconius Pedianus*, Patavinus, qui Romae floruit Nerone imperatore, et perspicua brevique dictione in Ciceronis orationes commentarios scripsit, quibus tulliani loci obscuriores, et illius aevi historia commode illustrantur. Dolendum sane, huiusmodi commentarios mutilos ad nos pervenisse, atque alienis superinductis fortasse commaculatos.

(1) Huiusmodi erant, ex. gr.: quem numerum remigum Ulysses habuisset; prior scripta esset Ilias an Odyssea; an eiusdem essent auctoris; an minor Hecuba fuerit, quam Helena; quae mater Hecubae; quod Achilli nomen inter virgines fuisset; quid Sirenes cantare sint solitae; utrum libidinosior Anacreon, an ebriosior vixerit; quaenam vera Aeneae mater; quot annos vixerit Acestes, quot vini cados Troianis e Sicilia discedentibus dederit, aliaque id genus, quae si proferas, non doctior videberis, sed molestior.

LIBER QVARTVS.

AB HADRIANO AD VRBEM AB ODOACRE EXPVGNATAM.

Ab anno urb. cond. DCCCLXX (a Christo nato CXVI)
ad annum urb. cond. MCCXXIX (post Christum natum CCCCLXXVI).

CAPVT I.

QVARE POST HADRIANI EXCESSVM PRAECIPITI CVRSV LATINAE LITTERAE AD VITIA DESCIVERINT.

Quas, ineunte libro superiore, decrescentis apud Romanos politioris humanitatis causas memoravimus, eaedem plane nobis occurrunt, deteriorem litterarum conditionem enarrantibus. Si enim, iure civitatis cum tot externis communicato, peregrinitas quaedam fuit in urbem infusa, et nativus ille romani sermonis nitor, et pristina elegantia statim post Augustum defecerunt, iam coniectura licet augurari, quo tandem hoc vitium litterarum processerit, quum post Nervam ii imperatores rerum potirentur, qui in alienis regionibus essent nati, aut diutius extra urbem vixissent, quique complures provinciales inquinate loquentes Romam accirent, quorum ministerio uterentur. Quae quidem peregrinitas magis magisque in linguam invasit, quum insequenti tempore, imperii sede Byzantium translata, insolitae provinciarum descriptiones, nova magistratuum atque honorum nomina fuerunt invecta, postremo civilis et militaris disciplina penitus fuit immutata.

Profecto ex his, qui hac tempestate imperium obtinuere, nonnulli bonarum artium sospitatores habiti fue-

runt, uti Hadrianus (1), duo Antonini (2) et Alexander Severus (3). At complures teterrimi tyranni dominati sunt, qui huc tantummodo spectabant, ut publicis exactionibus provincias expilarent, et largitione militum voluntates redimerent, et auro pacem atque otium a barbaris gentibus impetrarent; interea dum militaris licentia, bella intestina, rerum externarum libido, foedissima luxuries et perditi mores rem publicam pessumdarent. Quo factum est, ut altiora ingenia, pestilenti veluti sidere afflata, conticescerent.

Incredibile etiam memoratu est, quantopere latini sermonis castitatem labefactarint insolentiora vocabula, aut ex ultima antiquitate repetita, aut licentius conficta, aut graeco fonte putidius derivata, aut ex duabus linguis inepte coalescentia, aut demum a propria in aliam significationem translata. Quod vitium scriptoribus huius aetatis commune, in iis praesertim occurrit, qui christianam sapientiam profiterentur. Quamvis enim sanioris doctrinae rationem, frustra ad illud tempus quaesitam, mortalium ingeniis aperuerint; attamen quum libros fastidirent, antiquis religionum superstitionibus imbutos, et toti essent, ut rudis multitudinis captui sese accommodarent, a sincera latinitate recedentes, vitiosum ac sordibus inquinatum dicendi genus advexerunt. Ad haec ipsa librariorum et sculptorum ignorantia romanis litteris detrimento fuit, quibus tandem irrumpentes barbari extremam perniciem attulerunt.

(1) Hic cum ipsis professoribus et philosophis, libris vel carminibus invicem editis, saepe certavit; quamquam vero quaestionibus eos semper agitabat, atque ut doctior ridebat, honoribus tamen et divitiis cumulavit. ÆL. SPART. in vita Hadriani

(2) Antoninus Pius rhetoribus et philosophis, per omnes provincias, et honores et salaria detulit. Marcus autem Antoninus philosophus tantum honoris magistris suis habuit, ut imagines eorum aureas in larario haberet. IUL. CAPIT. in vita Antonini Pii et M. Antonini philos.

(3) Rhetoribus, grammaticis, medicis, mathematicis, architectis salaria instituit Alexander Severus, et auditoria decrevit et discipulos cum annonis, pauperum filios, modo ingenuos, dari iussit. ÆL. LAMPRID. in vita Alexandri Severi.

CAPVT II.

DE POESI EPICA.

Claudius Claudianus.

Inter poëtas huiusce aetatis principem locum obtinet *Claudius Claudianus*, qui, natus Alexandriae in Aegypto, floruit Arcadio et Honorio imperantibus. Adolescens in castra profectus, per varios militiae gradus ad tribunatum ascendit. Tandem vero ob ingenii praestantiam ab imperatore Honorio in urbem accitus, carminibus suis inclaruit, quibus iam inter arma ludere consueverat. De ipsius obitu nihil certi memoriae proditum fuit. Praeter complura carmina panegyrica, epigrammata, edyllia, epistolas (1), scripsit *De raptu Proserpinae* lib. III — *Gigantomachiam* — *De bello gildonico* — *De bello getico*. In hisce epicis poëmatis summam ingenii vim expromsit poëta alexandrinus. Stilo usus est eleganti, florido, magnifico et sententiarum altitudine spectando. In fingendo tamen liberior est; audaciores metaphoras sectatur, et nimium quiddam ac sonans in dictionibus interdum sic captat, ut verborum granditate lectori fucum facere videatur (2).

(1) Exstant Claudiani: 1° Panegyrici in Probini et Olybii fratrum consulatu; 2° In Rufinum, libri II; 3° De III consulatu Honorii Augusti; 4° De IV consulatu eiusdem; 5° In nuptias Honorii Augusti et Mariae; 6° Fescennina IV in nuptias Honorii Augusti et Mariae; 7° De bello gildonico; 8° De consulatu Fl. Mallii Theodori; 9° In Eutropium, lib. II; 10° De laudibus Stilichonis, lib. II; 11° De consulatu eiusdem; 12° De bello getico seu pollentino; 13° De VI consulatu Honorii Augusti; 14° Laus Serenae Reginae; 15° Epithalamium Palladii et Celerinae; 16° De raptu Proserpinae, libri III; 17° Gigantomachia; 18° Epistolae; 19° Edyllia VII; 20° Epigrammata.

(2) I. Caes. Scalig., Poët., VI, 5. — Ernesti, De eloc. poët. lat. vet. lux. Acta Sem. reg. Lips., II, pag. 49, 82, 87 et seq.

CAPVT III.

DE POESI DIDACTICA.

Terentianus Maurus. — Q. Serenus Sammonicus. — Nemesianus. — Avienus. — Priscianus. — Claudius Rutilius Numatianus. — Dionysius Cato.

Septem fere enumerantur didactici huius aevi poëtae, quorum alii alia argumenta sunt persecuti. Et *Terentianus* quidem *Maurus*, natione afer, quem plerique referunt ad Septimii Severi et Caracallae aetatem (1), poëma condidit vario carminum genere, *De litteris*, *syllabis*, *pedibus et metris*, venusta quadam elegantia et multa eruditione commendandum.

Q. Serenus Sammonicus, medicus, inter coenandum a Caracalla interfectus, heroicum carmen composuit *De medicina*. Vir sui temporis doctissimus, multa huc contulit ad historiam artis salutaris pertinentia. Sed humile usurpavit scribendi genus, neque ullis poëticis luminibus distinctum.

M. Aurelius Olympius Nemesianus, Carthagine ortus, casta atque eleganti dictione caeteris afris scriptoribus longe praestitit. Exstat eius *Cynegeticon,* seu *De venatione* carmen ad Carinum et Numerianum, cum aliquot fragmentis *De aucupio* (2).

Rufus Festus Avienus, claro genere ortus, floruit Gratiano et Theodosio imperantibus. Hic Arati Φαινόμενα ex graeco in latinum sermonem nitide convertit; Dionysii Alexandrini poëma, quod inscribitur Περιήγησις οἰκουμένης versibus heroicis interpretatus est; *Descriptionem orae maritimae a Gadibus ad Massiliam* iambicis versibus exaravit,

(1) Alii Martialis aequalem fuisse contendunt. In tanta sententiarum discrepantia nos rem in medio relinquimus.

(2) Perperam nonnulli Eclogas IV tribuunt Nemesiano, quas doctissimi quique Calpurnio vindicare non dubitarunt.

cuius exstat fragmentum. His addenda aliquot minoris momenti carmina, quibus non mediocrem ingenii et doctrinae laudem est consecutus (1).

Priscianus, cognomento *Caesariensis*, aequalis Iustiniani, praeter complura ad rem grammaticam spectantia, carmen panxit heroicis versibus *De ponderibus et mensuris*, quod a nonnullis Rhemnio Fannio Palaemoni perperam tribuitur.

Claudius Rutilius Numatianus, natione gallus, Honorio imperante, summis honoribus Romae perfunctus, *Itinerarium de reditu* conscripsit, poëmation supra aetatem elegans, ornatum et in duos libros distinctum, quibus profectionem suam in Galliam, et reditum in urbem narravit. In hoc carmine elegiaco, quod mutilum ad nos pervenit, acerrime invehitur poëta in Iudaeos et Christianos, quibus maxime erat infensus (2).

Dionysius Cato, qui vixit circa tempora Antoninorum, *disticha* edidit *De moribus ad filium*, in quibus critici alienae manus vestigia passim agnoscunt.

CAPVT IV.

DE POESI BVCOLICA.

T. Iulius Calpurnius. — Decimus Magnus Ausonius.

Carino et Numeriano imperatoribus floruit *T. Iulius Calpurnius*, siculus, cuius adhuc leguntur *Eclogae* xI, carminis artificio atque eleganti orationis forma laudandae. Quamquam vero ad Theocritum pariter atque ad Virgilium respexit; in fingendis tamen pastorum moribus graecum potius quam romanum poëtam videtur expressisse.

(1) V. Wernsdorf, Poëtae lat. min., tom. v, p. II.
(2) Zumpt, Observationes in Rutilii Claudii Numatiani carmen de reditu suo. Berolini 1837, in-8°.

Ad paullo posteriorem aetatem pertinet *Decimus Magnus Ausonius*, burdigalensis, grammaticus, rhetor et poëta. Hic postquam litteras apud suos publice docuisset, Romam accitus, Gratiani et Valentiniani studiis praefuit; unde ad consulatum illi aditus patuit. Extremo suo tempore in patriam rediit; ibique honestum otium nactus, complura edidit ingenii et doctrinae suae monumenta. Praeter nonnulla, prosa oratione conscripta, et carmina quaedam varii generis et argumenti (1), Ausonii *Idyllia* xx enumerantur, in quibus romani sermonis castitatem et poëticum leporem desideramus (2).

CAPVT V.

DE POESI LYRICA.

Ausonius. — Claudianus. — A. Prudentius Clemens. — Sidonius Apollinaris. — Coelius Sedulius.

Praeter nonnulla Claudiani et Ausonii carmina, quae iam memoravimus, ad lyricam huiusce aetatis poësim pertinent hymni *Aurelii Prudentii Clementis* (3), qui christianorum poëtarum clarissimus habitus est. Hic post

(1) Horum tituli sunt: Liber epigrammatum; Ephemeris, hoc est totius diei negotium; Parentalia; Commemoratio professorum burdigalensium; Epitaphia heroum, qui bello troico interfuerunt; De xII Caesaribus, per Svetonium Tranquillum scriptis monosticha; De iisdem a Iulio Caesare usque ad sua tempora tetrasticha; Clarae urbes, sive ordo nobilium urbium; Ludus septem sapientum; Eorundem sententiae septenis versibus explicatae; Eclogarium; Epistolae; Periochae in Homeri Iliadem et Odysseam.

(2) Heyne, Censura ingenii et morum D. M. Ausonii. Opusc. Acad., vi, p. 19, 31. — J. J. Ampère *(Revue des deux mondes)*, 1837, tom. xI, p. 704.

(3) Inter Prudentii opera enumerantur: Cathemerinon lib. xII hymnos continens; De coronis seu περὶ στεφάνων hymni xiv; Apotheosis; Hamartigenia; Psycomachia; Contra Symmachum lib. II; Dypticon lib. II.

adolescentiam in litteris transactam, ab imperatore Honorio amplissimis honoribus fuit honestatus. Tandem vero humanarum rerum pertaesus, impetrata munerum vacatione, se totum sacris litteris dedidit. Ubere sane copia, et mira affectuum suavitate, christianam pietatem redolentium, laudantur Prudentii carmina; at stilus barbaris saepe aut obsoletis vocibus horridus, a germana latini sermonis venustate longissime abest.

Easdem fere virtutes et vitia animadvertunt critici in carminibus *Sidonii Apollinaris*, lugdunensis (1), et *Coelii Sedulii* (2), qui praesertim in *Carmine Paschali* ad antiquorum imitationem se se componere studuit, complura ex illis petendo, quae rebus christianis scite accommodaret.

CAPVT VI.

DE FABVLA AESOPICA.

Flavius Avianus.

Duas et quadraginta fabulas versu elegiaco exaravit *Flavius Avianus* (3) ex iis, quae etiamsi originem non ab Aesopo acceperunt (nam videtur earum primus auctor Hesiodus (4), nomine tamen Aesopi maxime celebrantur. Quamquam vero noster sub Antoninis floruit, qui viros doctrina excellentes foverunt, et bene de litteris meriti sunt; longe tamen infra Phaedri laudem substitit, cum quo neque excogitandi vi, neque stili elegantia et facilitate est conferendus. Atque eo magis quod

(1) Scripsit carmina xxiv, praeter Epistolarum libros ix. Huius opera edidit Cur. Ph. Labbeus. Parisiis 1552, in-4°.
(2) Exstant Carmen Paschale, seu mirabilium divinorum lib. v; Elegia; Hymnus; Epigramma.
(3) Alii perperam Avienum vocant.
(4) Quintil., De inst. orat., v, 11, 19.

eius fabulas, quae puerorum manibus olim tererentur, paedagogorum ignorantia sine modo modestiaque foedavit (1).

CAPVT VII.

DE FABVLIS MILESIIS.

Lucius Apuleius.

Venio nunc ad leve scriptionis genus, poësi finitimum, quod a Milesiorum otio, qui mollissimam Asiae urbem incolerent, vel potius ab Aristide Milesiacorum auctore, milesiae fabulae nomen invenit (2). Complures ex hisce fabulis condiderunt Graeci; ita tamen ut subsequentes scriptores priorum vestigia premerent. Apud Romanos autem Milesiarum exemplar (3) dedit *Lucius Apuleius*,

(1) CANNEGIETER, De aetate et stilo Fl. Aviani Amstelod. 1731.

(2) Fabulas milesias, sive, ut aliis placet, romanenses (*i romanzi*), primi omnium orientis populi excogitarunt. Et Clearchum quidem, qui scripserat amatorios libros, tulit Cilicia, Syriae vicina provincia. Iamblicus, qui amatoriam de Rhodane et Synonide historiam concinnavit, parentibus Syris prognatus, apud Babylonios educatus est. Heliodorus, qui fabulam milesiam condidit de Theagene et Chariclea, natus est Emisae, quae urbs Phoenicum fuit. Lucianus, qui Lucii in asinum metamorphosin commentus est, patriam habuit Samosatam. Achilles Tatius, a quo Clitophontis et Leucippes amores accepimus, Alexandria erat oriundus. Ex his atque aliis exemplis patet, fabularum milesiarum incunabula ex orientis regionibus esse repetenda. Quum autem inde in Graeciam fuissent translatae, idoneum solum nactae, altissimas ibi egerunt radices. V. P. DANIEL HUETIUS, De origine fabularum romanens. Hag. Com 1682. — Cf. BECK., Commentar. de litter. graecis. Aug. Taurinorum 1852, p, 31.

(3) Inter fabulas milesias, quae romano fonte fluxerunt, nonnulli recensent etiam T. Petron. Arbitri Satyricon, de quo diximus lib. III, c. 4, § 3. Praeterea Milesias etiam condidisse dicitur imperator Clodius Albinus, quarum fama, ait Iulius Capitolinus in eius vita, non ignobilis habebatur, quamvis mediocriter essent scriptae.

madaurensis ex Africa, philosophus platonicus, iurisconsultus et orator sui temporis clarissimus. Vixit Antonino Pio imperatore, et multa graece et latine scripsit tum soluta tum numeris adstricta oratione, quorum tamen pleraque perierunt (1). At prae caeteris Apuleii operibus laudantur *Metamorphoseon*, seu *fabularum milesiarum de Asino* libri xI, in quibus ineptiae magorum, sacerdotum flagitia, furum catervae satyrice perstringuntur (2). Hanc fabulam *graecanicam* appellat noster; namque haud aliter ac Luciani *Asinus*, ex duobus primis libris est deprompta metamorphoseos Lucii patrensis. Hoc tamen discrimen intercedit, quod Lucii libros contraxit Lucianus, amplificavit Apuleius, adscitis praesertim nonnullis episodiis, quorum pulcherrimum est fabula *de Psyche* (3), quam totam ex platonica philosophia profectam esse demonstrant. Multa sane eruditione, et urbana festivitate commendatur apuleianum opus *De Asino;* at fastidiose in eo repudiantur audaciores et poëticae translationes, tum vero insolens et monstrosa quaedam dictionum licentia, unde tumor et vaniloquentia et africanus quidam color, a nativo Romanorum candore quam maxime abhorrens.

CAPVT VIII.

DE HISTORIA.

§ 1.

Iustinus.

Quemadmodum in poëtis, ita in solutae orationis scriptoribus, atque in historicis praesertim, sequioris aetatis vestigia deprehendimus, decrescente in dies cogitandi

(1) Exstant metamorphoseon, sive asini aurei libri xI. — Apologia, sive de magia liber. — Floridorum libri IV. — De deo Socratis. — De dogmate Platonis libri III. — De mundo liber singularis. — Fragmenta.

(2) V. Le Beau, *Sur l'âne d'or d'Apulée* (*Mém. de l'Acad. des Inscr.*, tom. xxxiv, p. 48).

(3) V. Baumgarten-Crusius. de Psyche, fabula platonica. Misen. 1835, in-4°.

scribendique libertate; si modo *Iustinum* excipiamus, in quo elegantioris aevi passim virtutes agnoscimus (1).

Plerique ad Antonini Pii tempora hunc referunt, cuius exstant *Historiarum Philippicarum* libri XXXXIV a Nino usque ad Caesarem Augustum (2). Quibus libris Iustinus graecas et totius orbis historias in epitomen coëgit, quas per multa diffusas volumina Trogus Pompeius, Theopompi exemplum secutus, augustea aetate latine perscripserat. Iuvat omnino in hanc rem Iustinum ipsum audire. Ex hisce Trogi voluminibus, ait ille, per otium, quo in urbe versabamur, cognitione quaeque dignissima excerpsi, et omissis his, quae nec cognoscendi voluptate iucunda, nec exemplo erant necessaria, breve veluti florum corpusculum feci (3). Unde iam illud colligitur, quandam quasi ἀνθολογίαν ex Trogi historiis fuisse a Iustino conflatam. Et revera plurimae passim in hac optimae narrationes occurrunt copiosae et ornatae, in quibus noster non modo sententias, sed et voces ipsas videtur a Trogo fuisse mutuatus. Multa vero fusius ab illo narrata breviter adeo perstrinxit, ut nexu narrationis tantum servato, ad alia progrederetur (4).

Quum igitur Iustinus Trogi dictiones ut plurimum retinuerit, etsi non eadem ubique gaudet orationis venustate, aureum tamen augustei saeculi colorem plerumque refert, atque omnium huiusce aetatis scriptorum elegantissimus habetur. Ad haec quum nemo apud veteres Romanos, praeter Iustinum, totius ferme orbis historiam nobis exhibuerit, iure meritoque viri cordatiores hanc

(1) De Iustino Trogi epit. scripsit I. H. ST. RZESINSKI. Cracov. 1826, in-8°.

(2) Philippicae appellantur Iustini historiae a potiore sui parte, hoc est a rebus macedonicis, quas a libro VII ad XXXXI historicus persequitur.

(3) V. Iustini praefat.

(4) Sunt qui singulorum librorum prologos veteri cuipiam grammatico tribuant. Vide in hanc rem: Trogi Pompeii historiarum philipp. prologi emend. ed. G. H. GRANERT. Monaster. 1827, in-8°.

epitomen plurimi fecerunt, ad cuius auctoritatem (1), in tanta reliquorum scriptorum iactura, haud raro nobis est confugiendum.

§ 2.

Scriptores historiae augustae.

Plerique historicorum, qui tertio et quarto saeculo post Christum natum floruerunt, huc ferme spectasse videntur, ut imperatorum vitas posteris proderent; qui idcirco *historiae augustae scriptores* fuerunt appellati. Ita nimirum ferente illorum temporum conditione, ut ad principes, qui soli omnia possent in republica se animo et cogitatione converterent historici. Sex autem vulgo enumerantur huiusmodi scriptores, qui iunctim edi consueverunt: *Aelius Spartianus* (2), *Vulcatius Gallicanus* (3), *Trebellius Pollio* (4), *Flavius Vopiscus* (5), *Aelius Lampridius* (6), et *Iulius Capitolinus* (7).

(1) De Trogi Pompeii eiusque epitomatoris Iustini fontibus et auctoritate vide commentationem A. H. L. HEERENII, in duas partes tributam, quarum prior continet disquisitionem generalem de Trogi opere; altera disputationem de singulorum librorum fontibus. Utraque pars legitur in taurinensi Iustini editione an. MDCCCXLVIII, in-8°.

(2) Huius exstant vitae P. Aelii Hadriani, L. Aelii Veri, M. Didici Iuliani, C. Pescennii Nigri; L. Septimii Severi, M. Aurelii Antonini seu Caracallae, L. Septimii Getae.

(3) Huius legitur etiamnunc vita Avidii Cassii tyranni.

(4) Supersunt vitae P. Licinii Valeriani senioris, Valeriani iunioris, Gallieni, Q. Iulii Gallieni Salonini, M. Claudii Gothici, et XXX tyrannorum.

(5) Reliquae sunt vitae L. Domitii Aureliani Aug., M. Claudii Taciti Aug., M. Annii Floriani Aug., M. Aurelii Probi Aug., Firmi, Saturnini, Proculi et Bonosi tyrannorum, Cari, Numeriani et Carini Augg.

(6) Aelii Lampridii, quem nonnulli arbitrantur, unum eundemque esse atque Aelium Spartianum, exstant vitae Commodi, Antonini, Diodumeni, Elagabali, Alexandri Severi.

(7) Huius leguntur hodieque vitae T. Antonini Pii, M. Aurelii Antonini, L. Veri, P. Helvii Pertinacis, D. Clodii Albini'

Hi omnes a veterum elegantia in scribendo discesserunt (1); et, si Vopiscum excipias, in notatione temporum negligentes, in repetitionibus inepti, et minutiore cura levissima quaedam persecuti, haud raro obscuritate laborant. Non parvi tamen faciendi, quod ea litteris mandarunt, quae aliunde frustra peterentur. Huiusmodi sunt principum epistolae, senatusconsulta, aliaque id genus monumenta, quibus res romanae ab Hadriano ad Carinum illustrantur (2).

§ 3.

Sextus Aurelius Victor.

Paullo aetate posterior, Constantio et Iuliano imperatoribus, floruit in urbe *Sextus Aurelius Victor*, natione afer. Licet humili loco natus, bonarum artium studiis viam sibi ad honores munivit; et postquam proconsulari dignitate ab Iuliano auctus fuisset, urbis Romae praefectus et consul fuit anno post Christum natum trecentesimo, tertio et septuagesimo. Ex eius operibus supersunt: 1° libellus *De origine gentis romanae*; 2° *De viris illustribus urbis Romae* (3); 3° *De Caesaribus* ab imperatore Augusto usque ad Constantium, Constantini filium (4).

M. Opelii Macrini, C. Iulii Maximini patris, C. Iulii Maximini filii, M. Antonii Gordiani patris, M. Antonii Gordiani filii, M. Antonii Gordiani nepotis, D. Caelii Balbini, M. Clodii Pupieni Maximi.

(1) Ut caeteros omittam, Trebellius Pollio in vita Aureoli, unius ex xxx tyrannis, aperte profitetur, se fidem historicam custodire, sed ea, quae ad eloquentiam pertinent, nihil curare. Idem in vita Censorini: Da nunc, ait, cuivis libellum, non tam diserte quam fideliter scriptum: neque ego eloquentiam videor pollicitus esse, sed rem.

(2) V. Heyne, Censura sex scriptorum hist. aug. in opusculis Acad. Gottingae 1803, in-8°. — G. Mascovii, Opusc. a Puttmann; ed. Lips. 1776, in-8°.

(3) Hunc libellum alii Cornelio Nepoti, alii Svetonio, pars etiam Plinio iuniori, aut Tacito, aut Asconio Pediano olim adscripserunt. Sed viri elegantiores Aurelio Victori recte vindicant, ex veterum codicum auctoritate.

(4) Sunt qui nostro etiam tribuant epitomen De Caesaribus

Etsi a quibusdam non spernendae latinitatis auctor dicitur Aurelius Victor; non pauca tamen in eius libellis occurrunt, quae occidentis latinae linguae vitia produnt. Legendus igitur non utique propter orationis castitatem et nitorem, sed propter veritatis studium et rerum notitiam, quam ipse ex vetustioribus libris depromsit, qui nunc desiderantur.

§ 4.

Eutropius.

Quo genere, quave gente ortus sit *Eutropius* ambigitur; alii enim alibi natum ferunt. Hoc tamen inter omnes constare video, fuisse primum Constantino Magno ab epistolis, deinde una cum imperatore Iuliano adversus Persas pugnasse (1).

Scripsit iussu Valentis Augusti *Breviarium historiae romanae*, decem libris distinctum, quo res romanas ab urbe condita ad Valentis imperium ita est persecutus, ut servato temporum ordine, quae in pace aut in bello potissimum eminerent, quam fieri potuit brevissime et fideliter colligeret. Hoc autem nomine permagni habitus est noster; et graece, italice, gallice, germanice, hispanice et britannice redditus, vel ab antiquissimis temporibus in manibus hominum multum fuit. Sed qua brevitate praesertim commendatur Eutropius, haec eadem illi adeo nocere visa est, ut multorum interpolationibus foedaretur (2). Illius stilus facilis est, perspicuus, aper-

ab imperatore Augusto ad excessum Theodosii. Sed critici confirmant, hanc ad alium scriptorem pertinere incertae aetatis, et fortasse ad Aurelium Victorem, quem cognomento minorem appellant.

(1) Tzschucke, Diss. de vita et script. Eutropii in edit. Eutrop.

(2) Praecipui Eutropii interpolatores vulgo feruntur Paulus, Warnefridi filius, et Landulphus Sagax, quorum opera praesertim exstitit Historia miscella.

tus, qualis videlicet historiae epitomen decet; haud inelegantem etiam dixeris, si verborum sordes eluantur, deteriorem aetatem redolentes.

§ 5.

Sextus Rufus.

Eutropii aequalis *Sextus Rufus*, *Breviarium* et ipse composuit *historiae romanae*, imperatori Valentiniano inscriptum, in quo cursim et properantius fortasse quam par sit, res romanae narrantur usque ad obitum imperatoris Ioviani. Alia quoque sub Rufi nomine fertur opella *De regionibus urbis Romae*, ubi omnia tam publica, quam privata aedificia brevissime describuntur. Verum si qua hisce libellis historico nostro parta est laus, ea sane ex ipso argumento, non ex orationis elegantia est repetenda (1).

§ 6.

Lucius Ampelius.

Ab Eutropio et Rufo, qui res romanas in epitomen coëgerunt, haud seiungendus est *Lucius Ampelius*, quem plerique ad sequiorem hanc latini sermonis aetatem referunt (2). Hic *Librum memorialem* exaravit, Macrino suo inscriptum, in quo, stilo usus nudo et simplici, breviter adeo res perstrinxit, quae in toto orbe essent memorabiles, praesertim vero quae ad historiam, ad astronomiam et geographiam pertinerent.

(1) V. TZSCHUCKE et MUNNICH in edit. Sex. Ruf.
(2) SAXE, Onomast., I, 430. — TZSCHUCKE, Dissert. de Ampelio in editione ampeliana.

§ 7.

Ammianus Marcellinus.

Aliquanto maiorem celebritatem, quam aequales sui, adeptus est *Ammianus Marcellinus*, qui sub Constantio et proximis imperatoribus vixit usque ad Theodosium. De huius patria et parentibus alii alia protulerunt (1). Plerique vero opinantur, Antiochiae haud ignobili genere ortum, prima aetate litteris atque armis operam dedisse. Utrum christianam sapientiam sit secutus necne, multi dubitant (2). Sed hoc nihil ad nos. Illud est huiusce scriptionis notare, Ammianum Marcellinum post maximos belli labores, quinquagesimo ferme aetatis anno, Theodosio imperante, ad scribendam *historiam* se contulisse, qua res gestas *a principatu Caesaris Nervae ad Valentis interitum* narravit libris XXXI, quorum tredecim priores interciderunt (3).

Quum noster, Iuliano imperatore, bello persico stipendia faceret, nobiliores Orientis atque Occidentis provincias pervagatus, multa inde arripuit, quae probe cognita historiae suae fideliter mandaret. Neque solum in externis bellis describendis diligenter est versatus, sed res etiam urbanas et domesticas sine partium studio notavit, et principum virorum ingenia et mores depinxit. Quare si historicam fidem in Marcellino spectemus, nae ille vehementer laudandus. At verba latinis auribus inaudita, graecanicae quaedam atque horridae dictiones, longior

(1) Ex libro XXIII, cap. 4, § 10, patet apertissime, Ammianum fuisse graeco genere natum. Ait enim: «Machina scriptoribus historicis nota, quam helepolim G r a e c i c o g n o m i n a m u s.» Idem confirmatur ex cap. 6, § 20 libri, quem modo memoravi, ubi haec leguntur: «Transire enim διϐαίνειν dicimus Graeci.» Cf. CHIFFELET, De Amm. Marcellini vita et libris. Lovan 1627.

(2) A. DITKI, De Amm. Marc. Comm. Rössel 1841.

(3) In illis etiam libris, qui hodieque exstant, multi passim loci occurrunt hiantes aut interpolati.

interdum et perturbata rerum expositio, orationis perspicuitati maxime officiunt, et castrensem ac graecum hominem facile produnt (1).

§ 8.

Sulpicius Severus et Paullus Orosius.

Historicorum huius aetatis, qui quidem in aliquo sint numero, ordinem claudunt *Sulpicius Severus* et *Paullus Orosius*, quorum uterque doctrinam christianam professus, in eodem argumento elaboravit. Prior nempe, natione gallus, scripsit *Historiae sacrae* libros II *ao orbe condito ad annum christianum ferme quadringentesimum* (2); alter vero lusitanus vel hispanus, *Historiarum* libros VII *ab orbe condito ad annum christianum* CCCCXVII (3).

Quum Sulpicius in Sallustii lectione plurimum fuisset, eius colorem quodammodo refert in historia (4), cui plerique maximam fidem adiungunt. Haec sane, etsi vitiis non caret, haud ineleganti tamen stilo est conscripta. Quare si illam commendavero prae quibusdam recentioribus libellis (5), quos audio pueris nostris proponi, latinae linguae studiosis, omnes mihi facile assensuros confido.

(1) HEYNE, Censura ingenii et historiar. Amm. Marc. Gotting. 1802 (Opusc. Acad., VI, p. 35).

(2) Exstant praeterea Sulpicii Severi dialogi III De miraculis B. Martini — Epistola ad Desiderium — ad Eusebium presbyterum — ad Aurelium diaconum — ad Bassulam socrum — De vita B. Martini, turonensis episcopi.

(3) Scripsit etiam Apologeticon de arbitrii libertate, et Commonitorium ad Augustinum.

(4) In sulpiciana historia, quam animadversionibus auctam, Augustae Taurinorum emittendam curavi ex officina regia an. MDCCCL, locos sallustianos, ad quos noster scribendo videtur respexisse, ut mea memoria erat, diligenter notavi.

(5) Spectant haec verba ad opellam, latinae grammaticae alumnis publice propositam, quae inscribitur: Selecta christianorum scriptorum. Vah! apage a nobis li-

Ad Sulpicii praestantiam non accedit Orosius, quem nonnulli tamquam credulum carpunt. Eius stilus nec plane incultus, neque omnino latini sermonis venustati repugnans (1).

§ 9.

Notitia dignitatum utriusque imperii.

Postquam dictum est de historicis, a quibus deterior haec Romanorum aetas illustratur, haud absurdum videtur librum memorare, ab incerto auctore paullo post Theodosii tempora conflatum, qui inscribitur: *Notitia dignitatum utriusque imperii* (2). In hoc dignitates tam civiles quam militares, et provinciae romani imperii continentur. Hinc ἀρχαιολόγοι antiquitatis notitiam, philologi autem nomina petent, quibus commode et latine efferantur magistratus et munera, quae recentior aetas in rerum publicarum rationem induxit.

CAPVT IX.

DE ELOQVENTIA.

Quae adhuc exstant corrupti huius aevi opera oratoria eloquentiae occasum apertissime testantur. Quin et oratoria facultas apud Romanos penitus defecisse dicenda

bellum huiuscemodi, qui germana barbarie adolescentulos nostros infuscat, quorum aures permagni referret nitidis dictionibus adsuescere.

(1) G. F. H. Beck, Dis. de Orosii fontib. et auctoritate. Goth. 1831, in-8°. — Th. De Mörner, De Orosii Vita, eiusque histor. libris vii. Berolin. 1844, in-8°.

(2) Hanc opellam commentariis illustravit saeculo xvi Guido Pancirolus, regiensis (Notitia dignitatum utriusque imperii cum commentariis. Venetiis 1593, in-fol.): nuperrime vero animadversionibus auxit. Ed. Böcking. Bonn. 1839-40, in-8° —

esset, nisi aetatem tulissent *M. Cornelii Frontonis* (1) orationes, *L. Aurelii Symmachi* orationum fragmenta (2), et panegyricae quaedam orationes, quarum auctores feruntur *Claudius Mamertinus* (3), *Eumenius*, *Nazarius*, *Porphyrius*, *Optatianus*, *D. Magnus Ausonius*, *Latinus Pacatus Drepanius* (4). Harum argumenta sunt de laudibus imperatorum ob collata praesertim in Galliae civitates beneficia. Si autem monumenta quaedam excipiamus, quibus illorum temporum historia iuvatur, vix quidquam in huiusmodi orationibus occurrit, quod cordatioribus probetur; qui e contrario barbaras dictiones, tumidas

Cum hac Notitia recte quis comparaverit librum, qui apud Subalpinos prodiit saeculo superiore, cum hoc titulo: GALLI, *Cariche del Piemonte*.

(1) M. Corn. Fronto, natione afer, eloquentiae laude Romae floruit, Hadriano imperatore.

(2) Frontonis orationes cum epistolis, et Q. Aurelii Symmachi orationum fragmenta in lucem primus evocavit ex codd. palimps. Biblioth. Ambros. et Vatic. ANGELUS MAIUS, vir cl. (M. Cornelii Frontonis opera cum commentario et notis A. Mai. Romae 1823, in-8°. — Q. Aurelii Symmachi octo orationum ineditarum partes invenit, notisque declaravit A. Mai. Romae 1823). — Exstant etiam Symmachi epistolarum libri X. Caeterum etsi Frontonis et Symmachi opera laudantur tum ob civilem quandam prudentiam, quae in ipsis elucet, tum vero ob antiquitatis notitiam; ad stilum quod attinet, a saeculi vitiis non recedunt. Neque sententiae A. MAII subscripserim, qui in praedicanda horum eloquentia et dictione nimius fortasse fuit. Vide in hanc rem CHR. HEYNII Censura ingenii et morum Q. Aurelii Symmachi, cum memorabilibus ex eius epistolarum libris. Gottingae 1801. EICHSTAEDT, M. Corn. Frontonis operum nuper in lucem protractorum notitia et specimen. Ienae 1816. Item programma, in quo acroases notantur, quas idem EICHSTAEDT habuit in academia iennensi per aestatem anni 1816. — VILLEMAIN, *De Symmaque et de St-Ambroise*. Paris 1849.

(3) Plerique duos Mamertinos memorant, orationum panegyricarum scriptores; quorum alterum seniorem, alterum vero iuniorem appellare consueverunt.

(4) In editione panegyricorum veterum, quae prodiit Venetiis anno superioris saeculi decimonono, praeter orationes illorum, quorum nomina hic habes, nonnullae leguntur incerti auctoris, quas tamen alii aliis tribuunt.

atque involutas sententias, postremo humilem et turpissimam adsentationem in iisdem repudiant.

Nec maiorem fortasse laudem merentur nonnulli, qui rhetoricis commentariis, graeco fonte ut plurimum derivatis, studiosos adolescentes eloquentiae praeceptis imbuerent. In his memorantur in primis *Aquila Romanus*, cuius exstat libellus *De figuris sententiarum et elocutionis*, e graeco opusculo Alexandri Numenii excerptus; *Iulius Rufinianus*, qui Aquilae opellam, quam modo memoravi, dicitur absolvisse; *Curius Fortunatianus*, cuius leguntur etiamnunc *Artis rhetoricae* libri III; postremo *Marius Victorinus*, qui praeter alia nonnulla scripsit *Expositionem* in I et II librum *Rhetoricorum Ciceronis*. Hi omnes tertio aut quarto saeculo christiano vixerunt, eorumque opera simul evulgavit Claudius Capperonius anno superioris saeculi sexto et quinquagesimo (1).

CAPVT X.

DE PHILOSOPHIA.

§ 1

L. Apuleius et Chalcidius.

Nullos profecto peius mereri de omnibus mortalibus iudico, quam qui philosophiam, veluti aliquod artificium venale didicerunt, qui aliter vivunt, quam vivendum esse praecipiunt. Exempla enim se ipsos inutilis disciplinae circumferunt, nulli non vitio quod insequuntur obnoxii. Haec verba, quibus Seneca (2) Lucilium suum docebat quinam philosophi sint audiendi, germanam

(1) Antiqui rhetores latini. Argentorati 1756, in-4°. Cum adnotationibus Ruhnkenii edidit et locupletavit Car. H Frotscher Lipsiae 1831, in-8°.
(2) Ep., CVIII, 35.

philosophorum huiusce aetatis imaginem nobis exhibent; quorum maximus proventus exstitit M. Antonino imperante, ut principis gratiam captarent, qui stoicorum doctrinae addictus *philosophi* cognomento fuit donatus (1). At huiusmodi nebulonum, qui sanctissimae disciplinae nomen ementirentur, nulla monumenta litteris sunt prodita. Quare unus *Apuleius* fuit, qui hac tempestate philosophi dignitatem tueretur, illam doctrinam professus, quam Ammonius alexandrinus primum apud Graecos invexit, quaeque *philosophia alexandrina*, seu *neoplatonica* fuit appellata, propterea quod Alexandriae orta, Platonis placita cum recentiorum superstitionibus coniungeret (2). Huius doctrinae specimen dedit Apuleius in operibus suis *De deo Socratis; De dogmate Platonis* libri III; *De mundo* liber singularis, ea usus scribendi ratione, quam alibi notavimus, quum sermo esset de fabulis milesiis (3).

Apuleio comes accedit *Chalcidius*, qui quarto saeculo christiano partem priorem *Timaei Platonici* latine est interpretatus, et commentariis illustravit.

§ 2.

Christianae sapientiae scriptores.

Ad philosophorum familiam pertinent etiam christianae sapientiae scriptores, praestantissimis ingeniis celebrati; inter quos eminent *Q. Septimius Florens Tertullianus, Arnobius, M. Minucius Felix, L. Caecilius Lactantius Firmianus, Thascius Caecilius Cyprianus, Sophronius Eusebius Hieronymus, S. Ambrosius, S. Aurelius Augustinus, Sal-*

(1) Adeo studiis philosophiae fuit deditus M. Antoninus, ut adscitus iam in imperatoriam dignitatem, tamen ad domum Apollonii, discendi causa, veniret. IUL. CAPIT. in vita M. Antonini philosophi.

(2) V. HILDEBRAND, Comment. de vita et script. Apuleii in Prolegom., edit. apuleianae.

(3) Lib. IV, cap. 7.

vianus, Anicius Manlius Torquatus Severinus Boëthius et *Magnus Aurelius Cassiodorus.* Sed quum huiusmodi homines Deo devoti, animum divinis cogitationibus tantummodo exercerent, et toti essent in propaganda Christi doctrina, poenitendam sibi temporis iacturam facere videbantur, quod in stilo exercendo insumsissent. Quapropter venustae et concinnae orationis securi, barbarum atque horridum scribendi genus plerumque usurparunt (1).

Quae tamen ita nolim intelligi, quasi omnem omnino dignitatem rerum divinarum scriptoribus detrahendam putem. Namque praeterquamquod plerique omnes nativo interdum candore nitent, et singulari quadam suavitate,

(1) Neque id mirum. Ipsi enim conceptissimis verbis professi sunt, velle se expolitionem sermonis atque artis grammaticae leges negligere. Ne quis autem forte arbitretur, haec a nobis temere de latinis christianae sapientiae scriptoribus affirmari, iuvabit ipsos, hac de re loquentes audire. AUGUSTINUS contra Crescen., II, 1: « Quanto minus nos laborare debemus De regulis derivandorum nominum, quando sive hoc sive illud dicamus, intelligitur sine ambiguitate quod dicitur; quorum non in expolitione sermonis, sed in demonstratione veritatis est maior intentio. » HIERONYMUS, Epist., LII ad Pammach.: « Ecclesiastica interpretatio, etiamsi habet eloquii venustatem, dissimulare eam debet et fugere. Id.: « Unde et leporem artis rhetoricae contemnentes, et puerilis et plausibilis eloquii venustatem, ad sanctarum scripturarum gravitatem confugimus. » GREGORIUS M., Epist. ad Leandr., V, 49: « Unde et ipsam loquendi artem, quam magisteria disciplinae exterioris insinuant, servare despexi. Nam sicut huius quoque epistolae tenor enuntiat, non metacismi collisionem fugio, non barbarismi confusionem devito; situs motusque et praepositionum casus servare contemno; quia indignum vehementer existimo, ut verba coelestis oraculi restringam sub regulis Donati. » CYPRIANUS, Praefat, ad vit. Caesarii Arelat.: « A lectoribus petimus, ut si casu aliquo simplicitas eloquii nostri ad eruditorum aures adducatur, non arguant, quod stilus noster videtur artis grammaticae leges negligere » Quae quum ita sint, nihil sane illorum verba moramur, qui in romanis litteris plane hospites, et latinae rationis ignari, nostrae sententiae perridicule adversantur.

et iucunda, pene dixerim, moestitia legentium animos perfundunt, non negaverim, et *Minucium Felicem* haud sane ineleganti dictione usum fuisse, et *Lactantium* tulliani stili virtutes tam feliciter esse consecutum, ut christianus Cicero merito sit appellatus (1).

Sed haec levioris sane momenti. Multo autem graviora illa sunt, quae interiores illorum operum partes spectant, ob quas caeteris praestant christiani nominis scriptores. Iam primum omnium constat post L. A. Senecam, neminem apud Latinos floruisse, qui multiplicis doctrinae varietate sit cum Ambrosio, cum Hieronymo atque Augustino comparandus; ad scientiam vero quod attinet rerum expetendarum et fugiendarum, quam φρόνησιν Graeci vocant, itemque ad animi excelsitatem et magnitudinem, quae humana omnia despiciat, et infra se posita arbitretur, Platonem ipsum, Tullium et Tacitum longe illis cessisse.

Praetermitto singularem eloquendi vim, quae non in concionibus tantum, quas in templis haberent ad populum, sed in lucubrationibus passim elucet, quibus christianam doctrinam ab adversariorum telis acerrime tuerentur. Sed egregium aliud superest ipsorum in litteras promeritum. Etiamsi in scribendo a romani sermonis castitate aberraverint, re tamen bene perpensa, litterarum latinarum sospitatores quodammodo sunt dicendi. Nimirum, sequiore illa aetate, in profanis scriptoribus nulli iam alii numerabantur, nisi garruli quidam declamatores atque inanes sophistae. Christiana solum doctrina oratores et philosophos enutrierat, unde novus sapientiae rivulus, quasi incorruptus quidam succus et sanguis, in latinas litteras influxit. Quumque Christianorum studio et cura latina lingua in religionis mysteria, sacrificia et caerimonias pervaserit, factum est, ut, etiamsi labentibus annis, populi sermone usurpari sit desita, religionis discendae gratia homines ad libros adirent, atque hac

(1) V. HIERON., Ep., LVIII, n. 10.

potissimum de causa ad hanc usque aetatem propagata floreret (1).

Caeterum prae christianis scriptoribus, quos supra memoravi, latini sermonis elegantia nomen suum posteritati propagavit Boëthius, qui Romae natus ex antiquissima familia, anno christiano CCCCLV, adolescentiam Athenis, liberalioribus disciplinis intentus, transegit. Florente iuventa, ob excellens ingenium et singularem doctrinam regi Theodorico mirifice dilectus, ad praecipua reipublicae munera fuit admotus. Sed tertio iam consulatu perfunctus, improborum invidiam non effugit. Quapropter, causa indicta, proditionis damnatus, Ticinum in carcerem fuit deductus, ac tandem annos natus unum et septuaginta, Theodorici iussu, securi percussus (2).

Multa supersunt Boëthii opera de re theologica et philosophica. Sed eruditione, sapientia et stili candore prae caeteris celebrantur *De consolatione philosophiae* libri V, quos partim prosa, partim poëtica oratione, carcere detrusus conscripsit, ut animi sui aegritudinem quodammodo leniret (3).

CAPVT XI.

DE SCRIPTORIBVS RERVM NATVRALIVM ET MATHEMATICARVM.

Non modo orationis elegantia longe infra superiorum laudem substiterunt huiusce aetatis scriptores, sed ea

(1) Hac de re fusius dixi in oratione De latinis christianae sapientiae scriptoribus, habita studiis rite auspicandis in auditorio maximo Archigymnasii Taurin., III non. novembr. an. MDCCCLV, eodemque anno evulgata ab R. officina taurinensi. Cf. WILLEMAIN, *Tableau de l'éloquence chrétienne au quatrième siècle.* Paris 1849. — *Storia elementare e critica della letteratura sacra di Lefranc, volgarizzata da B. Ceretti. Milano* 1856, *in*-8°.

(2) G. F. BERGSTEDT, De vita et script. Boëthii Diss. Upsal 1842, in-8°.

(3) GRUBBE, circa libros Boëthii de Consolat. observationes. Upsal 1836, in-4°.

quoque ingenii vi, quae in rerum causas inquirit, et diuturna observatione disciplinarum fines proferre consuevit. Quapropter maxima illorum pars, qui hac tempestate in studio sunt versati rerum naturalium et mathematicarum, ad veteres ita respexerunt, ut omnia ferme ab iis compilasse dicendi sint, praeter dictionem, quam plerique incultam et barbarie inquinatam praeseferunt. Et prior quidem *C. Iulius Solinus*, cuius aetatem conferunt ad annum christianum CCXVIII, *Polyhistorem*, seu *Collectanea sua rerum memorabilium* derivavit ex Plinii historia naturali. Inde etiam fluxerunt libri V *De re medica*, qui *Plinio Valeriano* tribuuntur, et *Q. Sereni Sammonici Carmen de variis morborum curationibus*. Ex graecis scriptoribus libros suos (1) expressit *Coelius Aurelianus* medicus, Methodicorum (2) sectae addictus; graeco pariter fonte manasse dicuntur *Publii Vegetii Renati de mulomedicina* seu *arte veterinaria* libri IV. Quae habet *Cn. Marcellus*, cognomento *Empiricus*, in libro *De medicaminibus empiricis, physicis et rationalibus*, omnia ferme Scribonio Largo sunt tribuenda; passim vero ex multis, qui aetate illum antecedunt, hausit *Theodorus Priscianus* libros IV *Rerum medicarum* et librum *De diaeta*, seu *De rebus solubilibus*. Neque aliter sentiendum de *Palladio Rutilio Tauro Aemiliano*, qui in libris suis *De re rustica* (3) Columellae praesertim vestigia persequitur. In plerisque editionibus, aliis rei rusticae scriptoribus comes plerumque adiungitur *Palladius* ob stilum simplicem nec plane

(1) Celerum sive acutarum passionum lib. III; Tardarum sive chronicarum passionum lib. V.

(2) Triplex fuit apud veteres medicorum genus, Dogmaticorum seu Rationalium, Empiricorum et Methodicorum, de quibus vide CELSUM in praefat. Themison Laodicenus Methodicorum sectam instituisse dicitur, quae in tres deinde familias abiit, Pneumaticorum videlicet, Episyntheticorum, Eclecticorum. — Cf. C. G. KÜHN, De Caelio Aureliano inter methodicos medicos haud ignobili. Lips. 1816, in-4°.

(3) Tredecim enumerantur, quibus accedit liber elegiaco carmine exaratus, De insitione.

invenustum. Eius tamen aetatem ad Arcadii et Honorii tempora pertinere arbitrantur critici elegantiores.

A scriptoribus, de quibus modo dictum est, recessit *Coelius Apicius*, cuius nomine feruntur *De re coquinaria*, seu *De obsoniis et condimentis* libri x. Siquidem artis suae praecepta non aliunde quam ex penu suo videtur deprompsisse. Sunt qui putent (1), hisce libris ex argumento potius, quam ex auctore nomen factum fuisse. Sed quidquid demum hac de re sentiendum sit, eius stilus rudis et barbarus deterioris aevi scriptorem prodit.

Restant rerum mathematicarum scriptores, de quibus antequam pauca dico, animadvertendum est, *matheseos* nomine hac aetate *astrologiam* quoque fuisse donatam, quae videlicet ex astris futura praedicere profitebatur. Sic *Iulius Firmicus Maternus* in *matheseos* libris, qui octo enumerantur, de vi tantum disserit, quam astra in mortalium vitam et fortunam exercerent. Caeterum ad *mathesin* pertinet *gromatica* (2) disciplina, de qua commentarios scripserunt *Siculus Flaccus, Aggenus Urbicus, Hyginus gromaticus* aliique. Item scientia rei militaris, quam *Modestus* et *Flavius Vegetius Renatus* (3) illustrarunt; ille quidem edito libro *De vocabulis rei militaris*; hic autem conscriptis libris v *De re militari* ad Valentinianum II,

(1) Vossius, Inst., orat. xii, sect. 12. — Fabric., Biblioth. lat., ii, 25. — Saxius, Onomast, I. — Et revera, quum tres Romae olim fuerint Apicii, gulae studio notissimi, quorum primus ad Caesaris, alter ad Tiberii, tertius vero ad Traiani aetatem pertinet, videtur auctor opus suum Apicii nomine inscripsisse, quod de rebus ageret ad gulam pertinentibus. — De Apicio, V. Plin., H. N., ix, 17; x, 48. — Senec., Consol. ad Helviam matrem; Ep. ad Lucil., xcv. — Iuvenal., Sat. iv, 23; xI, 3.

(2) Quae videlicet agrorum et castrorum mensuram docet a graeco γνῶμα quod instrumentum significat agri mensoris, quo viae flexae ad lineam diriguntur. Recentiores γεωδαισίαν appellant. V. Böching, Institut., pp. 46, 325. — Rei agrariae scriptores legesque variae cura W. Goesii. Amstelod. 1674, in-4°.

(3) Non confundendus cum Publio Vegetio Renato, de quo supra memoravimus in scriptoribus rerum naturalium.

quos, ut ipse testatur (1), ex commentariis Catonis, Frontini, Paterni, atque ex constitutionibus Augusti, Traiani, Hadriani potissimum depromsit. Erudita sane est haec Vegetii commentatio, antiquitatis studiosis perquam utilis, neque horrida dictione omnino improbanda.

Postremo ad mathematicas disciplinas proxime accedit *γεωγραφία*, cuius perpauca exstant monumenta ad hanc aetatem pertinentia (2). In his enumerantur *Itineraria* quaedam *perscripta* (3), *Aethici Istri Cosmographia*, *Vibii Sequestris* libellus *De fluminibus, fontibus, lacubus, nemoribus, paludibus, montibus, gentibus*, quorum apud poëtas mentio fit, aliaque nonnulla, quae cum Pomponio Mela edi consueverunt.

CAPVT XII.

DE IVRISPRVDENTIA.

Senescente hac aetate, nullius fortasse disciplinae impensius quam iuris studio dediti fuerunt Romani. Quod quidem Hadriani opera praesertim factum est, quo imperante, romana iurisprudentia novum quasi vultum induit, et iurisconsulti tot honorum insignibus fuerunt honestati, ut nihil iis ad dignitatem deesse videretur. Prae caeteris autem gratia et auctoritate apud Hadrianum valebant *Iulius Celsus, Neratius Priscus* et *Salvius Iulianus*, qui

(1) Lib. I, cap. 8.

(2) V. SCHIRLITS, Comm., qua ostenditur, veteres Romanos de proferendis antiquae geographiae finibus optime esse meritos. Wetzlar 1844, in-4°.

(3) Duplicis generis fuerunt apud Romanos Itineraria. Nimirum perscripta, in quibus loca, eorumque distantiae adnotabantur, cuiusmodi est Itinerarium Antonini et Hierosolymitanum; picta, quae ipsa loca orbis repraesentarent, uti Tabula Peutingeriana. Nos dicimus *carte topografiche*. De veteribus Romanorum itinerariis vide disputationem P. WESSELLINGII, editam Amstelodami an. 1735. — Cf. Tab. itin. Peuting. denuo coll. emend. et nova C. Mannertii introduct. instructa studio et opera Acad. lit. reg. Monacens. Lips. 1824, in-fol.

sabinianae scholae famam unus omnium tuebatur. Hic, imperatoris iussu, veterum praetorum edicta collegit, nova condidit, ex quibus exstitit illud corpus iuris romani, quod *Edictum perpetuum* fuit appellatum (1). Mox Antonini Pii et sequentium imperatorum aetate plurimi etiam iurisconsulti provenerunt, inter quos eminent *L. Volusius Moecianus*, *Titus Caius*, *Sextus Pomponius*, *Q. Cervidius Scaevola*, *Aemilianus Papinianus*, *Domitius Ulpianus*, *Iulius Paullus*, *Herennius Modestinus*. Horum responsa passim in Pandectis occurrunt, eo stilo conscripta, qui aureum latini sermonis candorem plerumque reddit. Quod quidem nemini mirum videbitur, consideranti iurisconsultorum mores et ingenium, qui antiquissimarum legum carmen et concepta verba mordicus tenere consueverunt.

Postquam vero Constantinus Magnus respondendi iuris facultatem prudentibus ademit, et soli principi ius leges interpretandi esse voluit, romanae iurisprudentiae oracula obmutuerunt. Ex eo tempore imperatorum constitutiones pro legibus habitae. Hinc *Codex Gregorianus*, *Hermogenianus*, *Theodosianus* (2), *Iustinianeus*, ad quorum normam ius ei populo redderetur, ad quem unum, stante republica, ius legum condendarum pertinebat (3).

CAPVT XIII.

DE GRAMMATICA.

Aulus Gellius. — Censorinus. — Aurelius Macrobius. — Martianus Mineus Felix Capella, aliique rei grammaticae scriptores.

Nec sua etiam dignitas hoc tempore grammaticis defuit, quos imperatores immunitate aliisque beneficiis pas-

(1) V. Eutrop., viii, 17. — A. G. S. Francke, De edicto Praetor. urb. praesertim perpetuo. Kil. 1830, in-4°. — E. A. Biener, De Salvii Iuliani meritis de edicto Praetoris rite aestimandis. Lips. 1809, in-4°.
(2) De Crassier, Diss. de confectione Cod. Theodosiani. Leodii 1825, in-4°.
(3) V. Bach, Hist. iurisprud. rom.

sim ornarant. Hoc enim plerumque fieri videmus, ut inclinatis iam litteris atque in deterius vergentibus, ii prae caeteris in honore habeantur, qui relicto rerum pondere ac nitore, in tradendis praeceptis, in perpendendis syllabis, in quodam inani circa voces studio, in frigida demum et morosa eruditione consenescunt. Unde tamen factum est', ut grammatici, quorum est linguas sartas tectas servare, latinum sermonem a barbarie, quantum fieri poterat, vindicarent. Inter illos autem laudandus praesertim *Aulus Gellius*, quem Vossius (1) ad imperatoris Hadriani aetatem refert, plerique vero sub Antonino Pio maxime floruisse contendunt. Hic Romae ortus, atque Athenis litteris eruditus, grammaticorum et philologorum aetatis suae princeps habitus est. Exstant illius *Noctes Atticae* in xx libros distributae, quorum tamen octavus (2) et initium sexti desiderantur. Hoc nomine *Noctium Atticarum* opus suum inscripsit Gellius, propterea quod longinquis, ut ipse ait (3), per hiemem noctibus, in agro terrae Atticae hasce commentationes facere exorsus fuit. Quum autem multa in his philologica, critica, historica, philosophica, aliaque memoratu digna ex innumeris libris graecis et latinis collegisset, ipsis saepe usus veterum scriptorum dictionibus; stilus inde ortus est disparilis, purus interdum et concinnus: in quo tamen aliquot vitia notantur, atque in primis insolentes quaedam voces, quae certam sequioris aetatis notam referunt. Hoc igitur nomine Gellii lucubrationes praesertim sunt laudandae, quod in his antiquitatis thesaurus veluti delitescit.

Multum quoque ad antiquitatis historiam confert libellus *Censorini* grammatici *De die natali*, seu *De humana origine*, satis nitido stilo conscriptus. Veterum philosophiam et philologiam illustrant *Aurelii Macrobii Commentariorum* libri II *in Somnium Scipionis*, e tulliano opere

(1) De hist. lat., I, 19.
(2) Octavus hic liber xv capitibus continebatur, quorum argumenta solum ad nos pervenerunt.
(3) Lib. xx, cap. 11.

decerptum de republica, *Saturnaliorum* libri VII, et libellus *De differentiis et societatibus graeci latinique verbi;* nec praetermittendus *Martianus Mineus Felix Capella*, cuius legitur *Satyricon*, novem libris constans, partim soluta, partim numeris adstricta oratione. Ex his duo priores fabulam narrant *Nuptiarum Philologiae et Mercurii;* reliqui septem laudes continent grammaticae, dialecticae, rhetoricae, geometriae, arithmeticae, astronomiae et musicae.

In re autem grammatica praesertim elaborarunt, praeter *Frontonem*, de quo supra diximus (1), *Marius Victorinus*, *Aelius Donatus*, *Aelius Augustinus*, *Flavius Caper*, *Sextus Pomponius Festus*, *Nonius Marcellus*, *Velius Longus*, *Servius Maurus Honoratus*, *Flavius Sosipater Charisius*, *Diomedes*, *Priscianus*, *Consentius* aliique, quorum opera in unum corpus congesta primum edidit Elias Putschius (2), nuperrime vero Fridericus Lindemannus (3).

Hic satis erit de illustrioribus huiusce aetatis scriptoribus perquam breviter dixisse: omnes enim persequi infiniti operis esset, atque ab adolescentum rationibus alienum, quorum gratia noster hic omnis labor fuit susceptus. Ob hanc potissimum caussam ab illis etiam disputationibus abstinui, quibus recentiores in intimam litterarum latinarum rationem fusius inquirunt: eo vel maxime quod huiusmodi animadversionibus latissimus campus patebit in acroasibus, quibus maiorem huic historiae lucem atque amplitudinem accessuram confido. Caeterum eloquentiae studiosos vehementer hortabor, ut hanc litterarum latinarum haereditatem, quam a maioribus nostris accepimus, diligentissime tueantur (4), idque saepius animo reputent, Italos commodis suis perperam consuluisse, quotiescumque rerum suarum pertaesi externa et adventicia tantummodo sectarentur.

(1) Lib. IV, cap. 9. (2) Hannov., an. MDCV, in-4°.
(3) Lipsiae, an. MDCCCXXXI, vol. 3 in-4°.
(4) In hanc rem vide sis orationem DE STVDIO LITTERARVM LATINARVM in libro, qui inscribitur: Thomae Vallaurii Orationes habitae in auditorio maximo R. Athenaei Taurinensis ab anno M.DCCC.XLII ad ann. M. DCCC. LII. Aug. Taurinorum, ex Offic. Reg. an. M.DCCC, LII in-8°

ΠΑΡΕΡΓΟΝ

ALIQVOT MONVMENTORVM

LATINI SERMONIS VETVSTIORIS

CARMEN FRATRVM ARVALIVM.

. . . Deinde (sacerdotes) in aedem intraverunt, et ollas precati sunt, et osteis apertis per clivum iacuerunt; deinde subsellis marmoreis consederunt, et panes laureatos per publicos partiti sunt, ibi omnes lumemulia cum rapinis acceperunt, et deas unguentaverunt, et aedes clusa est: omnes foris exierunt: ibi sacerdotes clusi, succincti, libellis acceptis, carmen descindentes tripodaverunt in verba haec: « Enos Iases iuvate, » enos Iases iuvate, enos Iases iuvate, neve luaerve marma » sins incurrere in pleores, neve luer ve marmar (si) ns incur» rere in pleoris, neve luer ve marmar sers incurrere in pleoris. » Satur furere mars limen, (sal) e sta berber, satur fufere mars » limen sall sta berber, satur fufere mars limen, sall sca ber» ber. (Sem) unis alternei advocapit conctos, semunis alternei » advocapit conctos, semunis alternip advocapit (conctos). Enos » marmor iuvato, enos marmor iuvato, enos marmor iuvato. » Triumpe, triumpe, triumpe, trium(pe, triu)mpe. » Post tripodationem deinde, signo dato, publici (servi) introierunt et libellos receperunt.

FRAGMENTA REGIARVM LEGVM.

Sei hemonem fulmin iobis occisit nei supera cenua tolidot, hemo sei fulmined occisus escit oloe iousta nula fieri oportetod.

Sei cuips hemonem loebesom dolo sciens morteid duit pariceidad estod sei em imprudens sine dolo malod occisit pro capited occisei et nateis eiius endo concioned arietem subicitod.

Pelecs asam iunonis nei tancitod sei tancod iunonei crinibos demiseis acnom feminam caiditod.

DVODECIM TABVLAE LEGVM DECEMVIRALIVM.

Tabula I de in ius vocando.

SIn ius vocatquEat: NIt, antestamino: igitur. em capito.
Si calvitur pedemve strVit, manum endo iacito.
Si morbus aevitasve vitium escit, quIn ius vocabit iumentum dato: si nolet, arceram ne sternito.
Si ensiet, qui in ius vocatum vindicit, miTito.
ASiduo vindex aSidVs esto: proletario cuique volet vindex esto.
Endo via rem, uti paicunt, orato.
NIta paicunt, in comitio aut in foro ab ortu ante meridiem causam conscito, cum perorant ambo praesentes.
Post meridiem praesenti stlitem aDicito.
Sol oCasus suprema tempestas esto.

Tabula II de iudiciis et furtis.

. . . . . vades subvades . . . .
extra quam si morbus sonticus . . . .
votum, absentia rei publicae ergo, aut status dies cum hoste intercedat: nam si quid horum fuat unum iudici arbitrove reove, eo die diFensus esto.
. . . .
Cui testimonium defuerit, is tertIs diebus obportum obvagulatum ito.
Si nox furtum faxit, sIm aliquis oCisit, iure caesus esto.
Si luci furtum faxit, sIm aliquis endo ipso capsit, verberator, iLique, coi furtum factum escit, aDicitor.
Servus virgis caesus saxo delcitor: Inpubes Praetoris arbitratu verberator noxiamque decernito.
Si se telo defensit, quiritato endoque plorato: post deinde si caesi escint, se fraude esto.
Si furtum lance licioque conceptum escit, atque uti manifestum vindicator.
Si adorat furto, quod nec manifestum escit, duplione decidito.
SIniuriAlienas arbores caesit, in singulas XXV aeris luito.
Si pro fure damnum decisum escit, furti ne adorato.
Furtivae rei aeternAuctoritas esto.

Tabula III de rebus creditis.

Si quid endo deposito dolo malo factum escit, duplione luito.
Si qui unciario fenere amplius funeraSit, quadruplione luito.
Adversus hostem aeternAuctoritas esto.

Aeris confeSi rebusque iure iudicatis XXX dies iusti sunto, Post deinde manus iniectio esto, in ius ducito. Ni iudicatum facit, aut quips endo em iure vindicit, secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus, XV pondo ne maiore: at si volet minore, vincito.
Si volet, suo VIto; ni suo VIt qui em vinctum habebit, libras faRis endo dies dato: si volet, plus dato.
Ni cum eo pacit, LX dies endo vinculis retineto. Interibi trinis nundinis continuis in Comitium procitato, aerisque aestimiam iudicati praedicato.
Ast si plures erunt, rei tertis nundinis partis secanto: si plus minusve secuerunt, se fraudEsto: si volent, uls Tiberim pergere venum danto.

Tabula IV de iure patrio et iure connubii.

Pater insignem ad deformitatem puerum cito necato.
Endo liberis iustis vitae necis venum dandique potestas ei esto.
Si pater filium ter venundVit, filius a patre liber esto.
Si qui ei in decem mensibus proximis postumus natus escit, iustus esto.

Tabula V de hereditatibus et tutelis.

Paterfamilias uti legaSit, super pecuniae tutelaeve suae rei, ita ius esto.
Ast sIntestato moritur, cui sVs heres nec escit, agnatus proximus familiam habeto.
Si agnatus nec escit, gentilis familiam heres nancitor.
Si libertus intestato moritur, cui sVs heres nec escit, ast patronus patronive liberi escint, ex ea familia in eam familiam proximo pecuniADuitor.
Nomina inter heredes pro portionibus hereditarIs ercta cita sunto.
Ceterarum familiae rerum ercto non cito, si volent heredes, erctum faciunto: Praetor ad erctum ciendum arbitros tris dato.
Si paterfamilias intestato moritur, cuInpubes suus heres escit, agnatus proximus tutelam nancitor.
Si furiosus aut prodigus existat, ast ei custos nec escit, agnatorum gentiliumque in eo pecuniavEius potestas esto

Tabula VI de dominio et possessione.

QVm nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupaSit, ita ius esto.
SInficias ierit, duplione damnator.

Statuliber emptori dando liber esto.
Res vendita transquedata emptori non adquiritor, donicum satisfactum escit.
Vs auctoritas fundi biennium:
aNVs VS esto.
Mulieris, quae aNum matrimonI ergo apud virum remansit, ni trinoctium ab eo usurpandi ergo abescit, usus esto.
Si quIn iure manum conserunt, secundum eum qui poSidet: ast si qui quem liberali causa manu adserat, secundum libertatem vindicias dato.
Tignum iunctum aedibus vineaeve ne concapEt ne solvito. Ast qui iunxit, duplione damnator. Tigna quandoque sarpta, donec demta erunt, vindicare ius esto.
Si vir muiieri repudium miTere volet, causam dicito harumce unam . . . .

Tabula VII de delictis.

Si quadrupes pauperiem faxit, dominus noxiAEstimiamoFerto: si nolet, quod noxit dato.
SIniuria rupitias . . . Ast si casu, sarcito.
Qui fruges excantaSit . . . . .
Qui frugem aratro quaesitam furtim nox pavit secuitve, suspensus Cereri necator. Impubes Praetoris arbitratu verberator noxiamque decernito.
Qui pecu endo alieno impescit . . . .
Qui aedes acervumve frumenti ad aedes positum dolo sciens Incensit, vinctus verberatus igni necator: ast si casu, noxiam sarcito. Si nec idoneus escit, levius castigator.
Si quIniuriam alteri faxit XXV aeris poenae sunto.
Si qui pipulOcentaSit carmenve conDISit, quod infamiam faxit flagitiumve alteri, fuste ferito.
Qui membrum rupsit, ni cum eo paicit, talio esto.
Qui eos ex genitali fudit, libero CCC servo CL aeris poenae sunto.
Qui se siri Testarier libripensve fuerit, ni testimonium fariatur, improbus intestabilisquEsto.
Si falsum testimonium dicaSit, saxo deIcitor.
Si qui hominem liberum dolo sciens morti duit . . .
Qui malum carmen incantaSit, malum venenum faxit duitve, paRicida esto.
Qui parentem necaSit, caput obnubito culeoque insutus in profluentem mergitor.
Si tutor dolo malo gerat, vituperato, quandoque finita tutela escit, furtum duplione luito.
PatronuSi clienti fraudem faxit, sacer esto.

Tabula VIII de iuribus praediorum.

Ambitus parietis sextertius pes esto.
Sodales legem quam volent, dum ne quid ex publica coRompant, sibi ferunto.
De finium ratione lex incerta, ad exemplum legis . . . Atticae Solonis . . . , . .
Intra V. P. aeternAuctoritas esto.
Si iurgant adfines, finibus regundis Praetor arbitros tris aDicito. .
. . . hortus . . . . .
. . . heredium . . . . .
. . . tugurium . . . . .
Si arbor in vicini fundum impendet, XV. P. altius sublucator.
Si glans in EM caduca siet, domino legere ius esto.
Si aqua oluvia manu nocet, Praetor arcendae aquae arbitros tris aDicito, noxaeque domino cavetor.
Via in poRecto VIII. P. in amfracto XVI. P lata esto.
Si via amsegetes iMinuta escit, qua volet, iumentum agito.

Tabula IX de iure publico.

Privilegia ne inroganto.
Nexo soluto, forti sanati siremps ius esto.
Si iudex arbiterve iure datus ob rem iudicandam pecuniam aCepsit, capital esto.
De capite civis nisi pèr maximum comitiatum ne ferunto.
Quaestores paRicidI, qui de rebus capitalibus quaerant, a populo creantor.
Si quIn urbe coetus nocturnos agitaSit, capital esto.
Si qui perdueLem concitaSit civemque perdueLi transduit' capital esto.

Tabula X de iure sacro.

. . . . . de iureiurando . . . .
. . . .
Hominem mortVm in Vrbe ne sepelito, neve urito.
Sumptus et luctum a DeorVManium iuREmoveto.
Hoc plus ne facito.
Rogum ascia ne polito.
Tribus riciniis et X tibicinibus foris eFeRe ius esto.
Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.
Homini mortuo oSa ne legito, quo post funus facias, extra quam si beLi endove hostico mortVs escit.
Servilis unctura omnisque circumpotatio auferitor.
Murrata potio mortuo ne inditor.
Ne longe coronae neve aceRae praeferuntor.

Qui coronam parit ipse pecuniave eius, virtutis ergo arguitor; et ipsi mortuo parentibusquEius, dum intus positus escit forisvEFertur, se fraude imposita fiet.
Vni plura funera ne facito, neve plures lectos sternito: neve aurum aDito. Ast si cui auro dentes vincti escint, im cum iLo sepelire uREve se fraudEsto.
Rogum bustumve noVm propius LX. P. aedis alienas si dominus nolet, ne adIcito.
Fori bustive aeternAuctoritas esto.

Tabula XI Supplem. V prior. Tabb.

Quod postremum populus iuSit, id ius ratum esto.
Patribus cum plebe coNubI ius nec esto.
. . . detestatum . . . seu de sacris detestandis.

Tabula XII Supplem. V poster. Tabb.

. . . . . de pignere . . . .
Si qui rem, de qua stlis fiet, in sacrum dedicaSit, duplione decidito.
Si vindiciam falsam tulit, Praetor rei sive stlitis arbitros tris dato: eorum arbitrio fructi duplione decidito.
Si servus sciente domino furtum faxit, noxiamve noxit, noxae dedito.

INSCRIPTIO PRIMA SEPVLCRI SCIPIONVM.

Cornelius. Lucius. Scipio. Barbatus. Gnaivod. patre prognatus. fortis. vir. sapiensque — quoius. forma virtutei parisuma fuit — consol censor. aidilis quei. fuit. apud. vos — Taurasia. Cisauna Samnio. cepit — subigit. omne Loucana. opsidesque. abdoucit.

INSCRIPTIO COLVMNAE ROSTRATAE,

DVILIO POSITAE IN FORO.

(C. Bilios. M. f. cos. advorsum Cartacinienseis en Siciliad rem cerens, Ecest) ano(s, cocnatos popli Romani, artisumad obsedeone)d (e)xemet; lecion(eis cartacinienseis omneis m)aximosque macistr(a)tos. I(ucaes bovebos relicteis no)vem, castreis exfociont. Macel(am moenitam urbem p)ucnandod cepet, enque eodem mac(estratod prospere r)em navebos mari(d consol primos c(eset, resmecosque c)lasesque navales primos ornavet pa(ravetque diebos LX, c)umque eis navebus (*sic*) claseis poe-

nicas om)nis paratasque s)umas copias cartacinienses, praesente(d maxumod d)ictatored o(lor)om, in altod m(a)rid pugnandod vicet, xxx) que na(veis cepe)t cum socieis, septe mresmomque ducis quinresm(osque triresm)osque naveis x(xdepreset. Auro)m captom numei CIↃ CIↃ CIↃ DCC, (arcen)tom captom præda numei CCCIↃↃↃ C, (crave) captom aes CCCIↃↃↃC *sic quindecies*) (pondod ; triomp)oque navaled prædad poplom (Romanom donavet, captivos) cartacini (enseis ince)nuos d(uxet ante curom, primosque consol de sicel) ei(s claseque) cart(aciniensеom triompavet. Earum rerom erco s. p. q. r. ei hance columnam p.)

INSCRIPTIO SECVNDA SEPVLCRI SCIPIONVM.

Honc. oino. ploirume. consentiont. R(omae?)...
duonoro. optumo. fuisse. viro
Luciom. Scipione. filios Barbati
consol. censor. aidilis. hic fuet. a(pud vos?)...
hec cepit. Corsica. Aleriaque urbe
dedet. Tempestatebus. aide. mereto.

SENATVSCONSVLTVM DE BACCHANALIBVS.

(Q.) Marcius L. f. S. Postumius L. f. cos. senatum consoluerunt, N. octob., apud aedem Duelonai Sc. arf. M. Claudi. M. f. L. Valeri. P. f. Q. Minuci. C. f. De Bacanalibus quei foideratei esent, ita exdeicendum censuere: nei quis eorum sacanal (*l.* bacanal) habuise velet. Sei ques esent, quei sibei deicerent necesus ese bacanal habere, eeis utei ad pr. urbanum Romam venirent, de que eeis rebus, ubei eorum utra (*l.* verba) audita eset, utei senatus noster decerneret, dum ne minus senatorbus (*sic*) C adesent (quom e)a res cosoleretur. Bacas vir nequis adiese velet ceivis romanus, neve nominus latini (i), neve socium quisquam, nisei pr. urbanum adiesent, ipse de senatuos sententiad, dum ne minus senatoribus C adesent, quum ea res cosoleretur, iousisent, (*l.* iousiset) censuere : sacerdos nequis vir eset, magister neque vir neque mulier quisquam eset; neve pecuniam quisquam eorum comoinem (h)abuise velet, neve magistratum, neve pro magistratuo neove (*l.* neque) virum neque mulierem quisquam fecise velet ; neve postbac inter sed coniourase, neve comvovise, neve conspondise, neve compromesise velet, neve quisquam fidem inter sed dedise velet sacra in dqvoltod (*l.* oquoltod) ne quisquam fecise velet, neve in poplicod, neve in preivatod, neve extrad urbem sacra quisquam fecise velet, nisei pr. urbanum adieset, isque de senatuos sententiad, dum ne minus senatoribus C adesent, quom

ea res consoleretur, iousisent, (*l.* iousisset), censuere; homines plous V oinvorsei virei atque mulieres sacra ne quisquam fecise velet, neve interibei virei plous duobus, mulieribus plous tribus arfuise velent, nisei de pr. urbani senatuosque sententiad, utei suprad scriptum est. Haice utei in conventionid exdeicatis ne minus trinum nondinum, senatuosque sententiam utei scientes esetis, eorum sententia ita fuit. Sei ques esent quei arvorsum ead fecisent, quam suprad scriptum est, eeis rem caputalem faciendam censuere; atque utei hoce in tabolam ahenam inceideretis, ita senatus aiquom censuit, uteique eam figier ioubeatis, ubei facilumed gnoscier potisit; atque utei ea bacanalia, sei qua sunt, extrad quam sei quid ibei sacri est, ita utei suprad scriptum est, in diebus X quibus vobeis tabelai datai erunt, faciatis utei dismota sient in agro Teurano.

INDEX

LIBER PRIMVS.

AB ANTIQVISSIMIS TEMPORIBVS AD SYLLAE OBITVM QUI FVIT ANNO POST VRBEM CONDITAM DCLXXVI.

LIBER SECVNDVS.

A SYLLAE OBITV AD EXCESSVM AVGVSTI

Ab anno urbis conditae DCLXXVI, ad ann. DCCLXVII (post Chistum natum XIV).

LIBER TERTIVS.

AB EXCESSV AVGVSTI AD HADRIANVM.

Ab anno urb. cond. DCCLXVII (a Christo natum XIV) ad annum urb. cond. DCCCLXX (post Christ. nat. CXVII).

LIBER QVARTVS.

AB ADRIANO AD VRBEM AB ODOACRE EXPVGNATAM.

Ab anno urb. cond. DCCCLXX (a Christo natum CXVI)
ad annum urb. cond. MCCXX (post Christum natum CCCCLXXVI).

Pechenino. Idem liber II . . . . L. 1 00
Popmae. De differentiis verborum . . . . » 2 50
Rosinii. ΦΑΣΜΑΤΟΝΙΚΗΣ seu larvarum victor . . . . . . » 0 30
Marengo. In historiam litterarum lat. brevior introductio . » 0 60
Plavti. Aulularia cum notis T. Vallaurii . . . . » 0 70
— Trinumus cum notis T. Vallaurii . . . . » 0 70
Caesaris. Commentariorum de bello civili lib. I et II . . . » 0 30
— Commentariorum de bello Gallico lib. I et II . . . . . . » 0 20
Ciceronis. De senectute et de Somnio Scipionis . . . . . . » 0 20
— Epistolarum selectarum liber I . . . . » 0 20
— Idem lib. II . . . . » 0 20
— Philippica III in M. Ant. et orat. pro Archia poëta . . . » 0 15
Corn. Nepotis. Vitae excellentium imperat. . . . . » 0 60
Taciti (C. Cornelii). Vita C. Iulii Agricolae . . . . » 0 20
Horatii Flacci. Selecta ex libris odarum . . . . » 0 30
— Satyrae et epistolae cum notis . . . . » 0 25
Lhomond (C. F.) Epitome historiae sacrae . . . . » 0 60
Livii (Titi). Historiarum liber I . . . . » 0 25
— Idem liber XXI et XXII . . . . » 0 40
Ovidii Nasonis. Selecta ex operibus . . . . » 0 20
Phaedri. Fabularum Aesopiarum, lib. I et II . . . . » 0 15
— Idem liber III, IV et V . . . . » 0 20
Plinii. Selecta ex epistolis . . . . » 0 20
Sallvstii. De coniuratione Catilinae historia . . . . » 0 20
— De bello Iugurthino historia . . . . » 0 35
Virgilii Maronis (Publii). Aeneis . . . . » 0 75
— Bucolica et Georgica . . . . » 0 25
Plavti (M. A.). Captivi . . . . » 0 50
Ciceronis (M. T.). Philippica II in M. Antonium . . . . . . » 0 25

Per lo studio della lingua greca.

Pechenino. Elementi di grammatica greca . . . . » 1 75
— Esercizi di versione con breve antol. greca . . . . . . » 1 75
— Verbi e forme verbali difficili ed irreg. della lingua greca » 2 00
— Manuale delle declin. e coniug. greche . . . . » 1 50

BIBLIOTECA DELLA GIOVENTU' ITALIANA

PUBBLICAZIONE MENSILE

AUTORI FINORA PUBBLICATI.

Anno I (1869).

MAFFEI. Storia della letteratura italiana	L.	0 70
GIAMBULLARI. Dell'istoria dell'Europa; vol. 2	»	1 50
DANTE. La divina commedia; vol. 3	»	2 00
SACCHETTI. Novelle scelte, purgate	»	0 80
GUIDO (Frà) da Pisa. I fatti d'Enea	»	0 50
CAVALCA. Vite di s. Paolo e di s. Antonio	»	0 40
TASSO. La Gerusalemme liberata	»	1 50
CESARI. Novelle	»	0 70

Anno II (1870).

VASARI. Vite de' più eccellenti pittori; vol. 4	»	2 50
METASTASIO. Drammi scelti	»	0 70
BOCCACCIO. Novelle purgate; 2 vol.	»	1 20
PETRARCA. Rime scelte	»	0 70
CAVALCA. Vite di s. Francesco d' Assisi e di s. Eufrosina	»	0 70
ARIOSTO. Le bellezze dell' Orlando Furioso	»	0 70
TASSONI. La secchia rapita	»	0 80
MONTI. Poemetti con note	»	0 80

Anno III (1871).

SASSETTI. Lettere sopra i suoi viaggi	»	0 80
MACCHIAVELLI. Prose scelte	»	0 80
FIRENZUOLA. Prose; vol. 2	»	1 40
DELLA CASA. Il Galateo, ecc.	»	0 80
ALAMANNI. La coltivazione	»	0 80
FIORETTI di s. Francesco; vol. 2	»	1 20
IL NOVELLINO.	»	0 60
PARINI. Il Giorno	»	0 80
CELLINI. Vita scritta da esso; vol. 2	»	1 50

Anno IV (1872).

LIPPI. Il Malmantile riacquistato con note	»	0 80
TASSO. Prose scelte con note di V. Lanfranchi; vol. 1°	»	0 80
DINO COMPAGNI. Cronaca fiorentina con note del prof. Melanotte.		

Prezzo del presente (301) L. 1 50.

